

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ SONUCU TİRE’DE
İSKÂN EDİLEN GÖÇMENLER (1923-1930)

Hazırlayan
BÜLENT KULOĞLU

İZMİR – 2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ SONUCU TİRE’DE
İSKÂN EDİLEN GÖÇMENLER (1923-1930)

Hazırlayan

BÜLENT KULOĞLU

Danışman

Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU

İZMİR – 2023

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğunun toprak kayıpları ile başlayan göç, 19. Yüzyıl boyunca devam etmiştir. Yaşanan göçlerin etkileri sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamış, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti için de büyük etkilerde bulunmuştur. Bu durum kendisini Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmış olan mübadeleye ilişkin sözleşme ve protokol ile göstermiştir. Bunun sonucu olarak yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, içinde bulunduğu ağır şartlara rağmen Yunanistan topraklarında kalmış olan vatandaşlarını Türkiye'ye getirme çabası içine girmiştir. Çalışmamızda Lozan Konferansı, Türk-Yunan nüfus mübadelesi, mübadele öncesi Tire ve Lozan mübadillerinin Tireye iskanı ele alınmıştır. Bu sayede bölge tarihine ışık tutacağını düşündüğümüz bir çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışmayı arşiv belgeleri, kitap ve makaleler ile tamamlayarak daha iyi anlaşılmasını amaçladığımız bir çalışma ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, Mübadele, Türk-Yunan, Tire, İskan

ABSTRACT

The migration, which started with the territorial losses of the Ottoman Empire, continued throughout the 19th century. The effects of the migrations were not limited to the Ottoman Empire, but also had a great impact on the newly established Republic of Turkey. This situation manifested itself with the contract and protocol regarding the exchange signed in Lausanne on January 30, 1923. As a result of this, the newly established Republic of Turkey, despite the harsh conditions, attempted to bring its citizens who remained in Greek territory to Turkey. In our study, the Lausanne Conference, the Turkish-Greek population exchange, Tire before the exchange and the settlement of Lausanne exchanges in Tire were discussed. In this way, a study that we think will shed light on the history of the region has emerged. By completing the study with archive documents, books and articles, we had put forward a study that we aim to be better understood.

Keywords: Lausanne Conference, Exchange, Turkish-Greek, Tire, Settlement

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma süreci birçok siyasal, sosyal ve ekonomik sonuçları ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte yaşanan en önemli değişimlerden birisi nüfus yapısındaki homojenleşme sürecidir. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde yeni rejim, ülke topraklarında mümkün olduğunda birbirine yakın etnik ve kültürel değerlere sahip bir topluluk oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla Lozan'daki barış görüşmelerinde alınan karar gereğince Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıkların mübadelesi kararlaştırılmıştı. Mübadeleyle Yunanistan'dan gelen Türk ve Müslüman göçmenlerin yerleştirildiği bölgelerin başında Ege bölgesi yer alıyordu. İzmir'e yakınlığı ve tarımsal üretim açısından sahip olduğu potansiyel dolayısıyla Tire de mübadillerin iskân edildiği kentlerden birisini oluşturuyordu.

Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesini Tire özelinde incelemeyi amaçlayan bu çalışma, hem mübadele çalışmalarına hem de kent tarihi yazımına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Tez sürecinde desteğini benden esirgemeyen hocam Doç. Dr. Hasan Taner Kerimoğlu'na bu vesileyle teşekkür etmek isterim. Ayrıca katkı ve önerileriyle daha iyi bir metnin ortaya çıkmasına yardım eden Prof. Dr. Fevzi Çakmak ile Dr. Öğr. Üy. Taner Bulut'a minnettarlığımı ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
TABLolar	VIII
GÖRSELLER.....	IX
BELGELER.....	X
GRAFİKLER	XI
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: LOZAN KONFERANSI ve TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ.....	13
1. Konferans Öncesi Yaşanan Siyasi Olaylar	13
1. I. Dünya Savaşı ve Barış Anlaşmaları	13
1.2. Milli Mücadele Dönemi.....	15
2. Lozan Konferansı	18
2.1. Konferans Hazırlıkları	18
2.2. Konferansta Kurulan Komisyonlar ve Görüşülen Konular	20
2.3 Lozan Antlaşmasının Maddeleri.....	28
3. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi.....	31
3.1 Mübadele Fikrinin Doğuşu ve Tarafların Yaklaşımı	31
3.2. Mübadele Sözleşmesinin İmzalanması ve Sözleşme Şartları	37
3.3. Nüfus Mübadelesi İçin Yunanistan’da Yapılan Hazırlıklar	40
3.4. Türk Tarafının Yaptığı Hazırlıklar	42
II. BÖLÜM: MÜBADELE ÖNCESİ TİRE	47
1.Tire’nin Tarihi	47
2.Tire’nin Coğrafi Yapısı	49
3.Tire’nin Ekonomik Yapısı.....	50
4.Tire’nin Demografik Yapısı	57

III. BÖLÜM: MÜBADELE ÖNCESİ TİRE'DE İSKÂN VE LOZAN MÜBADİLLERİNİN TİRE'YE İSKÂNI.....	68
1. Tire'de Muhacir İskânının Tarihsel Geçmişi	68
1.2. Aşiretlerin Tire'ye İskânı.....	68
1.3. Kafkas Muhacirlerin Tire'ye İskânı.....	71
1.4. Girit Muhacirlerinin Tire'ye İskânı	73
2. Lozan Mübadilleri'nin Tire'ye İskânı	74
2.1. Tire'ye İskân Edilen Lozan Mübadilleri.....	74
2.2. Mübadillerin Tire'ye Geldiği Bölgeler	75
2.3. Selanik Vilayetinden Gelen Mübadiller	75
2.4. Manastır'dan Tire'ye İskân Edilen Mübadiller	77
2.5. Cezayir-i Bahr-i Sefid'den Tire'ye İskân Edilen Mübadiller	77
2.6. Cezayir-i Bahr-i Sefid'den İzmir'e İskân Edilen Mübadillerin Sayısal Durumu	81
2.7. Tire'ye İskân Edilen Mübadillerin Mesleki Dağılımları	82
SONUÇ.....	91
KAYNAKLAR	96
EKLER.....	104

KISALTMALAR

A. MKT. MVL.	Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A. MKT.UM	Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı
A.g.e	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C. DH.	Cevdet Dahiliye
çev.	Çeviren
DH. MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi
Dr.	Doktor
Edt.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İ. DH.	İrade Dahiliye
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
M.C.	Milletler Cemiyeti
NFS.d.	Nüfus Defteri
nr.	Numara
s.	Sayfa

S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TD	Tahrir (Defter-i Hakani) Defterleri
TDK	Türk Dil Kurumu
TSA	Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları
YKY	Yapı Kredi Yayınları

TABLÖLAR

Tablo 1 Osmanlı Devleti’nde 1909–1910 yıllarında Tire’de yetiştirilen hayvan türleri ve bunların sayıları şöyleydi:	55
Tablo 2 1840-1841 Tarihli Temettuat Defteri’ne Göre Tire’deki Nüfus, Temettuat ve Vergi Durumu	60
Tablo 3 Tablo 1927 yılında Tire kazası nüfus miktarı	64
Tablo 4 1927 yılında Gökçen Nahiyesinde nüfus miktarı	66
Tablo 5 Tasfiye Talepname Kayıtlarına Göre Lozan Mübadillerinin Tire’ye İskânı	83

GÖRSELLER

Görsel 1 Muahedenin imzalandığı Lozan Konferansı Binası	112
Görsel 2 “Lozan Muahedesini heyetimiz imza ederken	112
Görsel 3 Lozan Heyet-i Murahaslarımız.....	113
Görsel 4 “Mübadillerin Türkiye’de Dağılımı 1923-1925”	113
Görsel 5 Selanik’ten yola çıkan mübadiller	114

BELGELER

Belge 1 “Mübadele Cemiyeti’nin Teşekkür Yazısı”	115
Belge 2 Midilli Livasından gelip Tire’ye yerleşen mübadillerle alakalı belge	116
Belge 3 Girit vilayeti Kandiye livasından gelip Tire’ye yerleşen mübadillerle alakalı belge.	117

GRAFİKLER

Grafik 1 Tire'ye İskân edilen mübadillerin geldikleri vilayetlere göre yüzdelik dağılımı	75
Grafik 2 Selanik vilayetinden Tire'ye iskân edilen mübadillerin sayısal durumu.....	76
Grafik 3 Selanik vilayetinden Tire'ye iskân edilen mübadillerin geldikleri kazaların istatistik durumu.....	76
Grafik 4 Manastır'dan İzmir'e iskân edilen mübadillerin sayısal durumu	77
Grafik 5 Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinden Tire'ye iskân edilen mübadillerin geldikleri yerler ve sayıları.....	81
Grafik 6 Cezayir-i Bahr-i Sefid'den İzmir'e İskân Edilen Mübadillerin Sayıları	81
Grafik 7 Tire'ye İskân Edilen Mübadillerin Yüzdelik Dağılımı.....	82

GİRİŞ

Sözlükte değiş-tokuş anlamına gelen mübadele¹ kelimesi kavram olarak farklı manalara gelmektedir. İlk zamanlar mal değişimi ve değer değişimini ifade eden bir sözcük olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında özellikle Osmanlı ve Avrupalı devletlerarasında yapılan Karlofça ve Pasarofça gibi antlaşmalardan sonra gerçekleştirilen, savaş esirlerinin ve elçilerin karşılıklı değişimini ifade etmekteydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki nüfus değişimine “mübadele” denilmiştir.² Bunun sonucu olarak, mübadil kelimesi başkasının yerine getirilmiş nüfus grupları için kullanılır hale gelmiştir. Ayrıca Lozan Antlaşmasına göre; “Türkiye’de, İstanbul dışında oturan Rumlarla değiştirilerek Batı Trakya dışındaki Yunanistan’dan getirilen Türklere verilen addır”.³

Mübadele denilince ilk akla “1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus mübadelesi” gelmektedir. Ancak bu kavramın resmi belgelerde yerini alması 1923 öncesinde Osmanlı Devleti ile Bulgar Krallığı arasında yapılan anlaşma sonucunda gerçekleşmiştir. II. Balkan Savaşı sonrasında her iki devlet arasında imza edilen 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşmasına dâhil olan bir protokole ilk defa açık bir biçimde mübadele fikrini içeren bir madde eklenmiştir. Buna göre; “ortak sınırın 15 km. içerisindeki bölgede bulunan Bulgar ve Müslüman ahalinin isteğe bağlı olarak mallarıyla birlikte değişimi söz konusu olmuştur”.⁴ Balkan savaşları ile yoğunluk kazanan nüfus hareketleri ile sayıları yüzbinleri bulan Müslüman Balkan ahalisi Doğu Trakya ve Anadolu’ya akın etmiştir. Balkan ulusları Osmanlı Devleti’nden bağımsızlıklarını elde ettikleri tarihlerden itibaren bölgedeki Müslüman nüfus üzerinde sürekli bir baskı oluşturmuşlar ve Osmanlı ülkesine göçün temel itici gücü

1 “Mübadele”, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2005, s. 2583.

2 İlber Ortaylı, “Mübadele”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, s. 424.

3 “Mübadil”, **Türkçe Sözlük**, s. 2583.

4 Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyo-Kültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, /YIL, 18 Özel Sayı S. 3, Ocak 2014, s. 53.

olmuşlardır. Bunun kökenlerinde yatan neden ise Balkan milliyetçiliğinin biçimlenmesinde ana faktörün etnik ve din faktörü olmasıdır. Dolayısıyla kurulan bu devletler çok uluslu bir imparatorluk geleneğinden mahrum olarak farklı etnik ve dinsel gruplara karşı hoşgörüsüz bir tutum takınmışlardır. Diğer taraftan kurulan yeni devletler, egemenliğin bekasında temel unsur olarak nüfusu, etnik ve dinî hatta mezhep açısından homojen olarak görmekteydiler.⁵

Osmanlı tarihinde “mübadele” uygulamasının ikincisi ise, Balkan Savaşları sonunda Yunanistan’la imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli Atina Anlaşması’nda söz konusu olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında mübadele fikrinin gündeme getirilmesi 20 Mayıs 1914 tarihli Venizelos ile Osmanlı’nın Atina Büyükelçisi Galip Kemal Bey arasındaki görüşmede gerçekleşmişti. Yunanistan’ın Ege Adalarını ilhak etmesinin Osmanlı tarafından tanınmasına karşılık olarak, Trakya ve Batı Anadolu kıyılarındaki Ortodoks Rum nüfus ile Makedonya ve Epir’deki Müslüman kitlelerin mübadelesini esas alacak değişimi gerçekleştirmek için iki devlet arasında karma bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon toplantılar yapmıştır. Ancak gerek Yunan kamuoyunun buna tepkisi gerekse adaların ilhakının İttihatçılarca kabul edilmeyeceğinin anlaşılması ve I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi bu mübadelenin gerçekleşmemesine neden olmuştur. Bu mübadele fikri uygulanmasa da yaklaşan savaş koşullarına hazırlık için Batı Anadolu kıyılarında Rum tehciri gerçekleştirilmiştir. Fakat birisi uygulanan diğeri ise uygulanmayan bu iki mübadele örneği, nüfus değişiminin devlet yöneticileri arasında gündemde kalmasını sağladı. Kapsamı ve etkisi nedeniyle 1923 Türk-Yunan Mübadelesi, mübadele kavramının asıl içini dolduran ve bu yüzden de ön plana çıkan bir mahiyet almıştır.⁶

Yüzyıllar boyunca Avrupa ve Kafkasya’dan yaşanan göç hareketlerini düzenlemek, Osmanlı Devleti’nin belirgin özelliklerinden biri olmuştur. Türkiye’de merkezi hükümet, ayrıntılı nüfus istatistikleri hazırlamış, mübadilleri etnik, kültürel ve mesleki açıdan sınıflandırmış ve nüfusu denetim altında tutmaya çalışmıştır. Hem

5 Halil Şimşek, **Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923-1974)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 234.

6 Sepetçioğlu, **a.g.m.**, s. 54.

Türkiye hem de Yunanistan’da, nüfus mübadelesi ulus inşa sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak görülmüştür. 20. yüzyılda hem Anadolu hem de Balkan toprakları inşa sürecine sahne olmuşlardır.⁷ Nüfus mübadelesi kimlik algılamalarının yeniden kurgulanmasına ve “mübadil, mülteci, yerli, yerel” gibi yeni sosyal kimliklerin oluşmasına katkıda bulunmuştur.⁸

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe sözlüğünde azınlık kavramı; “bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından, ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, çoğunluk karşısı” ve yine sosyolojik tanım olarak da “bir Ülkede Egemen Ulusa göre ayrı soydan ve sayıca az olan topluluk” olarak tanımlanmıştır.⁹ Azınlık sosyolojik açıdan, “belli bir topluluk içinde farklılık gösteren ve başat olmayan, bir başka deyişle benzerleri arasında güç ve önem bakımından başta gelmeyen, hakim olmayan gruba verilen addır”.¹⁰ Tarih sürecinde azınlık kavramı, milletler arası ilişkiler bakımından önemli bir kavram haline gelmiş ve gerek hukuki açıdan, gerekse sosyo-politik açıdan bazı yorumlara ve tanımlamalara tabi tutulmuştur.¹¹

Uluslararası ortamda genel geçer kabul gören bir azınlık tanımının olmaması birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Uluslararası yapılan anlaşmalarda azınlıktan ne anlaşılması gerektiği net olarak ortaya konamadığı için her ülke kendine göre yorum yapmakta ve bir kargaşa ortaya çıkmaktadır. Her ülke, yapısı ve tarihsel süreçte oluşumu gereği birçok farklılıkları bünyesinde taşımaktadır. Dolayısıyla azınlık kavramıyla birlikte azınlık hakları da ele alınmaktadır.¹² Azınlıkların belirlenmesi, azınlık gruplarının hakları ihlal edilmeden ilgili devletin yetkisi altındadır. Günümüzde bir grubun azınlık olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı ise, BM Medeni ve Siyasal Haklar sözleşmesinin 28. Maddesine göre kurulan insan hakları kurulu tarafından belirlenmektedir. Ancak iç hukukta azınlıkların korunması için alınacak önlemleri tayin etme yetkisi ilgili devlete aittir. Azınlık haklarıyla ilgili

7 Pınar Şenışık, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler”, **Studies Of The Ottoman Domain**, Cilt 6, S. 10, Şubat 2016, s. 88

8 Şenışık, **a.g.m.**, s. 90.

9 “Azınlık”, **Türkçe Sözlük**,

10 Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 67.

11 Ali Güler, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Azınlıklar**, Tamga Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.263.

12 Bülent Şahin, **Lozan Barış Antlaşması ve Avrupa Birliği Çerçevesinde Azınlıklar ve Ulusal Güvenliğe Etkileri**, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 8.

önemli bir nokta da self determinasyon hakkıdır. Halkların kendi kaderlerini tayini anlamına gelen self determinasyonda bazen dış bazen de iç etkiler söz konusu olmaktadır.¹³

Bir toplum içinde yaşayan azınlıklar yani etnik gruplar; “genellikle üyeleri, kendine has ve başka gruplardan farklı sosyal ve kültürel bir geleneği paylaşan ve bu özelliklerini nesilden nesile taşıyan veya karmaşık bir toplumun parçası olan ya da tek başına var olan bir grup” olarak algılanmaktadır.¹⁴ Etnik grup veya etniklik kavramı ile ilgili tanımlamalar yapılırken genellikle sosyal yapının unsurları ele alınmaktadır. Etnik gruplar bir milletin içerisinde daha dar alana giren unsurlardır. “Etniklik” kültürel olarak farklı bir yapı arz etmektedir. İnsanları kültürel farklılıklara dayandırarak sınıflandırmaktadır. Anlaşıldığı üzere etniklik kavramı son derece esnek ve izafi bir yapı sergilemektedir. Dünyadaki tüm insanlar deri rengi, saç dokusu, çeşitli yüz şekilleri gibi ırki özellikleri ve dinî yapılarıyla farklılıklar gösterme, kültürel ayrılıklar sergilemektedir. Dolayısıyla kültürel uygulamalardaki farklılıklardan dolayı insanlara etnik gruplar denilmektedir. Etnik azınlık kendi kimliğine sahip olan, mensupları aynı kökten gelen, kendine has kültürel özellikler gösteren, grup içi sosyal ilişkileri düzenleyebilen topluluktur. Her millet bünyesinde etnik olarak farklı gruplar taşımaktadır.¹⁵

Bir Türk-İslam Devleti olan Osmanlı, bünyesinde birçok farklı grupları barındırmıştır. İslam dininden kaynaklanan şer’i kurallar, hayatın hemen her alanında etkisini göstermiş ve azınlıkların statüsünün belirlenmesinde etkili olmuştur.¹⁶ İslam hukuku insanları Müslüman ve gayrimüslim olarak ikiye ayırmıştır. Gayrimüslimler ise kendi aralarında Ehl-i Kitaplar ve Müşrikler olarak ikiye ayrılmaktadır. Yine “zımmi” ismi verilen gayrimüslimler İslam devletinin himayesi altında yaşamayı kabul edenlerle sürekli olarak aynı devletin topraklarında oturanlardır. Osmanlı idaresi altında bulunan zımmiler millet sistemi içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak millet kavramı, milliyetçiliğin de etkisiyle zamanla etnik bir anlam kazanmıştır. Böylece

13 Şahin, **a.g.e.**, s. 10-11.

14 Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji**, Timaş Yay., İstanbul, 2003, s. 40.

15 Şahin, **a.g.e.**, s. 12-14.

16 Önder Kaya, **Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 12.

Osmanlı toprakları içerisinde yer alan farklı cemaatler birer milli topluluk haline gelmiştir.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde millet olarak kabul edilen gruplar "Rum Milleti, Ermeni Milleti ve Yahudi Milletidir". Rum, Bulgar ve Sırlar eğer Ortodoks dininden iseler Rum Milletinden; Ermeniler ise Katolik ya da Protestan oluşlarına göre farklı milletlerden sayılmışlardır. Bunlar dışında kalanlar, Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar ve Araplar, Müslüman olarak adlandırılmışlar ve devletin gerçek sahibi olarak kabul edilmişlerdir.¹⁸ Osmanlı Devleti'nin zayıf düşmesiyle birlikte, Osmanlı topraklarını paylaşmak isteyen yabancı ülkelerin gayrimüslimleri kullanmak istemeleri millet sisteminin bozulmasına neden olmuştur. Gayrimüslimlere yönelik birçok düzenleme tarihte yerini almıştır. Gayrimüslimlere tanınan bazı haklarla geleneksel Osmanlı hukuk sistemi kökten değişmeye başlamıştı. Bütün devlet makamları ve rütbeler gayrimüslimlere açılmakla beraber askerlikten muaf olmaları sebebiyle eğitim ve ticarete kendilerini daha fazla geliştirme imkânı bulmuşlardır.¹⁹

İstanbul'un fethiyle beraber genişleyen Osmanlı topraklarında artan gayrimüslim unsurlara ilişkin yönetim bazında düzenlemelerin yapılması gerekli görülmüştür. Gayrimüslim tebadan Rum millet, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan en kalabalık ve en ayrıcalıklı unsur olarak kabul edilmektedir. Rumlar, Bulgar ve Sırp kiliselerinin bağımsızlığının kaldırılması ve İstanbul patriğinin bütün Balkan Ortodokslarının ruhanî, mali ve adli liderleri haline getirilmesi, Babiâli tarafından kimi yerlerde Rumca fermanlar kaleme alınmış olması, devlet bürokrasisinde, kitabet hizmetlerinde Fenerli Rum beylerinin tek gayrimüslim unsur olarak kullanılmış olması ile imparatorluk içinde seçkin bir yere kavuşmuşlardır.²⁰ Bazı düzenlemelere göre, Ortodokslar rahatsız edilmeyecek, kiliseler belli durumlar haricinde cami yapılmayacak, evlenme, boşanma, gömülme gibi dinsel ibadetler serbestçe yapılabilir, Paskalya Yortusu özgürce kutlanabilecek ve üç bayram gecesi Fener

17 Mim Kemal Öke, **Ermeni Meselesi**, Fatih Yay., İstanbul, 1986, s. 49-50.

18 Gülnihal Bozkurt, **Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 10.

19 Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yay., İstanbul, 1990, 96-97.

20 İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 63.

semtinin kapıları açık kalacak, piskopos ve metropolitler yargı ayrıcalığına sahip olacaklardır.²¹

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki Bulgar, Sırp, Eflak ve Boğdan kiliselerini yeniden Patrikhaneye bağlayıp Ortodoksları kendi egemenliği altında birleştirmesi, Fener Rum-Ortodoks Kilisesini XIX. yüzyıl ortalarına kadar doğu kiliselerini kendi bünyesi altında toplamasına fırsat vermiştir. Rum Ortodoks kilisesinin doğu kiliseleri üzerinde hakimiyet kurması Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'ya yayılan ulusçuluk akımı ile zayıflamaya başlamıştır. Zamanla, Fener Patrikhanesinin Osmanlı Devleti'nin kendisine verdiği imtiyazları kötüye kullanması ve ayinlerin dillerinin Rumca olması dolayısıyla Balkan unsurları üzerinde Rumlaştırma politikaları gütmesi üzerine Balkan halklarından tepkiler gelmiştir.²² Rumlar arasında ulusçuluk fikirleri, XVIII. Yüzyıldan itibaren Rum tüccarlarının, kiliselerinin ve Avrupa devletlerinin etkisiyle gelişmeye başlamıştır. Rumlara ilişkin bağımsızlık girişimleri uygulamada II. Mahmut zamanında görülüyor olsa da, bu fikirlerin kökenlerini 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşması'nda Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm Ortodoksların himayesinin Rusya'ya verilmesinde ve Rus propagandacıların faaliyetlerini geliştirmesinde bulabilmekteyiz. Diğer taraftan Osmanlı bünyesinde yaşayan çoğu Rum, kapitülasyonlar nedeniyle oluşan ticari, hukuki ve diğer haklardan yararlanmak, vergi vermemek, doğrudan denetim altına girmemek, yabancı devletlerden maddi-manevi destek sağlamak amacıyla Avrupa devletlerinin himayesiyle bir çeşit dokunulmazlık kazanma yoluna gitmiştir. Bu himayecilik konumunu Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma yolu olarak kullanan Avrupalı Devletlerin en önemli sızma araçları gayrimüslimlere ait olan azınlık okulları olmuştur.²³

Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan topluluklara dinî özgürlükler tanıma, orta çağdan beri, Hristiyan ve Müslüman güçler arasındaki ilişkilerde öne çıkan genel unsurlardan biri haline gelmiştir. Osmanlı ve diğer Avrupalı devletlerarasında yapılan kapitülasyon anlaşmaları, doğrudan azınlıkların korunmasına yönelik anlaşmalar olarak kabul edilmeseler de Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan azınlıklar lehine

21 Kaya, **a.g.e.**, s. 34.

22 Ortaylı, **a.g.e.**, s. 167

23 Kaya, **a.g.e.**, s. 44-45.

düzenlenen azınlık anlaşmalarının öncüleri niteliğindedir. Osmanlı padişahlarının tek taraflı ve yalnız şahsı adına verilen kapitülasyonlar, 1923 Lozan Barış Antlaşması'yla ilga edilinceye kadar uygulanmıştır.²⁴ XVII. Yüzyıl boyunca Avrupalı devletlerle bir dizi anlaşmalar yapılmış ve ülkede yaşayan azınlıklara bazı haklar verilmiştir. 1615 Avusturya-Osmanlı anlaşmasında Balkanlar ve diğer yerlerde Osmanlı Devleti egemenliği altında yaşayan bütün Hristiyanların dinlerinin gereklerini yerine getirmeleri ve kiliseler inşa etmeleri hakkının tanınması ve iyi muamele görmeleri maddeleri yer almıştır. Bu maddeler 1699'daki Karlofça Anlaşması'nda da yer almıştır. Bu anlaşma Avusturya-Macaristan'ın, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Katolik azınlık adına Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hakkını da maddeleştirmiştir. Benzeri bir talep ise Rusya Çarı tarafından, güneydoğuda gizli yayılma maksadıyla Ortodoks azınlık adına getirilmiştir.²⁵

Hristiyan azınlıklar için Osmanlı Devleti'nden elde edilen haklar, daha sonra Orta ve Doğu Avrupa'da kurulan yeni devletlerden istenen koşullardan iki açıdan farklılaşmaktadır. Birincisi, Avrupa'nın Osmanlı'yı tanınması için önkoşullar ileri sürülmemiştir. Osmanlı XIX. Yüzyıl boyunca giderek güçsüz duruma düşse de hatırı sayılır bir güç olmaya devam etmiştir. Güç dengesi hesapları, Avrupa'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerini, Osmanlı'nın Hristiyan azınlık politikasını göz önüne almaksızın yürütmesine yol açmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki azınlık anlaşmaları, Batı Avrupa egemenleri arasındaki XVII. ve XVIII. Yüzyıl anlaşmalarına çok benzer koşullar altında gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak Osmanlı Devleti hak taleplerini genellikle ciddi dış dayatmalar veya içişlerine karışmalar olarak değil, dinî toplulukları kabullenen geleneksel Osmanlı uygulamalarının bir uzantısı olarak yorumlamıştır.²⁶

XIX. yüzyıla kadar millet sistemi çerçevesinde devletin kendilerine tanımış olduğu haklardan yararlanarak rahat bir hayat süren gayrimüslimler, bu tarihten sonra muhtelif sebeplerle Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte onun topraklarını

24 Özlem Seven, **Lozan'da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamalar**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

25 Seven, **a.g.t.**, s. 87.

26 **A.g.t.**, s. 89.

paylaşmak isteyen devletlerin çıkarları ve emelleri doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Bu oluşumlara karşı Osmanlı Devleti de çeşitli önlemler alma çabasına girişmiştir. XIX. Yüzyıldan itibaren gayrimüslimler bahane edilerek Avrupalı Devletlerce baskı ve dayatmalara maruz kalan Osmanlı, gayrimüslimler ile ilgili statüde önemli değişiklikler yapma yoluna giderek bu yüzyıla kadar fazla değişmeden gelen millet sistemine yönelik bir takım yeni düzenlemeler yapmıştır. Tanzimat döneminde çıkarılan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı millet sisteminin değişimini gösteren iki önemli belgedir. Tanzimat Fermanı, Padişahın mutlak hakimiyetini bir dereceye kadar sınırlandıran ve idarenin kontrolü konusunda ilk teşebbüs özelliği gösteren Sened-i İttifak'tan sonra, devletin siyasi yapısında esaslı bir değişiklik yapılmasını öngören ve 1789 Fransız İhtilali ile Avrupa'ya yayılan devrimci ve ulusçu hareketlerin Osmanlı Devleti'ndeki tepkisini ifade eden ilk resmi belgedir.²⁷ Fransız İhtilalinin bir ürünü olan ulusçuluk akımları, Osmanlı Devleti'nin dinî ve milli bütünleşmeden yoksun halkları arasında etkisini göstermiş ve başka din ve milliyetten olan azınlıkların milli şuurlarının uyanması sonucunu doğurmuştur. Büyük devletlerin azınlıklar üzerindeki himaye edici faaliyetleri de bu durumu körükleyen diğer bir husus olmuştur.

Tanzimat Fermanı hükümlerinden, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eşitliği ilkesi, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında en çok tartışılan ilke olmuştur. Bu eşitlik ilkesi hukuk alanında da kendisini göstermiştir. Önceleri Osmanlı Devleti'nde azınlık cemaatlerinin kendi mahkemeleri ve Müslümanların davalarının görüldüğü şer'i mahkemeler bulunmakta ve büyük davalar Şeyhülislam ve kazaskerlerin huzurunda Divan-ı Hümayun'da görülmekte iken, Tanzimat'la birlikte bu mahkemelere Karma Ticaret Mahkemeleri ve Karma asliye mahkemeleri de eklenmiştir. İlk olarak İstanbul'da faaliyete geçen Karma Ticaret Mahkemeleri, yabancı devlet tebaası ile Osmanlı tebaası arasındaki ticari anlaşmazlıkları, Karma Asliye mahkemeleri ise her iki tebaa arasındaki cinayet davalarını çözümlmek için kurulurken, sonraları bu mahkemeler devletin bütün büyük merkezlerine yayılmıştır. Yine bütün tebaanın eşitliği ilkesinden hareketle, tüm tebaaya eğitim alanında da eşit imkanların sunulacağı öngörülmüş, alınan bir kararla Darülfünun kurulmasına ve bu

27 Kaya, **a.g.e**, s. 65.

kuruma dili, dinî ne olursa olsun bütün Osmanlı tebaasının gençlerinin kabul edilmesine karar verilmiştir.

Ferman hükümlerine ilişkin tepki verenler sadece Müslümanlar olmamış, gayrimüslim tebaa da yeni durumdan hoşnut olmamıştır. Osmanlı toplumunu yeni gelişmelere hazırlamadan yapılan bu düzenlemeler karşısında Müslümanlar, o zamana kadar belirli yerlerde yapılabilen gayrimüslimlerin dinî ayinlerinin her yerde serbestçe yapılabilmesini tepkiyle karşılamışlardır. Tanzimat fermanı ile ilk defa gayrimüslimlerin yerel yönetim meclislerinde görev yapma hakkı tanınmış olmakla birlikte, bu husus gayrimüslimleri yeterince tatmin etmemiştir. Kendileri için olumlu ya da haklarını geliştiren meseleler mecliste görüşülürken meselenin kabulünü kolaylaştırıcı tavırlar içinde bulunan gayrimüslimler, kendilerine daha evvelden tanınan bazı haklarda kısmi fedakârlıklarda bulunmaları gerektiğinde bunun Tanzimat Fermanı'nda yer alan eşitlik anlayışı ile bağdaşmayacağını öne sürerek olumsuz bir tavır içerisine girmişlerdir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesinin önlenmesi maksadında da başarılı olunamamıştır. Fransa ve İngiltere gibi ülkeler fermanın ilanından hoşnut olsalar da, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinden vazgeçmemişlerdir. Diğer yandan Avusturya ve Rusya gibi çok uluslu devletler, Osmanlı'nın azınlık tebaasına tanıdığı hakların kendi tebaalarınca da talep edilmesinden çekindiklerinden fermanın ilanından rahatsızlık duymuşlardır. Fermanın ilanından sonra gayrimüslimler kendi dindaşlarının bulunduğu diğer Avrupalı Devletler ile yakın ilişkilerde bulunmaya başlamışlar, fermanın kendilerine tanıdığı hak ve özgürlüklerin en geniş şekilde uygulanmasında sorun yaşadıklarında bu ilgili devletleri devreye sokmaktan çekinmemişlerdir. Böylelikle gayrimüslimlerin batılı devletlerin himayesi altına girme eğilimlerinde artış söz konusu olmuştur.²⁸ Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla yeterince tatmin olmayan Avrupalı devletler, Osmanlı tebaasında Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bazı siyasal ve hukuksal farklılıkların bulunmasını bahane ederek ve 1856 Paris Barış Konferansı öncesi Osmanlı Devleti'ni, Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli, Avrupalı Devletleri ailesine kabul

28 Ortaylı, **a.g.e.**, s. 94-95.

edilebilmenin şartı olarak gayrimüslimler için daha köklü reformların yapılmasını istemişlerdir.²⁹ Bunun sonucunda, Avrupalı devletlerin iç işlerine daha fazla karışmasını istemeyen Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nı daha çok iç etkilere kaynaklı hazırlattığı halde, yeni reformların bir ifadesi olan ve esasları Ali Paşa ile İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırılan 1856 tarihli Islahat Fermanı'nı tamamıyla dış baskılar sonucu ilan etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, ilgili ferman hükümlerinin 1856 tarihli Paris anlaşmasında da yer almasıyla Osmanlı Devleti başka devletlere karşı taahhüt altına girmiştir.³⁰

Islahat Fermanı'nın ilanı ile Tanzimat Fermanı'nda görüldüğü gibi öncelikle bütün tebaanın din ve mezhep farkı gözetilmeden emniyet, can, mal, ve namusunun padişahın garantisi altında olduğu vurgulanırken, Tanzimat Fermanı da dahil olmak üzere azınlıkların mevcut hak ve imtiyazlarının korunacağı ve bu haklara bazı imtiyazlarında ek olarak tanınacağı ön görülmüştür.³¹ Tanzimat Fermanı vatandaşlık bağının önünü açarken, Islahat Fermanı, gerek dinsel toplulukları laikleştirerek gerekse hukuki eşitlik ilkesini getirerek vatandaşlık bağını kurmayı hedeflemiştir. Islahat Fermanı ile dinsel haklar güvence altına alınmış, dinsel toplulukların dünyevi ve ruhani otoritelerinin dünyevi hak ve yetkileri geri alınmaktadır.³² Toplum içerisinde var olan farklılıklar yumuşatılırken, artık ticaret ve uyuşmazlıkların karma mahkemelerde çözümleneceği, hukuka ilişkin davaların da eyalet ve sancaklarda kurulan karma mahkemelerde görüşüleceği öngörülmekteydi.³³ Dinsel topluluk örgütlenmelerine tanınan iç örgütlenme özerkliğinin yazılı hukuk güvencesine alınması ve topluluklara statülerini hazırlama yetkisinin tanınması ve devletin bu sürece gerek müzakere ve gerekse onay aşamasında girmesi dinsel toplulukların geniş bir özerklikten yararlandıklarını göstermektedir.³⁴

Islahat Fermanı, gerek Osmanlı Devlet adamları ile Müslümanlar ve gerekse gayrimüslimler nezdinde büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Ferman ile kendilerine

29 Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 1998, s. 87.

30 Kaya, **a.g.e.**, s. 87.

31 **A.g.e.**, s. 89.

32 Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 115.

33 Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yay., İstanbul, 2003, s. 136.

34 **A.g.e.**, s. 137.

getirilen geniş haklara rağmen, fermana en tepkili olan taraf gayrimüslimler olmuştur. Hâkim millet konumundaki Müslümanlarla aynı seviyeye getiriliyor olmalarına rağmen, özellikle fermanın eşitlik ilkesine karşı çıkmışlardır. Rumlar, Müslümanların üstünlüklerine razı olduklarını ancak Ermeni ve Yahudilerle aynı seviyede tutulmalarını kabul etmeyeceklerini devamlı bir surette belirtmişlerdir. Tepki gösteren gayrimüslimlerin başında ruhani reislerle din adamları gelmektedir.³⁵ Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı gibi Osmanlı Devleti'nin ulaşmak istediği gayeleri sağlayamamış, yaptığı birçok düzenleme ile cemaatlerin özerkliğini ve merkezden uzaklaşmasını kolaylaştırmış ve devlet bünyesindeki Müslüman ve gayrimüslim unsurları memnun edemediği gibi Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerini karışmasını da önleyememiştir.

Osmanlı Devleti süreç içerisinde bir imparatorlukta olma vasfını giderek yitirmeye başlamış, yaşanan toprak kayıpları ile ülke içerisindeki nüfusta Müslümanların oranı giderek artmıştır. Ayrıca özellikle 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Müslüman Türkler arasında milliyetçi düşüncelerin yeşermesi, gayrimüslimlere yönelik bakışın olumsuz yönde değişmesine neden olmuştur. 1908-1913 arasında dolaylı olarak, 1913-1918 arasında ise doğrudan ülke yönetimini ellerine geçiren İttihatçılar, Türk ve Müslüman nüfusu ön plana çıkararak bir siyaset izlemeye başladılar. Bu süreçte gayrimüslimlere olan bakış olumsuz yönde değişirken özellikle de Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı ülkesindeki azınlıklar "öteki" olarak görülmeye başladılar. Bu nedenle Balkan Savaşları sonrasında hem Bulgaristan hem de Yunanistan ile azınlıkların değiş tokuş edilmesiyle ilgili ilk görüşmeler yapılmaya başlandı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle yarıda kalan Yunanistan ile mübadele görüşmeleri, Kurtuluş Savaşı'nın sonrasında yeniden gündeme geldi. İmparatorluğun bir ulus-devlete dönüşmekte olduğu bu süreçte yeni Türk devleti de kendi sınırları içerisinde etnik ve dinsel yönden homojen bir nüfus yapısı oluşturmaya gayret etti.

Lozan Barış Antlaşması sonrasında Tire'ye yerleştirilen mübadilleri konu alan bu tez çalışmasında, büyük acı ve travmalara neden olan bu nüfus değişiminin yerel

35 Kaya, **a.g.e.**, s. 96.

düzeydeki yansımasını saptamayı hedefledik. Böylece mübadele ile Türkiye'ye getirilen mübadillerin Tire'deki sosyal yaşama etkilerini ortaya koymak mümkün olabilecektir.

I. BÖLÜM: LOZAN KONFERANSI ve TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

1. Konferans Öncesi Yaşanan Siyasi Olaylar

1. I. Dünya Savaşı ve Barış Anlaşmaları

1912 yılının son çeyreğinde başlayan Balkan Savaşı sonucunda, Osmanlı Devleti 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra’da barış imzalamıştır. Böylece Osmanlı Devleti “Arnavutluk’un bağımsızlığını tanımış, Yunanistan Selanik, güney Makedonya ve Girit’i, Sırbistan orta ve kuzey Makedonya’yı Bulgaristan ise Kavala, Dedeağaç ve Edirne ile bütün Rumeli’yi topraklarına katarak Ege Denizi’ne çıkmıştır”. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Midye-Enez hattının batısında kalan bütün Avrupa topraklarını kaybetmiştir.³⁶

Balkan Savaşları’nın sonrasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan ve Yunanistan arasında ilk defa mübadele meselesi gündeme gelmiştir. Bulgaristan ile yürütülen mübadele görüşmelerinde ilerleme kaydedilmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı’nın ilanı ile beraber kurulan komisyon çalışmalarına ara vererek 12 sene mübadele fikrine ilgisiz kalınmıştır. Buna göre anlaşma protokolünün 5. Maddesinin C fıkrasında, Bulgar ve Müslüman ahali, iki hükümet tarafından kurulan komisyonca değişime tabi tutulacaklardır. Bu madde ile hem halk hem de bu halkın eşyalarının mübadelesi düşünülmüş olsa da, hükümetler değişim konusunda anlaşma sağlayamamışlardır. Bu anlaşmanın sonradan iptal edilmesiyle ilk mübadele anlaşması uygulanamadan kaldırılmıştır.³⁷ Birinci Dünya Savaşı, insanlığın maddi ve manevi kayıplar verdiği büyük felaketlerden birisi olmuştur. Devletler ekonomik açıdan zarara uğramış ve bu durum bütün dünyayı etki altına almıştır.³⁸

36 Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri**, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 19.

37 Eda Özcan, **Yunanistan’da Göç Eden Mübadillere Yapılan Yardımlar (1923-1925)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 24.

38 Veysi Akın, “Lozan Barış Antlaşması”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 576.

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin mübadele görüşmelerini yürüttüğü bir diğer ülke ise Yunanistan'dır. Her iki ülkeden çok sayıda kişi 1913-1914 yıllarında yaşadıkları yerleri terk ederek göç etmeye başlamıştır. 1914 yılında yaklaşık 115.000 Müslüman Türkün Yunanistan'dan ayrıldığı tahmin edilmektedir. Göç eden sadece Türk ve Müslümanlar değildir. Aynı zamanda İstanbul ve Tekirdağ üzerinden yaşadıkları yeri terk eden Rum göçmenler de mevcuttur. Rum göçü hakkında inceleme yapan Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e göre, Türkiye'den gitmiş Rum firariler tarafından Yunanistan'daki koşulların daha uygun olduğunu anlatan davet mektupları, Makedonya'dan ve diğer yerlerden göç eden Müslüman ahalinin bıraktıkları toprakları elde ederek zengin olma hayalleri, Bulgar işgali sırasında yerli Müslümanlara verdikleri zarardan dolayı mahkemeye verilme korkuları veya bundan dolayı intikama uğramak gibi sebeplerden dolayı göç etmişlerdir. Bunun sonucunda, Edirne üzerinden başlayarak, yerli yönetimin iznini alarak yola çıkan Rum göçmenleri, İstanbul ve Tekirdağ üzerinden ülkeyi terk etmişlerdir.³⁹ Osmanlı Devleti ile Yunanistan, her iki ülkeden yaşanan göç hareketlerini resmiyete kavuşturmak için mübadele yapılması konusunda anlaşmaya varmışlar, hatta bu mübadele sürecini yürütmek üzere İzmir'de resmi görüşmeler yapmışlardır. İzmir ve çevresindeki Rumlarla Yunanistan'da kalan Müslümanları mübadele etmeyi öngören bu görüşmeler, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yarıda kalmıştır⁴⁰.

Birinci Dünya savaşıdan sonra imza edilen anlaşmalar, dünyaya barış ve güveni getirememiştir. Bununla beraber yeni bir savaşın da geleceğini göstermiştir. Lozan Barış anlaşması dışında, savaştan sonra imza edilen anlaşmalar barışa dair bir umut vermemiştir. Galip devletler Paris Barış Konferansı sonucunda yenilen devletlerle bir dizi anlaşma imzalamışlardır.⁴¹ Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı'nın geleceğini belirleyici nitelikte olan Şark Meselesi de gündeme getirilmiştir. Aslında, İtilaf Devletleri kendi aralarında imza ettikleri gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti topraklarını kâğıt üzerinde paylaşmış bulunmaktaydılar.⁴² Bununla beraber Paris Barış

39 Özcan, **a.g.e.**, s. 25.

40 Bu konuyla ilgili bilgi için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, **İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914**, Libra Kitapçılık, İstanbul, 2012.

41 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C. I, İstanbul, 1983, s. 146-150.

42 Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 396-400.

Konferansı'nda en uzun süren müzakereler, Osmanlı ülkesinin paylaşım konusu olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış şartları, en sona bırakılmıştır. İtilaf Devletleri aralarındaki anlaşmazlıkları giderdikten sonra 1920'de San-Remo'da Osmanlı Devleti ile yapacakları anlaşmanın şartları üzerinde görüş birliğine varmışlardır.⁴³ 10 Ağustos 1920'de İtilaf Devletleri ve Osmanlı delegasyonu arasında Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Tamamı 433 maddeden oluşan bu antlaşma ile Osmanlı toprakları büyük devletler arasında paylaştırılmaktadır. Buna göre, Osmanlı ülkesi İstanbul şehri ile Batı Karadeniz ve İç Anadolu'ya sıkışmış küçük bir toprak parçası haline gelecekti. Anlaşmanın ağır şartlarına rağmen Osmanlı yönetimi, kurtuluşu galip devletlerin isteklerine uymakta görüyordu. Bununla beraber Türkler arasında gerçek kurtuluş çareleri arayanlar da bulunmaktaydı.⁴⁴

1.2. Milli Mücadele Dönemi

Milli Mücadele, ulusal bilinçten yoksun bir topluluğa, bu topluluğun Hristiyanlara, özellikle de Ermeniler ve Rumlara karşı duyulan mücadele azmi ve kararlılığını, vatan ve millet duygusuna dönüştürmek yoluyla ulusal bilinç aşlamayı hedefleyen bir mücadeledir.⁴⁵ Milli Mücadelenin ilk zamanlarından itibaren azınlıkların Türk milletinin egemenlik haklarını sınırlayıcı faaliyetlerine izin verilmeyeceği, bununla birlikte eskiden olduğu gibi azınlık statüsündeki Türk vatandaşlarının her türlü hakkının yeni oluşum sürecine giren Ankara Hükümetinin garantisi altında olduğu beyan edilmiştir. 1918 yılında imza edilen Mondros Mütarekesine uyulmayarak İzmir'in 1919 yılında Yunanlılarca işgal edilmesiyle Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin bu işgali desteklemeleri, Türk ulusçuluğunu daha da körükleyen bir etki yapmıştır. Bir başka ifadeyle savaş, yeni doğmakta olan Türk ulusal kimliğinin doğum yeri olmuştur. Bu tarihten sonra Anadolu'nun her yerinde yerel kongreler düzenlenmiş, vatanın kurtarılması için Milli Mücadelenin örgütlenmesi yoluna gidilmiştir.

43 Ali Fuad Türk geldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1948, s. 126.

44 Akın, **a.g.m.**, s. 577.

45 Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türk'üm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, Çizgi Kitabevi, Bursa, 2004, s. 89.

Ülkenin birçok ilinde kongreler düzenlenmiştir. Bu yerel kongrelerden biri olan Erzurum Kongresi'nde, azınlıklar meselesine ve özellikle Ermenilerin emellerine cevap niteliğinde bazı kararlar alınmıştır. Kongrede alınan kararların birinci maddesinde, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Ordu illerini kapsayan Trabzon vilayeti ile Samsun Sancağı ve doğu illerinin ayrılmayacağı beyan edilirken; üçüncü madde ile her türlü işgalin ve içişlerine karışmanın Rumluk ve Ermenilik kurulması gayesine yönelik olacağı beyan edilerek bu duruma beraberce karşı konulacağı ve Hristiyan azınlıklara yeni imtiyazlar verilmeyeceği açık bir dille ifade edilmiştir. Son olarak da, Türk ülkesinde yaşayan gayrimüslim halka verilen haklarla can, mal ve namuslarının garanti altında olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Bu maddelerde Türk vatanının bütünlüğünü bozacak her türlü müdahalenin ve azınlıklardan gelen taleplerin Anadolu'daki milli direnişle karşılaşacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Erzurum Kongresi doğu illerini ilgilendiren bir kongre olması sebebiyle çoğunlukla Ermeni azınlığın faaliyetlerine karşı ortak kararların alındığı bir toplantı olmuştur.⁴⁷

Erzurum Kongresi'nde alınan kararların ardından, Anadolu'da Milli Mücadelenin temsilcisi olarak seçilen Heyet-i Temsiliye, 1919'da Sivas'ta ulusal bir kongre toplayarak milli mücadelenin örgütlenmesi hususunda önemli bir görevi yerine getirmiştir. Sivas Kongresi'nin gündeminin konuları arasında bulunan azınlıklar sorunu öncelikli mesele olarak görülmektedir. Sivas Kongresi, yalnızca doğu illerinden gelen delegelerden değil, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden gelen delegelerin de katılımının söz konusu olduğu ve Erzurum Kongresi'ne nispeten alınan kararların daha ulusal nitelikli olduğu bir kongre mahiyetindedir. Ayrıca, Erzurum Kongresi'nde sadece Doğu Anadolu'yu ilgilendiren Ermeni azınlığın durumu incelenirken, Sivas Kongresi'nde Rum azınlığın faaliyetleri de söz konusu edilmiş ve her iki azınlığın durumları birlikte incelenmiştir. İlgili kongrelerin ardından Heyet-i Temsiliye'nin amacı, bir yandan meşruiyetini hem İstanbul Hükümeti'ne hem de yabancı ülke hükümetlerine kabul ettirmek iken, diğer yandan da İstanbul Hükümeti ile gerçekleştirdiği Amasya görüşmeleri sonucunda Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanmasını ve kongrelerde alınan kararların Osmanlı Hükümetine tasdik

46 Kaya, **a.g.e.**, s. 147.

47 Seven, **a.g.t.**, s. 100.

ettirilmesini sağlamak olmuştur. Osmanlı Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye bir mutabakata vararak gayrimüslimlere siyasi hakimiyet ve kargaşa çıkaracak hiçbir hak verilmeyeceğini beyan etmiştir.⁴⁸

Amasya görüşmelerinin ardından, seçimler yapıldıktan sonra Ocak 1920’de son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmıştır. Seçilen 168 milletvekilinden yalnızca bir tanesi Yahudi iken, azınlıklardan Ermeni ve Rumlardan meclise girebilen olmamıştır. Bu yönüyle son Osmanlı Mebusan Meclisi İslam unsurundan oluşan milli bir meclis niteliğindedir. İlgili mecliste Misak-i Milli adıyla memleketin tam bağımsızlığının temelini oluşturan bir dizi karar alınmıştır. Bu kararların azınlıklarla ilgili maddeleri birinci ve beşinci maddelerdir.⁴⁹ Ülkenin bağımsızlığı ve bütünlüğü ilkelerini Erzurum ve Sivas kongrelerinde verilen kararlar çerçevesinde temellendiren Misak-ı Milli, görünürde Osmanlı Devleti’nin sultan-halifesi ve anayasasıyla birlikte korunmasını öngörürken, aslında yeni devlete ve yeni rejime doğru atılan önemli bir adımdır.⁵⁰

Misak-ı Milli’nin ilanına İtilaf Devletleri İstanbul’u işgal ederek cevap vermiş ve çok sayıda milletvekilinin Malta Adası’na sürgün edilmesi sonucunu doğurmuştur. İstanbul’un işgali ve son Osmanlı meclisinin dağıtılmasına karşılık 1920 yılında Ankara’da yeni bir meclis toplanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi müttefik güçlerce empoze edilen yabancı esaretini reddediyor, Fransız milli egemenlik teorisinden ilham alarak milli egemenlik ve tam bağımsızlık konusundaki kararlılığını dünya kamuoyuna ilan ediyordu.⁵¹ Yunanistan’ın Anadolu’daki işgaline, Eylül 1922’de Yunanistan’ın nihai yenilgisiyle son verilmesinden sonra, İsviçre’nin Lozan kentinde barış görüşmeleri başlamış ve 24 Temmuz 1923’te Türkiye ve aralarında Yunanistan’ın da bulunduğu İtilaf Devletleri arasında Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Lozan Barışı yeni Türk devletine uluslararası sistem içerisinde meşru bir yer sağlamıştır. Ayrıca Milli Mücadele’nin başarısı, Batı medeniyetine giden yolda bir araç olarak kullanılmıştır.⁵²

48 Kaya, **a.g.e.**, s. 151.

49 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 86-89.

50 Seven, **a.g.t.**, s. 101.

51 Yıldız, **a.g.e.**, s. 93.

52 Seven, **a.g.t.**, s. 102.

2. Lozan Konferansı

2.1. Konferans Hazırlıkları

1922’de başlayan Büyük Taarruzla beraber Yunan ordusu Anadolu’dan bütünüyle çıkarılmış ve Mudanya Mütarekesi görüşmelerine başlanmıştır. 11 Ekim 1922’de imzalanan Mudanya Mütarekesi sonucunda Türk ve Yunan savaşı sona ermekle beraber artık İtilaf Devletleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni de tanımışlardır. Mütarekeden sonra başlayan yoğun çalışmaların ardından İtilaf Devletleri ile TBMM arasında barış anlaşmasının imzalanması kararlaştırılmıştır. Barış görüşmeleri başlamadan evvel Ankara Hükümeti ciddi iki sorunla yüz yüze gelmiştir. İlk olarak anlaşmanın nerede yapılacağı ve ne zaman olacağı konusunda fikir birliğine varılamazken, TBMM görüşmeler sırasında barış görüşmelerinin 20 Ekim günü İzmir’de yapılması teklifinde bulunmuştur.⁵³ Müttefikler bu görüşü kabul etmeyerek ne zaman ve nerede olacağı konusunda toplantılar yapmıştır. Bu görüşmeler sonucu 13 Kasım’da, İsviçre’nin Lozan kentinde yapılmasına karar vermişlerdir. Ancak hem Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni hem de İstanbul Hükümetini konferansa çağırmışlardır.⁵⁴

Müttefik devletlerin barış anlaşması için sergilediği bu tutum Ankara Hükümetini harekete geçirmiştir. İstanbul Hükümeti bu kararı kabul etse dahi Ankara Hükümeti’nce bu Türk menfaatlerine aykırı olarak görülmüştür. Yine de İstanbul Hükümeti bu konuda ortak bir karara varabilmek için Ankara Hükümeti’ne telgraf çekmiştir. Meclis’te tepkiye sebep olan telgraf metni şu şekildedir: “Konferansa hem Babıali, hem de Büyük Millet Meclisi davet edilmiştir. Babıali ile TBMM arasında gerçek bir ikilik düşünülemez. Babıali, tüm baskılara rağmen Sevr anlaşmasını onaylamamış ve işgalin etkisini azaltmak için çalışmıştır. Yüksek vatan menfaatleri uğrunda birlik sağlanması bugün şart olmuştur. Bu yüzden memleketin geleceği ve hakların savunulması konularını müzakere etmek için Büyük Millet Meclisi’ne tayin

53 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C. I, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957, s. 88.

54 Ömer Budak, “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 26, 2010, s. 131.

edilecek bir kişinin özel talimatla gönderilmesi, eğer bu uygun görülmezse heyetimizden Ziya Paşa'nın oraya gönderileceği beyan olunur".⁵⁵

İstanbul Hükümeti'nin gerek Milli Mücadele öncesinde gerekse sırasındaki tutumu Türk milletini temsile layık olmadığına kanıtı olarak görülmüş ve bu nedenle saltanatın kaldırılmasında karar kılınmıştır. Bunun için uygun bir zamanı bekleyen Mustafa Kemal Paşa artık zamanının geldiğini bildirmiş ve Meclis'te verilen yasa teklifi ile 1 Kasım 1922 günü saltanat tamamen kaldırılmıştır. Daha sonra konferansa gidecek heyetin başına kimin getirileceği konusunda tartışmalar yaşanmış ve bazı isimler meclise sunulmuştur.⁵⁶ Akla gelen ilk kişi Rauf Bey (Orbay) olmuştur. Rauf Bey (Orbay) Bakanlar Kurulu Başkanı'dır.⁵⁷ Yalnız asıl kararı verecek kişi Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dır ve onun aklında başka bir kişi vardır. Bu kişi, Batı Cephesi Kumandanı ve Mudanya Mütarekesi'ni başarılı bir şekilde imzalayan İsmet Paşa'dır. Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa şu şekilde ifade etmiştir: "Vekiller Heyeti Reisi Rauf Orbay, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek Heyet-i Murahhasa'nın tabii azası görünüyordu. Ben bu hususta kati kanaat ve kararımı tespit etmemiştim. Ancak Rauf Bey'in taht-ı riyasetinde bulunacak heyetin bizim için hayati meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine terfikini teklif etti. Bu teklife dermeyan ettiğim mütalaada, İsmet Paşa reis olursa, azami istifade temin olunacağına bende kaniim, dedim".⁵⁸

Alınan kararlar sonucunda Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in görevinden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın getirilmesini istemiş ve heyet başkanlığı için bütün meseleler halledilerek göreve İsmet Paşa getirilmiştir. Başkan yardımcılarını ise Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey olmuştur. Lozan'da yer alan Türk heyetindeki diğer isimler şunlardır:

55 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, Alper Matbaacılık, İstanbul, 1969, s. 714.

56 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Haz. Cemal Kutay, İstanbul, 1980, s. 326.

57 Rauf Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Yakın Tarihimiz, C. VII, Tercüman Yay., İstanbul, 1962, s. 52-53.

58 Atatürk, **a.g.e.**, s. 680.

Müşavirler: Hikmet Bayur, Zülfü Tigrel, Şefik Başman, Fuat Ağralı, Şükrü Kaya, Cavit Bey, Zekai Apaydın, Tefik Bitikoğlu.

Basın Danışmanları: Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı.

Genel Sekreter ve Danışman: Reşit Saffet Atabinen.

Mütercim: Hüseyin Pektaş.

Kâtipler: Ali Türkgeldi, Mehmet Ali Balin, Cevat Açıkalın, Celal Hazım Arar, Saffet Sav, Süleyman Saip Kıran, Rıfat Bey, Dr. Nihat Reşat Belger.

TBMM, Lozan'a giden Türk temsilcilerine, bakanlar kurulundan çıkan ve 14 maddeden oluşan bir talimatname hazırlamıştır. Birinci maddesinde "Ermeni yurdu söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir" ifadesi yer almaktadır. Taviz verilmesinin istenmediği diğer bir konu ise 8. madde de geçen "kapitülasyonlar" meselesidir.⁵⁹

2.2. Konferansta Kurulan Komisyonlar ve Görüşülen Konular

Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır. Konferansın zor geçeceği ilk günden belli olmuş, sert tartışmalar yaşanmıştır. Türk heyeti kendi görüşlerini haklı olarak dile getirmiş ve diplomasi kurallarını zorlamışlardır. Bu sayede Türk heyetinin prestiji artmıştır. Konferansta ilk gün Lord Curzon'dan sonra sözü devralan İsmet Paşa konuşmasında, "1918 yılından sonra Türk milletinin maruz kaldığı saldırıların hiçbir askeri gerekçeye dayanmadığını, bu saldırıların Türk topraklarının en zengin ve gelişmiş kısımlarını yıkmak amacına yönelik olduğunu ve bunu mazur göstermenin mümkün olmadığını" dile getirmiştir. İsmet Paşa, konuşmasına devam ederek, "genel barışın ve düzenin devletlerin birbirlerinin haklarına ve hürriyetine saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceğini ve Türk tarafının bu konuda iyi niyet taşıdığını ve samimi olduğunu" söylemiştir.⁶⁰

Lozan'da görüşmeler sırasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı konferans iki dönem halinde gerçekleştirilmiştir. İlki 4 Şubat 1923 tarihine kadar sürmüştür. İki

⁵⁹ Budak, **a.g.m.**, s. 133.

⁶⁰ **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Haz. Bilal Şimşir, TTK Yay., Ankara 1990, s. 114-115.

buçuk aylık bir aradan sonra 23 Nisan tarihinde görüşmeler yeniden başlamış ve 24 Temmuz 1923'te anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır⁶¹. Konferansta Türkiye ile beraber sayıları sekizi bulan devlet katılım sağlamıştır. Bazı devletlerin ise yalnızca ticari meseleler ile boğazların görüşüldüğü toplantılarda yer almasına karar verilmiştir. ABD yalnızca gözlemci olarak katılmıştır. Bu şekilde katılımcıları davet edenler İngiltere, Fransa İtalya, Japonya, görüşmelerin tamamına katılmış olanlar, Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırp, Hırvat, Sloven Devleti, Yugoslavya, gözlemci ise ABD'dir. Boğazların statüsüne dair çağrılanlar Sovyet Rusya ile Bulgaristan olurken, ticari sözleşmeye de Belçika ve Portekiz katılmış ve toplamda beş grup oluşmuştur.⁶²

Lozan Konferansı'nda ilk oturum 21 Kasım 1922'de Uşi'de, Lord Curzon'un konuşmasıyla başlamış ve müttefikler tarafından hazırlanan konferans iç tüzüğü görüşülmeye başlanmıştır. Bu tüzükle Müttefik Devletlerin konferansta beraber kararlar alacağı anlaşılmıştır. Tüzükte: "bir konferans genel sekreterliği ve bir de yazı işleri komitesi" kurulmasına karar verilmiştir. Bununla beraber konferansta "Arazi ve Askerlik, Yabancılar ve Azınlıklar, Mali ve İktisadi konular" ile ilgili üç komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Müzakerelerin gizli bir şekilde yürütülmesine karar verilmiştir.⁶³ Sonraki süreçte konferansa, komisyonların gerçekleştirdiği toplantılarla devam edilmiştir. "Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunda; Trakya sınırı ile Karaağaç'ın durumu ve sınırlarda bulunan askerlerin çekilmesi gereken alanlar, "Batı Trakya meselesi, Ege Denizi adaları, Boğazların statüsü", savaş tutsakları ve Nüfus Mübadelesi, azınlıkların korunması, Türkiye'nin Asya'daki güney sınırları ve Musul Meselesi" gibi konular görüşülmüştür. Bu komisyon seksen altı gün sürmüş, yirmi beş oturum gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmaların kolay geçmesi adına "azınlıklar, nüfus mübadelesi ve Bulgaristan'a Adalar Denizi'nde yer verilmesi" konusunda üç ayrı komisyon kurulmuştur.⁶⁴ Buralarda en çok görüşülen meseleler; "Karaağaç, Musul, Boğazlar ve Azınlıklar meselesi"dir. Türk tarafı, "Batı Trakya" için plebisit ve "Doğu Trakya" için de büyük öneme haiz olan "Karaağaç kasabası ve istasyonu"nun

61 Baskın Oran, "Lozan Barış Antlaşması", **Türk Dış Politikası**, I, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.218.

62 Şerafettin Turan, "Lozan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, 2003, s. 214.

63 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. I, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1969, s. 6-18.

64 Akın, **a.g.m.**, s. 581.

kendilerine verilmesini istemekteydi. Müttefik devletlerle beraber Balkan ülkeleri, bu teklife karşı çıkmaktaydı.⁶⁵ Musul hususunda ise Türklerin savunması, “Misak-ı Milli”de belirtilen tarihsel, siyasal, coğrafik ve etnik sebeplere dayanmaktaydı. İngiltere’nin tek derdi ise petrol alanlarına sahip olmaktı. Boğazların durumu konusunda Türkiye’nin tavrı, ticari gemilerin serbest olarak dolaşmasından yanaydı. İngiltere ise Sevr anlaşmasında Osmanlı’nın imza ettiği maddelerin aynen uygulanmasını istemekteydi. Konferansı bir hayli uğraştıran diğer bir konu da “azınlıklar meselesi” olmuştur. Türk tarafı azınlıklar konusunda, kendi iç işlerine müdahaleye zemin hazırlaması nedeniyle, bir hayli hassas davranmaktaydı. Bu sebeple iki ülkedeki azınlıkların “mübadele” edilmesini istemişlerdir. İngiltere bu konuyu Türklere karşı kullanacağı mühim bir propaganda aracı olarak görmekteydi. Müttefikler de aynı görüşü paylaşıyordu. Onlar; “Ermeniler için ayrı bir yurt” talep ediyor, “Hristiyanlar için genel af ve bazı ayrıcalıklar” istiyordu. Uzun süren ve bir hayli çetin geçen oturumlar sonrası sadece Yunanistan ile “Türk-Rum Nüfus Mübadelesi” ve “sivil tutuklular ile savaş tutsaklarının karşılıklı olarak iadesi” konularında anlaşmaya varabilmişlerdir.⁶⁶

2 Aralık 1922’de “Yabancılar Uygulanacak Rejim Komisyonu”nda, Türkiye açısından büyük ehemmiyet arz eden “kapitülasyonlar”, Türkiye’de yabancıların tabi olacağı usul tartışılmaya açılmıştır. Komisyon beş oturum gerçekleştirerek konuları tartışmıştır. Kurulan bu komisyonun asıl meselesi, yabancıların kapitülasyonlar sebebiyle kazandığı haklardır. Türkiye için bu konu, milli egemenliğin önünde büyük bir engeldir ve bu mesele tamamen sona erdirilmelidir. Müttefik devletler de Türklerin bu talebini “bağımsız bir devletin egemenlik haklarını kısıtlayıcı” nitelikte gördükleri için haklı buluyorlar, ancak çıkarları gereği kapitülasyonların kaldırılmasına sıcak bakmıyorlardı. Türk ve müttefik görüşleri arasında büyük bir uçurum bulunmaktaydı. İlk dönemde görüşmelerin çıkmaza girme sebebi bu konuda anlaşmaya varılamamasıdır. Nitekim bu hususta, Türkiye’nin kararlı olduğunu göstermek için İsmet Paşa, görüşmelerin çıkmaza girdiği bir anda kesin tavrını koyarak, “meşru hakimiyetimizi tanıdığımız gün sulh olmuştur” diyerek, barışın geleceğinin

65 Lozan Telgrafları I, s. 130.

66 Lozan Barış Konferansı, Takım I, C. I, s. 89-96.

kapitülasyonların kaldırılmasına bağlı olduğunu bildirmekteydi.⁶⁷ “İktisat ve Maliye Sorunları” Komisyonunda ise, konferansın ana davalarından: “Duyun-ı Umumiye idaresi, Osmanlı borçları İtilaf Devletlerinin işgal masrafları, Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları tahribata karşılık Türkiye’nin talep ettiği tazminat parası, sağlık işleri, sigorta, haklar ve mallar ile Türkiye’nin ticaret rejimi” gibi konular ele alınmıştır. Bu meselelerin halledilmesi için dört tane alt komisyon kurulmuştur.⁶⁸ Türkiye ekonomik bağımsızlığını kısıtlayan engellerin kaldırılmasını istemekte ve Osmanlı’dan kalan borçların ayrılan ülkelere paylaştırılması şartıyla ödemeyi kabul etmekteydi. Ayrıca Yunan ordusu tarafından Anadolu’da tahrip edilen yerler için “Türklere tamirat parası ödenmesini ve müttefikler için harp tazminatı istenilmemesini” savunmaktaydı. Taraflar arasında büyük görüş farklılıkları görülmekteydi. Mali meseleler konusunda Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ülkeden ayrılan devletler arasında taksim edilmesi önerisi kabul görse de, hisseler tayin edilmemişti. Türkiye tarafından Yunanistan Devleti’nden istenen tazminat haklı bulunmamaktaydı.⁶⁹

Komisyonların meseleleri birikmiş olsa dahi kurulan alt komisyonlarda çözülmeye çalışılan konuların bir kısmında uzlaşma sağlanabilirken, bir kısmı da belirsiz kalmıştır. Asıl meselelerde ise çözüm sağlanamamıştır. Ocak ayının ortalarına gelindiğinde konferanstaki mevcut ihtilafli konular arasında çözülmesi imkânsız olarak görülen beş ana mesele bulunmaktaydı. Bunlar: “Musul, Kapitülasyonlar, İtilaf Devletlerinin Türkiye’den istediği harp tazminatı, Türkiye’nin Yunanistan’dan talep ettiği tamirat ve Karaağaç’ın Türklere bırakılması” meselesi. Bu sorunlar çözülemezken Müttefik devletler hazırladıkları, “73 sayfa 160 madde ve 9 ekten” ibaret olan anlaşma projesini 30 Ocak’ta Türklere vermişlerdir. Bu proje, Türklerle barış için değil de egemenlik haklarını elinden almak için hazırlanmıştır. Buna göre:

-Karaağaç Yunanistan’a bırakılacaktı, Trakya sınırlarında askerden arındırılmış bölgeler kurulacaktı ve Trakya’da bulunacak jandarma sayısı beşbin ile sınırlandırılacak.

67 Akın, **a.g.m.**, s. 582.

68 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. III, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1972, s. 2.

69 Akın, **a.g.m.**, s. 582.

-Irak Sınırı, Milletler Cemiyeti'nin vereceği karara bırakılacak

-Türkiye on iki ada üzerindeki hakimiyetinden vazgeçecekti, Akdeniz ve Ege Adaları Yunanistan'a bırakılacaktı

-Boğazlarda bir komisyon kurulup, bütün gemilere serbest geçiş hakkı tanınacaktır.

-Türkiye ve Yunanistan ahalisinden Rumlar ve Müslümanlar, mübadele edilecekti, azınlıklara ait haklar Milletler Cemiyeti gözetimine verilecekti

-Kapitülasyonlar, bir geçiş müddeti içerisinde bazı imtiyazlar göz önünde bulundurularak esas itibarıyla kaldırılacaktı

-Osmanlı'dan kalan borçlar, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış ülkeler arasında paylaştırılacak ve paylaşırma işlemi “Duyun-ı Umumiye İdare Meclisi” tarafından yapılacaktır.

-Türkiye, Müttefik Devletlere 37 sene zarfında 15 milyon lira tazminat ödemek zorunda kalacaktı, Türkiye'nin Anadolu ve Trakya'daki tahribata karşılık Yunanistan'dan istediği tamirat bedeli alınmayacaktır.⁷⁰

Müttefik devletler, Türkiye'nin oldukça ağır olan bu şartları kabul ederek anlaşmayı bir an önce imzalamasını talep etmişlerdir. Ancak Türk milleti için kendi egemenliğine aykırı şartlarla dolu olan metnin kabul edilmesi mümkün değildir. Buna karşılık Türk tarafı 4 Şubat'ta mukabil olan teklifini müttefik devletlere sunmuştur. Yapılan teklifte, Musul meselesinin bir yıl içinde halledilmesi, diğer “arazi ve hudut” şartlarının kabul edilmesi, “Boğazlar, azınlıklar ve ticaret mukavelesi hususunda ittifak olduğu şekliyle sulh yapmak”, “mali ve iktisadi” sorunları çözümlemek gibi şartlar bulunmaktaydı.⁷¹ Her iki proje arasında uzmanlaşma sağlanamamış ve 86 gündür devam eden görüşmelere ara verilmiştir. Konferanstaki Türk temsilcileri ülkelerini esaret altına sokacak hiçbir şartı kabul etmemişlerdir. Bu dönemde yalnızca Yunanistan Devleti ile imza edilmiş iki protokol bulunmaktaydı. Bunlar, “Sivil

70 Akın, **a.g.m.**, s. 582.

71 **Lozan Telgrafları I**, s. 496-500.

Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesi ile Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi”ne ilişkin sözleşmelerdir.⁷² Yapılan müzakerelerin kesilmesi üzerine heyetler Lozan’dan ayrılmışlardır.

Konferansın bir müddet kesintiye uğraması üzerine Türk heyeti, 20 Şubat 1923 tarihinde Ankara’ya geri dönmüştür. İsmet Paşa, 21 Şubat günü TBMM’de gizli bir oturumda, konferansta görüşülen konular ve üç aylık müzakerat hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Ancak Karaağaç’ı terk etmeyi kabul ettiklerini milletvekillerinden gizlemiştir. Türk tarafı ile İtilaf Devletleri arasındaki ilişkiler, müttefik projelerinin okunması ve Türk görüşü hakkında tartışmalar halinde devam etmekteydi. Türk Murahhas Heyeti hazırladıkları projeyi 8 Mart’ta bir notayla beraber müttefik devletlere göndermiştir. Muhtıradan I. dönemde yapılan müzakerelerle, Türk tarafınca barış için yapılan fedakarlıklar anlatılmaktaydı.⁷³ Müttefik Devletler 21-28 Mart tarihlerinde Londra kentinde toplanarak, Türk tarafından yapılan teklifi görüşmüşlerdir. Ancak, kendi tekliflerinde hiçbir değişiklik yapmamışlar, bununla beraber Türk tarafının ileri sürdüğü teklifleri değerlendirmeye alabileceklerini söylemişlerdir. Bu kararlarını bir nota ile 31 Mart’ta Türk tarafına sunmuşlardır.⁷⁴ Türk Hükümeti ise 23 Nisan günü Lozan kentinde bulunacaklarını bildirmiştir.

Konferansın kesintiye uğradığı bu dönemde siyasal açıdan bunlar yaşanırken, askeri cephede gerginlik yaşanmaktaydı. Türk ve Yunan orduları bir süredir olası bir durum söz konusu olduğunda harekât hazırlıkları içindeydiler. Yapılan hazırlıklar İsmet Paşa tarafından konferansın kesileceğini bildirdiği 21 Aralık 1922’de başlamıştır. Hazırlıkları yapılan plana göre, müzakereler kesilecek olursa ordular ilk olarak Boğaz’ı tutacaklar, Boğaz üzerinden düşman gemilerinin geçmeleri yasaklanacak ve Anadolu yakasındaki İngiliz kuvvetleri denize dökülecektir. Trakya’da bulunan Refet Paşa da kuvvetleriyle beraber İstanbul üzerine yürüyecektir.⁷⁵ Türk kuvvetlerinin hazırlık yaptıkları dönemde, 9 Ocak 1923 günü

72 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım II, C. II**, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1973, s. 89-99.

73 **Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)**, haz. Bilal N. Şimşir, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 152-160.

74 **Lozan Telgrafları II**, s. 181-184.

75 Akın, **a.g.e.**, s. 584.

Yunanistan'ın Karaağaç'ı işgalinin haberleri gelmiştir. Bunu üzerine İtilaf Devletlerinin mümessilleriyle Türk yetkililerce bazı kritik yazışmalar yapılmıştır. Bu gerginlik konferansın kesintiye uğradığı dönemde devam etmiş, her iki taraf da bu konuda birbirlerini suçlamışlardı. Bu hal ikinci dönem müzakerelerinin başlamasıyla sona erse de müzakerelerin şartlarıyla beraber ara ara gerginlik yaşanmaktaydı.⁷⁶

Lozan barış görüşmelerinin ikinci dönem müzakereleri 23 Nisan 1923'te başlamıştır. İlk gün sadece dört saat süren murahhaslar toplantısında, konferansın çalışma koşulları ve komisyonların kurulması gerçekleştirilmiştir. Bu dönem toplanan komisyonlar, "komite" adı altında çalışmalarına devam etmişlerdir. Siyasal, mali ve iktisadi işlerin görüşülmesi için ayrı olarak üç komite kurulmuştur. Kurulan komiteler, Türk temsilcilerin yaptığı teklifleri konularına göre ve maddeler halinde tartışmışlardır. Birinci komite on üç, ikincisi dokuz ve üçüncüsü on bir oturumda gerçekleştirilmiştir. Alt komisyonların aksine uzman toplantıları yapılmış, resmi müzakerelerle beraber, özel görüşmeler de gerçekleştirilmiştir.⁷⁷ Birinci komitede 1-144 maddeleri ile Trakya mukavelesi, af beyannamesi ve yabancılar rejimine ait mukavele görüşülmüştür. 152 ve 159. maddeler de daha sonra bu komiteye verilmiştir. Bu maddeler ışığında komitede, "Trakya, Irak, Suriye sınırı, Adalar konusu, Kapitülasyonlar, yabancılara uygulanacak rejim, genel af, İstanbul ve Çanakkale'nin tahliyesi, mezarlıklar meselesi" gibi konular görüşülmüştür. Komite, öncelik olarak arazi konusunu gündeme getirerek, Meriç nehri hattı ve bazı adaların durumunu tartışmıştır. Türk tarafının görüşü olan; "Meriç sınırı ve Tavşan adalarına karşılık, Adakale ve Meis adası" bırakılmıştır. Suriye'nin sınır konusu için Ankara İtilafnamesinin maddelerinde geçen konu öngörülmüştür. En zor konular "Musul ve Boğazlar Meselesi"dir. "Irak Sınırı ve Musul meselesi"nin halledilmesi zor görülmekle beraber bu mesele, İngiltere ve Türkiye arasında ikili görüşmeye bırakılmıştır. Eğer ki mesele yine çözülemezse Milletler Cemiyetine götürülerek en fazla dokuz ay içinde karar verilecektir. Boğazlar konusu neticesinde ise "Boğazlar

76 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 339.

77 M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. II, İstanbul, Sosyal Yay., İstanbul, 1933, s. 500-501.

komisyonu”, askersiz saha ve serbest geçiş ile bu sorunu çözüme kavuşturmuştur. Ayrıca Çanakale ve İstanbul’un tahliyesi konusu da çözüme kavuşturulmuştur.⁷⁸

İkinci komitede yedi ve on dokuzuncu maddelerin 2. fıkraları ile 45. 70 ve 159-233. maddeleri görüşülmüştür.⁷⁹ Bu maddeler, ekonomik ve mali konuları içermektedir. “Borçlanmalar, devlet borcu, demiryolu borçlanmaları, sağlık işleri” ile ilgili hükümler, “müttefiklerin tazminat talepleri, Türkiye’nin Yunanistan’dan istediği tamirat bedeli” gibi konulardır. Türk temsilciler, paylaştırılması şartıyla borçların ödenmesini kabul etmişlerdir. Türkiye ve Yunanistan devleti arasında tamirat konusunda önemli bir sorun olmuştur. Bu konuda Yunanistan, Türklerin tamirattan vazgeçtikleri takdirde Karaağaç’ı vereceklerini bildirmişti. İsmet Paşa konunun bu şekilde çözümünden yana tavrını koymuştur. Rauf Beyin başında bulunduğu Ankara Hükümeti ise bu görüşe karşı çıkmış ve tamirat parasında ısrarcı olmuştur.⁸⁰ Bu sırada Müttefik devletler, Türkiye’den savaş tazminatı istemekten vazgeçtiklerini bildirmiştir. Neticede Yunanistan tazminat ödemeyi kabul etmiş, Türkiye de Karaağaç karşılığında tazminat istemekten vazgeçmiştir. Böylece mali ve ekonomik konular çözüm bulmuştur.⁸¹ Temmuz ayında İsmet Paşa Müttefik Devletler delegelerine bir muhtıra sunarak, barışa engel olacak olan “kupon faizleri meselesi”nin ortadan kaldırılmasını istemiş ve yapılan toplantıların sonucunda “kuponlar, imtiyazlar ve İstanbul’un tahliyesi” konularındaki sorunlar da ortadan kaldırılmıştır.⁸² Artık barışın önündeki engeller aşılmış ve 17 Temmuz günü yapılan toplantılarda bu konular hakkındaki projeler ele alınarak kabul edilmiştir.⁸³

Üçüncü komitede ise 71ve 117. Maddelerle, “ticaret mukavelesi ve yabancılara ait mukavele”nin 10 ve 17. maddeleri görüşülmüştür. Bunlar; “mallar, haklar, çıkarlar, sigortalar, endüstri, edebiyat ve sanat yapıtları, hakemlik karma mahkemeleri, Türkiye’de yabancılara uygulanacak rejim hakkında sözleşme, Türkiye’de ticaret rejimine ait sözleşme, yerleşme ve yargı” gibi konulardan ibarettir. Müttefik devletler

78 Akın, **a.g.m.**, s. 585

79 Bilsel, **Lozan II**, s. 500.

80 **Lozan Telgrafları II**, s. 233-235.

81 Akın, **a.g.m.**, s. 585.

82 **Lozan Telgrafları II**, s. 509.

83 **Lozan Barış Konferansı II**, s. 315-321.

geçmiş zamanda elde ettikleri imtiyazlardan vazgeçmek istememekteydiler. Yalnız bu konular, bir devletin kendi yasalarıyla tanzim edebileceği hususlar olmasından ve Türkiye'nin egemenlik haklarını bağlayıcı nitelikte görülmesinden dolayı Türk Heyetince reddedilmekte idi. Uzun süre yapılan tartışmalar sonucu bazı kısıtlayıcı süreler konularak ılımlı görülen bazı hükümler kabul edilmiştir. Bu şekilde komitelerin verimli çalışması sonucunda bir hayli yol alınmıştır. Bir yandan resmi müzakereler yapılmış, diğer yandan da bazı özel görüşmeler sayesinde teferruata dair konular bir bir çözümlenmiştir. Birinci döneme kıyasla ikinci dönem hızlı bir şekilde ilerlemiştir.

Yapılan müzakereler, 17 Temmuz Salı günü tamamlanmış, son hazırlıklar yapılarak anlaşma metninin imzasına gelinmiştir. İlk imzayı atmak üzere Türk heyeti çağırılmıştır. İsmet Paşa anlaşma metni ve ekteki sözleşmeleri imzalamış, sonrasında da Rıza Nur ve Hasan Saka imzalamıştır. Daha sonra sırasıyla İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz delegeleri imzalamıştır. Böylece I. Dünya Savaşı tarihe karışarak, Türkiye ile batılı devletlerin arasında yeni bir dönem başlamıştır. Antlaşma TBMM'de 23 Ağustos 1923 tarihinde oylamaya katılmış 227 milletvekilinin 213'ünün oyuyla onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Müttefik devletlerden anlaşmaya ilk onay veren İtalya olmuştur. Sonrasında İngiltere ve gecikmeli olarak Fransa imzalamıştır.⁸⁴

2.3 Lozan Antlaşmasının Maddeleri

Lozan Barış Antlaşması, “5 kısımdan, 143 maddeden oluşmaktadır. 45 maddelik birinci kısmı “sınırlar, vatandaşlık ve azınlıklara” ait hükümleri, 18 maddelik ikinci kısım “mali hükümleri”, 36 maddelik üçüncü kısım iktisadi hükümleri”, 44 maddelik dördüncü ve beşinci kısımları taşıt yolları, sağlık işleri ve diğer konuları” içine alıyordu. Antlaşmanın belli başlı maddeleri şöyledir:

Fransızlarla imzalanan Ankara antlaşmasında gösterilen Suriye sınırı aynen kabul edilmiştir. Hatay yine Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'na göre özel bir statüye sahip olacaktır. Osmanlı topraklarından ayrılan Suriye ise kendi başına yaşayacak duruma gelinceye kadar bir devletin himayesinde yönetilecektir. Suriye'de

84 Akın, a.g.m., s. 586.

bulunan Süleyman Şah'ın Caber kalesindeki mezarı Türk toprağı sayılacak, burada Türk muhafızları ve Türk bayrağı bulunacaktır.

Irak sınırı konusunda ise Türkiye, Musul ve Süleymaniye bölgelerini, halkın çoğunluğun Türk oluşu sebebiyle Türkiye sınırları içerisinde kalmasını ısrarla vurgulamıştır. İngiltere ise Musul'un Irak sınırları içerisinde kalmasında ısrarlı olmuştur. Türkiye'nin bölgede bir halk oylaması yapılarak sorunun çözülmesi önerisi de İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. Musul meselesinde bir çözüme varılamaması, barışı geciktireceğinden dolayı bu konunun çözümü konferans sonrasına bırakılmıştır. Buna göre dokuz ay içinde İngiltere ve Türkiye arasında çözüm sağlanması kararlaştırılmış, bu süre içerisinde uzlaşma sağlanamazsa da anlaşmazlığın Milletler Cemiyetine taşınması kabul edilmiştir. Türkiye İngiltere'nin denetimi altında bulunan Mısır, Irak, Sudan ve Kıbrıs adası üzerindeki hakimiyet hakkından, İngiltere lehine vazgeçecektir.

Batı sınırı "Misak-ı Milli"de öngörülen haliyle belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak "Batı Trakya"nın elden çıkması önlenememişti. Yunanistan, "Batı Trakya'yı Türklerden değil, II. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'dan savaşarak aldığını" ileri sürmüştü. Türkiye'nin istediği halk oylamasına karşı çıkılmış, Meriç nehri sınır olarak kabul edilmiştir.

Karaağaç ve yöresi, Yunanistan tarafından savaş tazminatı karşılığı Türkiye'ye verilerek, Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'ye iade edilmiştir. Yunan işgalindeki Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya adaları Yunanistan'a bırakılmıştır. Yunanistan'a verilen bu adalar askeriyeden arındırılacaktır. Gökçeada ve Bozcaada'da mahalli idare kurulabilecektir. İtalya'nın işgali altında bulunan Rodos adası dahil on üç ada ve bunlara tabi olan adacıklar ile Meis adası İtalya'ya bırakılmıştır.⁸⁵ II. Dünya savaşıdan sonra İtalya, Meis adası ile birlikte bu adaları Yunanistan'a bırakmıştır.

"Kapitülasyonlar" Lozan Konferansı'nda görüşülmüş zor meselelerden birisi olmuştu. 1 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti kapitülasyonların kaldırılması kararını alsa

85 Lozan Barış Konferansı II, s. 56-57.

da Sevr Antlaşması ile kapitülasyonlar genişletilmiş şekilde yeniden uygulanmaya başlamıştır. Lozan Antlaşması ile “adli, mali, ekonomik ve idari” alanlarda yüzlerce yıl süregelen kapitülasyonlar tüm sonuçları ile toptan kaldırılmıştı. Türkiye’de bulunan yabancı ticari kurumlar da belirli bir geçiş döneminden sonra Türk kanunlarına kayıtsız şartsız uyacaklardı.

“Azınlıklar meselesi” Lozan’da önemli tartışmalara sebebiyet vermişti⁸⁶. Türkiye bu konunun çözülmesinde “Milletler Cemiyeti” kararlarıyla ve anlaşmalarla, ortak bir şekilde kabul edilen hükümler doğrultusunda hareket edilmesinden yanaydı. Türkiye bütün devletlerin kendi ülkelerindeki azınlıklara tanıdığı hakları aynı şekilde uygulayacaktı. “Ayrıcalıklı bir durum ve geçmişte görülen herhangi bir denetim kabul edilmeyecekti”. Özellikle İngilizler, “azınlıklar sorununa” çok ateşli yaklaşmışlardı. Ermenilere Doğu Anadolu’da toprak verilmesinin istenmesi İngiliz taleplerinin en başında gelmektedir.

“Antlaşma ile bütün azınlıkların Türk vatandaşı olduğu kabul edilmiştir.” “Doğu Trakya ve Anadolu’daki Rumlarla, Yunanistan’daki Türkler karşılıklı olarak yer değiştireceklerdi”. “İstanbul’un yerlisi Rumlarla, Batı Trakya’daki Türkler” bu değişimin dışında kalacaklardı. Bu şekilde “Batı Trakya’daki Türk azınlığı ile İstanbul’daki Rum azınlığı dışında, ne Türkiye’de Yunanlı, ne de Yunanistan’da Türk kalmaktaydı”. Etnik açıdan, Osmanlı Devleti’nin başta gelen özelliklerinden birisi olan çok ulusluluk Türkiye’de sona erdirilmekteydi. Türkiye azınlıklar konusunu yasal yollarla çözüme kavuşturarak önemli bir başarı elde etmişti.

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle istenen tazminatlardan, hiçbir şey ödenmeden, vazgeçilmesi sağlanmıştı. Yunanistan ise “Batı Anadolu’yu işgali dolayısıyla Türkiye’de büyük tahribat yaptığını, bunların askerlik kurallarına, uluslararası geleneklere uymadığını, bu nedenle verdiği zararı ödemesi gerektiğini” resmen kabul etmiştir. Ancak, Türkiye Yunanistan’ın “çok güçsüz ve ekonomik bakımdan çökmüş” durumda olmasından dolayı tazminat olarak Karaağaç ve yöresini almıştır.

86 Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yay., İstanbul, 2003.

“Osmanlı Devleti’nin dış borçları çözülmesi gereken önemli bir problem olarak Lozan Konferansı’nın gündemini işgal etmişti”. Vadesi dolmuş borçlar, Osmanlı Devleti’nin parçalanması ile ortaya çıkmış yeni devletlere gelirleri oranında paylaştırılmıştır. Türkiye’ye düşen kısmın ödenmesi ise, düzenli taksitlere bağlanmıştır. Borç taksitlerinin altın veya sterlin olarak ödenmesini teklif eden Batılı Devletlerin isteği reddedilmiş olup, Türk parasıyla veya Fransız frangıyla verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şekilde borçların toplamı bir hayli azalmış olmaktadır. Borçların ödenmesi halinde her türlü yabancı denetimine ve gözetimine son verilmiştir. Bu borçların yüzde atmış beşi Türkiye’nin payına düşmüştür. Borçların tamamı, dağılan imparatorluğun topraklarında yer alan “Türkiye, İtalya, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Irak, Mısır ve Yemen” gibi devletler arasında paylaştırılmıştır. Türkiye çeşitli imkanlardan faydalanarak 1954 yılında bütün borçları ödemiştir.

Sonuç olarak Lozan Antlaşması’yla Türkiye siyasal ve ekonomik bağımsızlığını büyük devletlere kabul ettirmeyi başarmıştır. Ayrıca Türkiye’nin gerek Milli Mücadele’de gerekse Lozan’da ortaya koyduğu tutum, tutsaklaştırılmış Doğu toplumlarına özgürlükleri ve bağımsızlıkları için emperyalizme karşı kararlı bir mücadele vermenin önemini göstermiştir⁸⁷.

3. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

3.1 Mübadele Fikrinin Doğuşu ve Tarafların Yaklaşımı

Lozan görüşmeleri öncesinde, Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında “karşılıklı mübadele” söz konusu olmuştur. Bu yıllarda Osmanlı Devleti’nde Atina elçisi olarak görev yapan Galip Kemali Bey, Yunan Hükümeti nezdinde protestolarda bulunmuş, Selanik civarında yaptığı gezilerin sonucunda, “etnik ve dinî çatışmaların ancak nüfus mübadelesi yoluyla çözülebileceğini” beyan etmişti. Bu maksatla 12 Mayıs 1914 tarihinde “Sadrazam Sait Halim Paşa’ya” çektiği telgrafta; “müsteşar ve Yunan Başbakanı Venizelos ile görüşüğünü belirterek, Makedonya’daki Müslümanlarla, Aydın (İzmir) vilayeti dahilindeki Rumların

87 A. M. Şamsutdinov, *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s.340.

mübadele edilmesi” teklifinde bulunmaktaydı⁸⁸. Milli Mücadele öncesinde zorunlu olmayan bu ilk sözlü mübadele anlaşması I. Dünya Savaşı’nın çıkması sebebiyle uygulamaya konulamamıştır.⁸⁹

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda yenilen tarafta yer alması sonrasında Venizelos Hükümeti’nin planı adalardan ve Yunanistan’dan getirdikleri Rumları Batı Anadolu’ya yerleştirerek nüfus dengesini Rumlar lehine dönüştürmekti. Bu amaçla ekonomik vaatlerde bulunarak Batı Anadolu’ya getirdikleri Rum göçmenlerle bölgenin işgalini kolaylaştırmak istemişlerdir. Yunan işgal güçlerinin desteğinde olan Rumlar bu şekilde Türkler üzerinde baskı kurdukları gibi sonrasında da artırdıkları baskıyla Batı Anadolu’da yerleşik Türkleri göçe zorlamışlardı.⁹⁰ Sakarya muharebesi sonrası umulan sonuca ulaşmanın güç olacağının anlaşılması sebebiyle mübadele meselesi yeniden gündeme gelmiştir. 22 Mart 1922 tarihinde Paris’te toplanan konferansa katılacak olan “Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek”, konferans öncesi Londra’da İngiliz Hariciye Nazırı Lord Curzon ile görüşmüş, burada Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilecek mübadeleye Bulgaristan ile Yunanistan mübadelesinin model olarak alınabileceği önerisinde bulunmuştur.⁹¹ Mübadele fikrine hem Türkler hem de Yunanlılar sıcak bakmaktaydılar.

Büyük Taarruzun zaferle sonuçlanması sonrasında Mudanya’da iki taraf arasında ateşkes imzalanmıştı. Mudanya görüşmelerine Türkiye Büyük Millet Meclisi adına katılan heyete başkanlık eden İsmet Paşa hatıralarında bu zor günleri şöyle ifade etmekteydi: “Hayati menfaatlerimizi hayati derecede temin ederek, sulh konferansına gitmek...Bunun takdiri ve karar verilmesi de güç bir şeydir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa vaziyeti doğru olarak takip etmiş ve bunun içindir ki, nihayet mütareke müzakereleri ile azami netice alınmış olduğuna hükümetle beraber karar vererek

88 Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Hatıraları Atina Sefareti (1913-1916)**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, s.102.

89 Halil Özcan, “Arnavutluk’un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Türk- Yunan Mübadelesinde Müslüman Arnavutların Durumu”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu** (13-15 Kasım 2013, Ankara), C. I, Yayına Hazırlayanlar Duygu Türker- Murat Saygı, Ankara, 2015, s. 151.

90 Nilgün Nurhan Kara, “Türk-Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. XXXVIII, Şubat 2019, s. 495.

91 Özcan, **a.g.e.**, s. 151.

memnun oldular, söylediğim neticeyi imza etmek yetkisini verdiler”.⁹² İstiklal savaşının zaferle sonuçlandığı bu günlerde bir yandan mütareke ile ilgili çalışmalar yürütülürken diğer yandan ise Türkiye’den ayrılan göçmenlerin mevcut durumları ile ilgili Milletler Cemiyeti harekete geçerek, Dr. Nansen’i görevlendirmiş ve konuyla ilgili faaliyetlerine başlamasını sağlamıştır.⁹³

Dr. Nansen durumu yerinde incelemek amacıyla Yunanistan ile Türkiye’ye gitmiş ve ilgililerden bilgi alarak artan nüfus hareketlerinin çözümüne ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Nansen’in ilk çözüm teklifi şöyle olmuştur; Yunanistan’daki Müslümanlarla, Anadolu’daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak, değiş tokuşudur. Yalnız, İstanbul’da yaşayan Rumların bu uygulamanın dışında tutulmasından yana olmuştur.⁹⁴ Nansen’in bu görüşü Türkiye tarafınca reddedilmiştir. Türkiye, İstanbullu Rumların değil Batı Trakyalı Türklerin mübadele kapsamı dışında tutulması konusunda ısrarlı olmuştur. Çünkü Türkiye’ye göre Müslümanlar Batı Trakya’da azınlık değil çoğunluktu. Türkiye, bundan dolayı çoğunluk olan bir kitlenin, bulunduğu yerden göçe zorlanmasının kabul edilemeyeceğini dile getirmişti.⁹⁵ Yunanistan ise ülkeye gelen göçmenlerin oluşturduğu baskıyı gündeme getirmiş, önlem amacıyla 350.000 Türkün acilen Anadolu’ya gönderilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Nansen, her iki ülkenin isteklerini dikkate alarak hazırladığı raporu gözden geçirmiş ve yeni bir rapor hazırlamıştır.⁹⁶

Mübadele konusu, Lozan Barış Konferansı’nda Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu oturumunda ele alınmıştı ve Nansen’in hazırladığı yeni rapor bu oturumda okunmuştu. Nansen raporunda; mübadelenin her iki ülke açısından zorunlu olduğunu söyleyerek, özellikle ekonomik faktörlerin altını çizmiştir. Raporunda, her iki ülkenin ekonomilerinin ne kadar kötü olduğunu belirttikten sonra mübadelenin hem göçmenler hem de iki ülke açısından en iyi çözüm olduğunu belirtmiştir. Aksi takdirde ekonomik sonuçların her iki ülke için felaket olacağına dikkat çekmekteydi. Azınlıkların çabuk

92 İsmet İnönü, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 38.

93 Kara, **a.g.m.**, s. 496.

94 Budak, **a.g.m.**, s. 135.

95 **A.g.e.**, s. 137.

96 Yücel Bozdağlıoğlu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, **TSA/Özel Sayı**, S. 3, Ocak 2014, s. 16.

ve etkili mübadelesi, bu felaketi her türlü önlemden daha kolay önleyebilirdi.⁹⁷ Türkiye için mübadele, Rumlardan kalan verimli arazilerin işlenmesinde gerekli emek gücünü sağlarken, Yunanistan için ise hem daha önce gelen göçmenlerin barınma sorunlarının çözümün hem de tarımda gerekli iş gücünün bir an önce karşılanmasına ve göçmenlerin kendilerini besleyebilecekleri ürünleri almasına önemli bir katkı sağlayacaktır”. Bu yüzden Venizelos ekim mevsiminden önce nüfus değişiminin başlatılmasında ısrarcı olmuştur.⁹⁸

Yine Nansen hazırladığı raporda, “Türk-Yunan mübadelesi için daha önce Yunanistan ve Bulgaristan arasında yapılmış mübadele antlaşmasının örnek teşkil edebileceğini” belirtmiştir. Nansen’e göre, “mübadele antlaşması genel hükümleri kapsamalıdır, ayrıntılarıyla ilgili özel yönetmeliklerin hazırlanması, oluşturulacak Karma Komisyon’a bırakılabilir. Bu Karma Komisyonunda her iki ülkenin de birer temsilcisi ile Milletler Cemiyeti Meclisine atanmış iki temsilciden oluşmalıdır”. İşe Milletler Cemiyeti’nin karıştırılmasından Türkiye rahatsızlık duymuştu çünkü, Türkiye örgüte henüz üye değildir. Bundan dolayıdır ki İsmet Paşa, Dr. Nansen’in raporunu bir özel kişinin raporu olarak nitelendirmiştir.⁹⁹

İsmet Paşa’nın liderliğinde Lozan Konferansı’na katılan Türk heyetine, Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan 14 maddelik bir talimatname verilmiştir. Bu talimatnamenin dokuzuncu maddesi azınlıklar konusuyla ilgilidir ve bu konuda asıl politikanın mübadele olacağı alenen belirtilmiştir. Daha öncesinde Kurtuluş Savaşı’nın ağır şartları altında yoğun bir Rum göçü yaşanmaktadır. Artık uluslararası hukuka uygun olarak, daha tamamlanmamış bu sürecin tamamlanarak yasal bir zemine oturtulması gerekmektedir.¹⁰⁰ Bu yasal zemin, Lozan Konferansı’nda ortaya çıkmıştır. Ancak bu konuda belirtilmesi gereken husus, “mübadele sadece Türkiye’nin istediği bir konu değildir. Yunanistan da bazı nedenlerden dolayı mübadeleye sıcak bakmaktadır. Türk heyeti böylesine büyük bir çaptaki göçü konferansa taşımanın

97 Kemal Arı, **Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç, 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, s. 16.

98 Bozdağlıoğlu, **a.g.m.**, s. 17.

99 H. Cevahir Kayam, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, **Atatürk Araştırması Merkezi Dergisi**, C. IX, S. 27, 1993, s. 4.

100 Arı, **a.g.e.**, s. 16

sıkıntısını yaşamaktayken, konunun beklenmeyen bir şekilde Müttefik Devletler tarafından ortaya atılması bu inancı güçlendirmekteydi. Teklifin önce müttefiklerden gelmesi Türk heyetini de rahatlatmıştır. Lozan'a giden Türk heyetinde bulunan Rıza Nur şunları söylemektedir: “Ahali mübadelesinin ben konferansın en zor ve dağdağalı işi olacağını zannediyor, nasıl teklif edeceğimi düşünüyordum. Bir gün kudret helvası gibi ayağımızın ucuna düştü, hala şaşıyorum”. Müttefiklerin mübadele konusunda Türk heyetinden önce davranmaları, konuyu daha önceden kendi aralarında tartıştıklarını ve Yunanistan'ın da bu öneriye olumlu yaklaştığını göstermektedir.¹⁰¹

Her ne kadar Yunanistan ve Türkiye mübadele konusunda uzlaşmış görünseler de görüşmeler ilerledikçe aralarında bazı konularda görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştı. İlk sorun mübadelenin kapsayacağı Rumlar ve Türkler konusunda çıkmıştır. Türk üyeler Batı Trakya'daki Türklerin mübadelesini istemediği için Yunan temsilciler de İstanbul'daki Rumların mübadeleden muaf tutulmasını istemişlerdi.¹⁰² Diğer bir sorun ise, mübadelenin gönüllü mü yoksa zorunlu mu olacığıydı. Yunanlılar mübadelenin gönüllü olmasını önerirken, Türkler, zorunlu göçün en iyi çözüm yolu olacağını belirtmişlerdi. Bu konuda Lord Curzon'un da Türkleri desteklediği görülmektedir. Lord Curzon, “gönüllü mübadelenin birçok nedenden dolayı aylarca süreceğini” belirterek bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Gönüllü mübadeleye karar verilirse bunun uygulaması aylar gerektirecektir, oysa her şeyden önce istenen, Türk nüfusun gelecek yıl başında toprakları işleyebilmek üzere Türkiye'ye getirilebilmesidir. İkinci olarak, Yunanistan'a her yandan yığılmakta olan göçmenlerin bu ülkede yerleşmesini sağlamak gerekmektedir. Mübadele zorunlu olursa, gidenlere arkalarında bırakmak zorunda kalacakları mal ve mülklerinin değerini ödemek kolaylaşmış olacaktır”.¹⁰³

Nansen'in raporu doğrultusunda, İsmet Paşa ve Venizelos'un da önerileriyle, mübadele konusu bir alt komisyona gönderilmiştir. Başkanlığını İtalyan Montagna'nın yaptığı, Nansen'in de danışman olarak atandığı komisyonda bağımsız bir Türk ve

101 Bozdağlıoğlu, **a.g.m.**, s. 15.

102 Ömer Kodaman, **Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008, s. 11.

103 Arı, **a.g.e.**, s. 17.

Yunan üyesi bulunmaktadır. Komisyonun 2 Aralık 1922’de gerçekleştirdiği toplantıda İsmet Paşa, değişimden Batı Trakya Müslümanlarının ayrı tutulmasını, İstanbul’daki tüm Rumlara değişimin uygulanmasını, ayrıca İstanbul’daki Rum Patrikhanesi’nin de kaldırılmasını istemiştir.¹⁰⁴ Türk delegasyonu mübadele ile Patrikhane sorununu ilişkilendirerek, Patrikhanenin Türkiye dışına çıkarılmasını istemiş ve mübadele konusunda pazarlık gücünü artırmaya yönelmiştir. Türk delegasyonu üyesi Rıza Nur da Türkiye’nin Patrikhane konusundaki ısrarına şu açıdan bakmaktaydı; “Gerek ekalliyetler işinde, gerek ahali mübadelesinde mühim ve hayati noktalar var, muallakta kaldı. Aylardan beri askıntıda duruyor. Bir türlü bizim arzumuzu kabul ettiremiyorum. Düşündüm, bir pazarlık payı lazım. Frenklerin zihniyetini okşamalı yani onlara bir yem göstermeli. O da pek kıymetli bir şey olsunki ağızlarının suyu aksın, bunları yola getirebilsin. Buda Patrik ve Patrikhaheneyi İstanbuldan kovmak...Sonra bunu almak için istediğim o muallaktaki şeyleri derhal verirler”.¹⁰⁵

Nitekim Patrikhanenin, Türkiye dışarısına çıkarılması fikri, Yunan, Amerikan ve İngiliz delegeleri tarafınca reddedilmiştir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki başka bir görüş ayrılığı da İstanbul’un sınırları konusunda çıkmıştı. Türk heyeti sınırları mümkün olduğunca dar tutmak isterken, Yunanlılar İzmit’e kadar genişletmeyi istemekteydiler. En son “1912 Belediye Kanunu” ile çizilen sınırlar kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Komisyon tarafından yürütülen uzun görüşmeler sonucu, Türkiye “etablis” (yerleşik) olarak nitelendirilen Rumların İstanbul’da kalmalarını onaylayarak şu şartları ileri sürmüştür:

- Türk uyruğu olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu Rumların İstanbul’dan çıkarılması,

- Son üç yıl içinde Türkiye’ye karşı düşmanca davranışlar içinde bulunan Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul’dan çıkarılması,

104 Arı, **a.g.e.**, s. 18.

105 Bozdağlıoğlu, **a.g.m.**, s. 18.

106 Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar**, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 332.

- İstanbul Rumlarına tanınan ayrıcalıktan yalnızca Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması,

- Evrensel Patrikliğin bütün kuralları organlarıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılması.¹⁰⁷

Görüşmeler sonucunda Yunanistan ikinci şartı kabul etmiş, Türk heyeti de son şartın dışında diğerlerinden vazgeçmiştir. Türkiye'nin en baştan itibaren oldukça sert olan tutumundaki tavrının son anda değişmesinde bir diğer tartışma konusu olan Ermeni vatanı sorununun büyük etkisi olmuştur. Çünkü Türkiye'nin "Ermeni sorunu" ile "Batı Trakya" hakkında savunduğu görüşler çatışmış, bu da Türkiye'nin Lozan'da savunduğu tezleri zayıflatmıştı.¹⁰⁸ Komisyonun 10 Ocak 1923'te yaptığı toplantıda mübadele meselesi büyük ölçüde halledilmiş ve "Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadele kapsamı dışında tutulması" kabul edilmişti. Ayrıca bu toplantıda savaş esirlerinin de mübadelesi kabul edilmiştir.¹⁰⁹

3.2. Mübadele Sözleşmesinin İmzalanması ve Sözleşme Şartları

Lozan Konferansında Türk-Yunan nüfus mübadelesini görüşmek üzere toplanan komisyonlarda uzlaşma sağlanmış ve 30 Ocak 1923 tarihinde Türk heyeti mübadele sözleşmesini imzalamıştır. Mübadeleye tabi tutulan nüfusun sahip olduğu emlakın ise ayrı bir komisyonca ele alınması kararlaştırılmıştır. Başkanların tarafsız ülkelerden seçildiği on bir alt komisyon ise çalışmalara devam etmiştir.¹¹⁰ Türk tarafı adına İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur; Yunanistan tarafı adına ise E.K Venizelos ve D. Caclamanoş'un imzaladığı Türkiye ve Yunanistan arasında, karşılıklı olarak göç eden insanların hak ve statülerini düzenleyen 30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Rum Nüfus Değişimine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün hükümlerine göre; Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesi gerçekleştirilecektir. Bu kimselerden hiçbirisi Türk Hükümetinin izni

107 Oran, **Dış Politika**, s. 332.

108 Bozdağlıoğlu, **a.g.m.**, s. 18.

109 Kodaman, **a.g.e.**, s. 15.

110 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, T. I, C. I**, s. 331

olmadıkça Türkiye'ye ve Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça, Yunanistan'a dönerek, oraya yerleşemeyecektir. Mübadele, İstanbul'da oturan Ortodoksları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır. 1912 yasasıyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediyesi sınırları içerisinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş "etablis" bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar, 1913 Bükreş Anlaşması'nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar da, Batı Trakya Müslümanları sayılacaklardır. Sözleşme metninde kullanılan göçmen terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek veya tüzel kişileri kapsamaktadır.

Mübadele uygulamasında, her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecek, mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin hangi nedenle olursa olsun gidişine hiçbir engel çıkarılmayacaktır. Zanlı ya da suçu kesinleşmiş kişiler, kovuşturma yapan ülkenin makamlarınca göçmenin gideceği ülkenin makamlarına teslim edileceklerdir. Göçmenler bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler, vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır. Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürme ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklardı ve bu mallardan giriş-çıkış vergisi alınmayacaktır. Aynı zamanda cami, tekke, medrese, kilise, manastır, okul, hastane, dernek, birlik gibi tüzel kişiler ve başka kurumlar personellerini de kapsamak üzere, kendi topluluklarının taşınır mallarını serbestçe götürmeye, taşıtırmaya hak kazanmışlardır. Her iki ülke, karma komisyonun önerisi üzerine, taşıma işlerinde en geniş kolaylıkları sağlayacaktır. Taşınır malların tümünü ya da bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları oldukları yerde bırakacak, bu durumda yerel makamlar, bu malların dökümünü ve değerini ilgili göçmenin gözleri önünde saptayacaktır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek, bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi karma komisyona sunulacak, üçüncüsü gidilecek ülkenin hükümetine, dördüncü de göçmenin kendisine verilecektir.

Ayrıca, sözleşmenin girişinden başlayarak, altı aylık süre içerisinde, bağıtlı yüksek taraflardan her birinden dört ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir karma komisyon

kurulacaktır. Bu karma komisyonun başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır. Karma komisyon, gerekli gördüğü yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunanlı üye ile komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşacak, kendisine bağlı olarak çalışacak alt komisyonlar kurmaya da yetkili olacaktır. Karma komisyon, bu alt komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar, karma komisyonca ve kesin hükmüyle karara bağlanacaktır. Komisyon ilgilileri dinledikten ya da dinlemeye çağırdıktan sonra, tasfiye edilecek mallara değer biçilecektir. Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükümeti emrinde kalacak olan mallar için, borçlu bulunan para tutarını belirten bir açıklama belgesi verecektir. Bu açıklama belgeleri temel sayılarak, borçlu kalınan para tutarları, artırım yapılacağı ülke ile hükümetin, göçmenin bağlı olduğu hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilk olarak göç ettiği ülkede bırakacağı mallarla eş değerde ve nitelikte mal alması gerekecektir. Her altı ayda bir, yukarıda belirtilen biçimde açıklama belgeleri temeli üzerinden, her iki hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkarılacaktır. Karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesap denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra hükümetlerden birisi diğerine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu hükümet bu ödeme için bir süre tanınmasını isterse komisyon, yıllık en çok üç taksitte ödenmesi koşulu ile bu süreyi tanıyabilecek, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır. Her iki taraf da mübadele edilecek halklara, gidişleri için saptanmış günden önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak, ya da mallarını elden çıkarmak üzere doğrudan ya da dolaylı hiçbir baskıda bulunmamayı karşılıklı olarak, yükümlenmekteydiler. Mübadele dışı bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları ile Türkiye’de ve Yunanistan’da özgürlüklerinde ve mülkiyetlerinden özgürce yararlanmalarına hiçbir engel çıkarılmayacaktır. Bütün bu konuların çözümü boyunca, karma komisyonunun ve bağlı kurulların çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, komisyonlarca saptanacak orana göre ilgili hükümetlerce karşılanacaktır.¹¹¹

111 Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, T. I., C. I, s. 177-183.

3.3. Nüfus Mübadelesi İçin Yunanistan'da Yapılan Hazırlıklar

Kemal Arı'nın da vurguladığı gibi “Nüfus mübadelesi kapsamında Türkiye’ye getirilecek mübadillerin gemiler ile yola çıkmadan evvel Yunanistan’daki mallarının kayıtlarını, yaptırmaları gerekmektedir. Karma komisyona bağlı ara komisyonlarca, “dört nüsha olarak düzenlenecek ve resmi olarak onaylanıp, mühürlenecek olan mal bildirim beyannameleri”, göçmenlerin Türkiye’ye getirmeleri gereken önemli bir belge niteliğini taşımaktaydı.”¹¹² Bu belgelerle gelen mübadillerin toprağa yerleştirilmesi, ne kadar mal, verileceği gibi işlemler, bu beyannamelerle kayıt altına alınacaktır. Durumla ilgili olarak Lozan’da Türkiye ve Yunanistan tarafından imza edilmiş olan “Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesi’ne İlişkin Sözleşme ve Protokol Metni”nin 8. Maddesi; “göçmenin terk edeceği ülkede bırakacağı ya da yanında götüreceği taşınır türdeki mallarla ilgili kuralları içermektedir”. Aynı zamanda 9, 12, 13 ve 14. maddeleri; “taşınmaz türdeki ilgili tasfiye kurallarını ve yöntemini kapsamaktadır. Bu maddeler gereği göçmen kişi yanında taşıyabileceği her türlü malını getirebilecek, bundan dolayı kendisinde herhangi bir giriş ya da çıkış belgesi alınmayacaktır”.¹¹³ Bununla birlikte taşınmaz mallarla ilgili olarak kurulan ara komisyon bu malların “türünü ve miktarını, altın para üzerinden değerini gösteren tutanaklar düzenleyecek ve gittiği ülkede malına karşılık mal alacak şekilde bir çözüm yolu üretilerek, mübadillerin azami seviyede kayba uğramaları sağlanmaya çalışılacaktır”.¹¹⁴ Yalnız ortaya çıkan asıl problem, durumun sıkışıklığı nedeniyle göçmenlerin Yunanistan’da bıraktığı malların değeri Türkiye’ye gelindikten sonra ara komisyon görevlilerinin kontrolü dâhilinde değil mübadiller tarafından doldurulmak zorunda kalmış olmasıdır.¹¹⁵

Mal beyannamelerindeki bu durumla beraber, Yunanistan’ın içine düştüğü savaş sonrası buhran, malları ellerinden alınanların mallarını beyan edememesi gibi bir sıkıntıyı da beraberinde getirmişti. Yunanistan’da yaşadıkları baskılar nedeniyle, pek çok Türk beyanname verme fırsatı bulamadan yollara düşmek zorunda kalmıştır.

112 Arı, **a.g.e.**, s. 72.

113 Ali Naci Karacan, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.

114 Arı, **a.g.e.**, s. 72.

115 **A.g.e.**, s. 73.

Önemli sayıda göçmen hiç denilecek bir para karşılığında mallarını oradaki Yunanlılara satmış ya da her türlü malı müsadere edildiği için bütün haklarından vazgeçerek bir an önce Türkiye'ye sığınma çabasına düşmüştür. Bu biçimde yollara dökülenlerin büyük bir kısmı ise Yunanistan'da mal varlıklarını gösteren tapu belgelerini bile yanlarına alamadan evlerinden atıldığından dolayı, Türkiye'ye geldikleri zaman gerçek mal durumlarını gösterecek şekilde geçerli belgelerden yoksun kalmışlardır.¹¹⁶ Bir başka grup da, mal bildirim beyannamesi doldurma olanağı bulamayan, malına tasarrufunu gösterecek nitelik taşımayan veya tasarrufun niteliğini belirlemeye yetmeyecek “vakıfname, ilam, temessüt, zaim, terhinat ve sipahi senetleri, fermanlar” gibi belgelerle yola çıkanlardır¹¹⁷

Mübadillerin getirilmesinde öncelik Yunanistan'da kötü bir durumda bulunan bölge ahalisine verilmişti. Aynı zamanda mübadillerin getirilme dönemleri, geçim kaynaklarına bağlı olarak da değişiyordu. Bu nedenle Selanik kentinin yanı sıra, ahalisinin içine düştüğü kötü durum nedeniyle Kozana ve Kayalar kentleri halkının ilk aşamada uygulama kapsamına alınıp Türkiye'ye taşınmasına karar verilmişti.¹¹⁸ Sonrasındaysa Drama ve Kavala yöresinde yaşayan halkın geçim kaynağının tütüncülük olması nedeniyle ve değişimin başladığı dönemin tütün ekim zamanına denk gelmesi hasebiyle öncelikli olarak Türkiye'ye getirildikleri ve Türkiye'de de tütün üretimine dâhil olmalarının amaçlandığı dile getirilmekteydi.¹¹⁹

Göç edecek olanların “mesleki durumları, Türkiye'ye uyumları, telef olmamaları için çalışmaların ivedilikle yürütülmesinin yanında gelecek grupların kırsal mı yoksa zanaatla uğraşan bir grup mu olduğuna bağlı olarak” çalışmalar yapılmaktaydı. Bundan dolayı denilebilir ki, “zanaatla uğraşan göçmen bir grubun herhangi bir kente yerleştirilmesi düşüncesi taşınırken kırsal yörelere yerleştirilecek olanlar için daha kapsamlı ve detaylı bir bilgi toplama ve yerleştirme işi” yapılmaktaydı. Bu genel kurala uyulmakla beraber faydaları görülmüş durumun

116 Selma Aliye Kavaf, **Sosyal ve Kültürel Değişimler Açısından Doğurduğu Sonuçlar İtibariyle Lozan Mübadelesi: Nevşehir Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015. s. 31.

117 Arı, **a.g.e.**, s. 75-76.

118 **A.g.e.**, s. 77.

119 Kavaf, **a.g.e.**, s. 31.

göçmenler üzerinde yaratmış olduğu olumsuz yansımaları ve göçmenin gittiği yerde mutsuz kılabilecek sonuçlarının olduğu göz ardı edilmemeliydi. Temel olarak göçün zorunlu olması ve mübadil konumuna düşen insanların “vatan toprağı dedikleri toprakları terk etmek zorunda kalmaları”, yerleştirildikleri topraklar ne kadar verimli olursa olsun zor bir durum olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda gelecek olan göçmenlere daha Yunanistan’da iken bazı söylentiler yayılarak, Türk Hükümeti’nin Türkiye’ye gelecek olan göçmenleri hiçbir ekonomik değeri olmayan topraklara yerleştireceğı ve böylece göçmenlerin gittikleri bu yerlerde eriyip tükenecekleri gibi propaganda niteliğindeki savlarla beraber kışkırtma ve huzursuzlaştırma durumları ortaya çıkmıştır. Bu tür söylentilerle beraber bindirme iskelelerinde kurulmuş olan Bindirme ve Yükleme Heyeti çalışanlarının almış olduğu sözlü notlara verilen bilgiler yanıltıcı özellikler taşıyabilmekteydi.¹²⁰

3.4. Türk Tarafının Yaptığı Hazırlıklar

3.4.1. Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin Kurulması

“Mübadele ve imar konusuna, hükümet olarak ilk kez Eylül 1923 tarihinde “Fethi Okyar başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti raporunda” yer verilmiştir. Bu konuda, Mübadele ve İmar işleri için ayrı bir teşkilatın gerekli olduğu kanaatine varılmıştı.¹²¹ Programdan anlaşıldığı üzere hükümet yeni teşkilatı bir genel müdürlük olarak öngörmüş ve biri “mübadele” diğeri de “imar” olmak üzere iki şube halinde tasarlamıştır. Bütün işlerin görüşölüp halledilebilmesi konusunda kurulması düşünülen alt şubelerin toplam sayısı yedidir. Bu işleri tasarlamak, yapmak ve yürütmekle yükümlü olacak olan “Müdüriyet-i Umumiye; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, Müdafaa-i Milliye, Dahiliye, Hariciye, maliye, Nafia ve İktisat Vekâletleri”nden birer temsilci alacaktı. İskân Müdüriyeti de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağılı olacak ve yazışmaların en uygun şartlarda gerçekleştirilmesi için evrak şubesi açılacaktır.”¹²²

120 Kavaf, **a.g.e.**, s. 32.

121 Mesut Çapa, “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları”, **Atatürk Yolu**, A.Ü. İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl 1, S.2, Ankara, 1988, s. 50.

122 Arı, **a.g.e.**, s. 25.

8 Kasım 1923 tarihli ve 368 numaralı “Mübadele İmar ve İskân Kanunu”nun I. Maddesine göre; “ahali mübadelesi mukavelenamesine tabi ahalinin nakil, iskele ve yollardan iskânlarından itibaren azami iki ay olmak üzere mahallerinde iaşelerine bu vekâlet memur edilmiştir”. Daha sonra iki ay yardımın az olabileceğini gören Büyük Millet Meclisi, 2 Nisan 1340 tarihli ve 512 numaralı kanunla mübadeleye tabi ahali içinde muhtaç olanların mahsullerin idrakine kadar iaşelerine devam olunmasına müsaade etmişti.¹²³ Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’ne atanan Mustafa Necati Bey, vekâletteki ilk görevleri hakkında şunları söylemektedir: “Vekâletin oturacak sandalyesi bile yoktu. Kanunumuzu biz izhar ettik, otuz talimatnameyi bir haftada hazırladık. Her biriniz görse şaşardınız...140.000 muhaciri kendi vapurlarımızla getirdik. Kendi vapurlarımızda batıracaksın diye muhalefet ettiler. Her ay başında rapor neşrettik. On beş günde bir Meclis-i Ali’ye geldik”.¹²⁴ Mustafa Necati Bey beş aylık çalışma süreci içerisinde Osmanlı’dan kalan göç işleriyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Ülkenin savaştan yeni çıkmış olması ve göçün büyüklüğü başlı başına bir sorun olmuştur.

1923 yılında vekâlet bütçesi 6.095.183 lira olarak belirlenmiştir. Vekâlet öncelikle mübadele göçmenlerinin yerleştirilmesi işinin çözmeyi amaçlamaktadır. Diğer göçmenler için Mustafa Necati Bey: “Bunların iskânını ancak Mübadeleye tabi olanları mükemmel bir surette terfih ettikten sonra yapabiliriz. Yoksa o vakte kadar bunları terfih etmek gayrı mümkündür” demektedir.¹²⁵ Bu kanunun TBMM’de görüşülmesi esnasında, Doğu Vilayetlerine mensup bazı mebuslar, arta kalan evlerin çeşitli şekilde tahrib edilmiş kişilere verilmesi konusunda önerge vermişlerdi. 13 Ekim 1923 tarihinde Aydın mebusu Mahzar ve arkadaşlarınca, kurtarılan yörelerdeki halkın kötü durumunu gösteren raporlarında yer alan öneriler bölümünde bir İmar Bankası kurulması düşünülmüş olsa da uzun tartışmaların sonunda gerçekleştirilememiştir. Kuruluş aşamasında ve bütçe olanaklarından belirlenmesinde vekâletin önündeki en büyük iş, kapsamlı bir yasanın çıkarılması sorunudur. 23 Ekim 1923 tarihinde

123 Yılmaz Altuğ, “Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçlerin Mahiyeti”, **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXXII, S. 1., İstanbul, 1966, s. 848.

124 Mesut Çapa, “Cumhuriyetin İlk Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey”, **Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu**, Ankara, 1991, s. 63.

125 Arı, **a.g.e.**, s. 32.

hazırlanan yasa önerisi TBMM’ye sunulmuş ve 8 Kasım 1923 günü “Mübadele İmar ve İskân Kanunu” adını taşıyan yasa TBMM tarafından kabul edilmiştir.”¹²⁶

Bu yasa yirmi maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelerden bazıları kısaca şunlardır: “vekâlet, ahali mübadelesine dayanarak ahalinin taşınma, beslenme, yerleşmesini göçmenlerden muhtaç olanlar iki ay boyunca yardıma devam edilmesini sağlayacaktır. Hükümetçe kabul edilecek ve diğer göçmenlerin, evleri yıkılmış olanları yerleştirmek yerleşme alanlarını belirlemek, onarım koşullarını hızla sağlamakla da görevlidir. Bu görevlerde tembelliği görülenlerin vekâletçe el çektirilmesi, buna yeltenenlerin kanun maddesine göre en ağır şekilde cezalandırılması kararlaştırılmıştır”. “Mübadele, onarım ve yerleştirme işlerinde vekâlet, mülki ve askeri araç-gereçlerden ve devlete ait diğer imkanlardan gerekli gördüğü imkanlardan yararlanabilecektir. İşgal güçlerince yıkılan fabrika, tezgahların yeniden onarımı için yurtdışından getirilecek makine, alet ve edevattan gümrük vergisi alınmaması kararlaştırılmıştır”.¹²⁷

3.4.2 Mübadillerin Türkiye’ye Taşınması ve İskân Alanları

Lozan Konferansında imzalanan “Türk-Rum nüfus mübadelesi”ne ilişkin sözleşmenin her iki ülke tarafından onaylanıp yürürlüğe girmesinin ardından 19. Maddesi gereğince, göçmenlerin mübadelesine başlanmıştır. Ancak savaştan yeni çıkan Türkiye, Türk mübadillerin iskânında büyük bir çaba sarf etmek zorunda kalmıştır.¹²⁸ Göçmenlerin Türkiye’ye taşınması için araçların belirlenmesi, gerekli sözleşmelerin yapılması ve koordinasyon gibi konular üzerinde önemle durulmuştur. Göçmenlerin Yunanistan’da gördükleri baskı, göçün resmi takviminden de önce kıyı kentlerine akmasına neden olmuştur. Öncelikli olarak taşıma araçlarının belirlenmesi gerekmişti. Türk Hükümeti nakliyat işini demiryoluyla yapmayı planlarsa da halkın

126 M. Kiracı, **a.g.e.**, s.34.

127 Arı, **a.g.e.**, s. 35.

128 Mesut Çapa, “Yunanistan’da Gelen Göçmenlerin İskanı”, **Atatürk Yolu**, C. 2, S. 5, Mayıs 1990, s. 49.

çoğunun liman kentlerine yığılmasından dolayı, taşımayı denizyoluyla yapmak zorunda kalmıştır.¹²⁹

Mübadele sürecinde Hilal-ı Ahmer Cemiyeti mübadiller için 1923 ile 1925 yılları arasındaki üç yıllık bir zaman diliminde toplam 616.767 lira harcamıştı. Ayrıca halktan gelen giyecek, eşya, erzak, tıbbi malzeme, ulaşım aracı, çadır gibi ihtiyaç duyulan eşyaları da temin etmiştir. Bunun yanı sıra uluslararası bir yardım kuruluşu olan, Salib-i Ahmer'den (Kızılhaç), Muharicin-i İslamiye İskân ve Teavün Cemiyeti gibi İslam topluluklarından da destek alınmış, bu şekilde din birliği öne sürülerek Hindistan ve Mısır gibi Müslüman toplumlardan yardım istenmişti. Ancak, elde edilen yardım beklenenden oldukça düşüktür.¹³⁰ Mübadele kapsamında Yunanistan'dan Türkiye'ye 1923 yılından 1930 yılına kadar gelen mübadillerin sayısı, basında ve çeşitli kaynaklarda farklılık gösterse de yarım milyona yakındır. Yunanistan'dan gelen bu göçmenlere karşılık, Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rum mübadillerin sayısı antlaşma öncesi de dahil edildiğinde bir milyon iki yüz bin kişiyi aşmaktadır.”¹³¹

Mübadillerin iskân sürecinde, “Mübadele İmar ve İskân Vekâleti” tarafından, ne tür işlerle uğraştıkları, ne tür iklime alışkın oldukları ve nasıl nakledilecekleri gibi sebeplerle mübadiller için Türkiye’de on iskân bölgesi belirlenmiştir. Buna göre iskân bölgeleri şöyledir:

“1. Samsun Mıntıkası: “Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum vilayetleri”,

2. Trakya Mıntıkası: “Edirne, Kırkkilise, Tekfurdağı, Gelibolu, Çanakkale”,

3. Balıkesir,

4. İzmir Mıntıkası: “İzmir, Aydın, Manisa, Menteşe, Afyon”,

129 İbrahim Erdal, **Mübadele (Ulaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 133.

130 Arı, **a.g.e.**, s. 103-105.

131 Gülhan Barış Çakmak, **Lozan Konferansı'nda Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Sonrasında Türkiye'deki Gayri Mübadillerin Durumu**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2015, s. 31.

5. Bursa Mıntıkası: “Hüdavendigâr vilayeti”,
6. İstanbul Mıntıkası: “İstanbul, Çatalca, Zonguldak vilayetleri”,
7. İzmit Mıntıkası: “İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya vilayetleri”,
8. Antalya Mıntıkası: “Antalya, Isparta, Burdur vilayetleri”.
9. Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir,
10. Adana Mıntıkası: “Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Cebel-i Bereket, Antep, Maraş vilayetleridir.”¹³²

1923 mübadele antlaşmasına göre mübadil göçmenlerin Türkiye’den ayrılan Rumların evlerine yerleştirilmesi gerekmişti. Fakat Karadeniz Bölgesi’nde, Ege’de, Doğu Trakya’da hemen hemen sağlam bina kalmamıştır. Çünkü, Kurtuluş Savaşında yenilerek kaçan Yunan ordusu, bu bölgeleri yakarak ve yıkarak çekilmiştir. İç bölgelerde sağlam yerleşim birimi kaldıysa da gelen mübadil göçmenler için uygun yerler değildi. Çünkü iç bölgeler tütün üretimi için uygun değildi. 6 Eylül 1923 tarihinde her vekâletten birer uzmanın katıldığı kurul toplantısında; “İzmir ve çevresindeki kentlerde, Doğu Trakya üzerinde durulduğu görülmekteydi. İyi tütüncü olarak bilinen Drama, Kavala ve Girit’ten geleceklerin, Kıyı Ege’ye ve Tekirdağ ile çevresine yerleştirilmesi; Selanik göçmenleri içinde, Karadeniz’in kıyı şeridinin özellikle de Samsun’un uygun olduğu sonucuna varılmıştır”.¹³³

132 Çakmak, **a.g.e.**, s. 29.

133 Arı, **a.g.e.**, s. 50.

II. BÖLÜM: MÜBADELE ÖNCESİ TİRE

1.Tire'nin Tarihi

“Küçük Menderes Nehri'nin 6 km. güneyinde, Aydın sıradağlarına ait Güme (Kestane) Dağı'nın kuzey eteklerinde eğimli bir yüzeyde kurulmuştur. Tarih boyunca “Thira, Thyeira, Tyrha, Thyra, Teira, Apeteria ve Arkadiapolis” gibi isimlerle anılmıştır.¹³⁴ Tire'nin kuzey tarafında Bayındır ve Ödemiş, doğusunda Ödemiş, güneyinde Aydın Dağları ve Aydın İli ile batısında Selçuk ve Torbalı yer almaktadır.”¹³⁵

Küçük Menderes Nehri'nin suladığı verimli bir ovaya sahip olması sebebiyle Tire'de tarım gelişmiş olup çeşitli ürünler yetişmektedir. Üzüm, zeytin, pamuk, buğday, bakla, tütün, çavdar, burçak başlıca yetişen ürünlerdir.¹³⁶ “Tarım faaliyetlerinin artmasında olanak sağlayan coğrafyası kadar bölgedeki ticaret yol ağı da önemlidir. Nitekim yakınındaki Ödemiş ve Bayındır gibi merkezler arasında ticarî irtibatı sağlayan ve buradan İzmir Limanı'na bağlantı kuran bir konumda bulunan Tire'nin ticarî açıdan önemi, İzmir-Aydın demiryolunun inşasından sonra daha da artmıştır. Bu demiryolunda Torbalı'da ayrılan bir koldan Çatal İstasyonu'nda ayrılan bir şube hattı 1883'te Tire'ye ulaşmış ve çevreden çıkarılan zımpara, cıva, manganez, demir, arsenik gibi madenlerin naklini kolaylaştırmıştır.”¹³⁷

Tarihsel süreç boyunca birçok medeniyete de ev sahipliği yapmış olan Tire, “Hititler, Frigler, Lidyalılar, Kimmerler, Persler, Büyük İskender, Bergama Krallığı, Roma ve Bizans”ın egemenliğinde kalmıştır. M.S. 697'de Müslümanların eline geçmiş, fakat 718'de tekrar Bizanslılarca geri alınmıştır. Malazgirt Savaşı'nın ardından Selçuklu akınları buraya kadar uzanmış ve 1072'de Büyük Selçukluların hâkimiyetine girmiştir.¹³⁸ 1243 Moğol istilasından sonra Batı Anadolu'da kurulan

134 Zekâî Mete, “Tire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXXI, s. 195.

135 *Aydın Vilayet Salnamesi*, 20. Def'a, Vilayet Matbaası, Hicri 1317/ Miladi 1899, s. 190.

136 Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Matbaa-yı Ebüzziya, Kostantiniye [İstanbul], 1304 [1887], s. 288; *Aydın Vilayet Salnamesi*, 20. Def'a, Vilayet Matbaası, Hicri 1317/ Miladi 1899, s. 193.

137 Mete, *a.g.m.*, s. 196.

138 Mete, *a.g.m.*, s. 195.

Aydınoğulları Beyliği'nin önemli kültür merkezlerinden biri haline gelmiş,¹³⁹ 1390'da Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁴⁰ Timur'un Anadolu'yu ele geçirdiği dönemde Tire'de halkın büyük bölümü İzmir'e kaçmıştır.¹⁴¹ Tire'nin yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçişi ise 1423'te II. Murat döneminde gerçekleşmişti. Bu tarihten sonra Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı Aydın sancağının merkezi olmuştur.¹⁴² Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde seçkin kazalar arasına girmiş ve bu konumunu her dönemde devam ettirmişti.¹⁴³ “Özellikle 16. yüzyıl sonlarına dek uzanan kısmı, imparatorluğun sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yönden doruğa ulaştığı bir dönemdir.¹⁴⁴ Ayasuluk, Beçin, Balat, Birgi gibi Batı Anadolu'daki çağdaşlarıyla kıyaslandığında Tire en büyük nüfusa ve yerleşim alanına sahip, en hareketli ekonomik ve sosyal yaşama ev sahipliği yapmış, kentsel işlevler ve mimari faaliyetlerin yoğun olarak uygulandığı kent olmuştur.¹⁴⁵

Bölgenin o dönemki zenginliklerini en iyi açıklayan yazılı kaynaklar seyyahların seyahatnamelerinden elde edilmektedir. 1671 yılında Tire'ye gelen Evliya Çelebi Tire'nin kurşun kaplı pek çok camisinden, han, hamam ve bedesten yapısından bahsetmiştir. Yine aynı kaynaklardan şehrin Güme Dağı eteklerinde kurulduğunu, kalesinin bulunmadığını, 68 mahalle, 36 cami, 30 medrese, 16 hamam, 27 han, 9 imarethane, 1 darülkura, 60 sübyan mektebi, 270 çeşme, 1 bedesten ve 2.800 dükkânın olduğu belirtilmekte, Bergama ve Tire'nin on yedinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda en fazla nüfusa sahip olan kazalar olduğu öğrenilmektedir.¹⁴⁶

Tire, XIX. yüzyılın ortalarında, Aydın sancağına bağlı bir kazadır. 1850'lerde Aydın vilayeti sınırları içinde yapılan yeni bir düzenleme ile İzmir sancağına

139 Mehmet Başaran, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 2000, s. 29-30.

140 Mete, **a.g.m.**, s. 195.

141 Başaran, **a.g.e.**, s. 29-30.

142 Mete, **a.g.m.**, s. 195.

143 Mehmet Başaran-Aysun Sarıbey Haykıran, “H.1261/M.1845 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Tire'ye Gelen Müslim ve Gayrimüslimlerin Nitelik ve Nicelikleri”, **Turkish Studies**, 10/1, Kış 2015, s. 152. (ss. 149-174)

144 **A.g.e.** 16.

145 Çağla Caner Yüksel, “Aydınoğulları'ndan Osmanlı'ya Tire Külliyesi (14. – 16. Yüzyıllar)”, **Hacettepe University Journal of Turkish Studies**, 2014.

146 Çağla Caner Yüksel, “Aydınoğulları'ndan Osmanlı'ya Tire Külliyesi (14. – 16. Yüzyıllar)”, **Hacettepe University Journal of Turkish Studies**, 2014.

bağlanmıştır.¹⁴⁷ 1867’de “Vilayetler İdaresi Kanunu’nun çıkması ile yapılan yeni düzenlemede de İzmir merkez sancağına bağlı bir kaza olarak kalmıştır.¹⁴⁸ I. Dünya Savaşı’nın ardından Yunan işgaline uğrayan Tire, 4 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtarılmış, günümüzde ise İzmir ilinin büyük ilçelerinden biri haline gelmiştir.

2.Tire’nin Coğrafi Yapısı

Ege Bölgesi’nde yer alan İzmir ilinin bir ilçesi olan Tire, Küçük Menderes Havzası’nın güneydoğusunda, Aydın Dağları’nın kuzeybatı eteklerinde kurulmuştur. Yerleşme tarihi antik çağlara kadar inen ilçe, batıda İzmir ilinin Selçuk ve Torbalı, kuzeyde Bayındır, doğuda Ödemiş, güneyde ise Aydın ilinin Germencik, Incirlioğlu ve Efeler ilçeleri ile komşudur.¹⁴⁹

İlçenin denizden yüksekliği ortalama 70 metre olup ¹⁵⁰, ilçenin batısındaki Göldağı tepeleri, kuzeyindeki Küçük Menderes Ovası ve akarsuyu, güneyindeki Güme (küme) dağları başlıca yer şekillerini oluşturur. 38 derece 4 dakika kuzey enlem ve 25 derece 20 dakika doğu boylam üzerinde bulunan¹⁵¹ Tire, İzmir’in en eski yerleşim yerlerinden biridir. Tire bölgesinde ilk yerleşim yeri Küçük Menderes Ovası’nın güneyi, Güme Dağları’nın kuzey taraflarıdır.¹⁵²

Aydın Dağları’nın bir uzantısı olan Güme Dağı, Küçük Menderes Ovası, birikinti konisi ve yelpazeleri gibi yer şekilleri ilçede arazi kullanımını etkilemiştir. Güme Dağı’nın güney yamaçlarında kurulan yerleşmeler eğimin az olduğu vadi içlerinde kurulmuş olup, sulama ve kullanma suyu bakımında elverişli alanlardır. Genellikle orman ve maki bitki örtüsüyle kaplı olan dağlık alanlarda yerleşmeye rastlanmazken, yaz aylarında yaylacılık faaliyetleri yapılmaktadır. Kuzey yamaçları oldukça engebeli ve su kaynakları az olan dağın bu kesiminde yerleşme olanakları

147 **Değişim Sürecinde Aydın**, (Ed. Sabri Sürgevil, Olcay P. Yapucu, Cihan Özgün), Aydın Ticaret Odası Kültür Yay., Aydın, 2010, s. 174.

148 Tuncer Baykara, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-1-, Anadolu’nun İdari Taksimatı**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 122.

149 Ali Cevat, **Memalik-i Osmaniye Coğrafya ve Tarih Lügatı**, C. 2., Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1313, s.266–267; **İzmir Vilayeti Salnamesi 1927–1928**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929, s. 141.

150 Mehmet Başaran, **a.g.e.**, s. 18.

151 Halit Nafiz Edgüer, “Tire’ye Coğrafi Bir Bakış”, **Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi**, Yıl 2, S. 8, s. 128.

152 Esra Yorulmaz, **Tire’de Nüfusun Coğrafi Dağılışı ve Yapısal Özellikleri**, s. 5.

kısıtlı olup, dağınık bir yayılım göstermiştir. Buna karşın kuzeydeki yamaçların etek bölümlerinde yer alan birikinti konisi ve yelpazelerinde yerleşmeler yoğunlaşmaktadır. Kuzeydeki Küçük Menderes grabeninde sulamaya ve tarıma elverişli verimli alüvyonlu toprakların yer alması ve uygun iklim koşulları tarımsal üretimin bütün bir yıl boyunca sürmesine olanak sağlamaktadır. Kent, Aydın Dağları'nın kuzeyinden ovaya doğru büyüme göstermekte olup, ticaret yollarının kavşağında konumlanmıştır.¹⁵³

“Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık yağışlı geçtiği Akdeniz ikliminin görüldüğü Tire’de yıllık ortalama sıcaklık değeri 16,9 °C’dir. Yaz aylarında en yüksek sıcaklık değerleri +42,7 °C’lere kadar çıkarken, kış aylarında en düşük sıcaklık değerleri +3 °C’leri bulmaktadır.” Yıllık ortalama yağış miktarı 791,7 mm olan ilçede, Aralık ayından Mart ayına kadar yağış değerleri yüksek seyretmektedir. Yağışların %56’sının kışın düştüğü ilçede, yaz en kurak mevsimdir. İlçede hâkim rüzgar yönü %40,5 frekansla güneybatı (SW) yönünden esmektedir.¹⁵⁴ İlçenin doğal bitki örtüsü maki topluluklarından ve bozulmuş orman ağaçlarından oluşmaktadır. Toplam yerleşme alanı 891.000 dekar olan Tire arazisinin, %38’ini (341.165 dekar) verimli tarım alanları, %27’sini orman ve fundalık alanlar, %1’ini çayır ve mera alanları ve %34’ünü diğer alanlar oluşturmaktadır.¹⁵⁵

3.Tire’nin Ekonomik Yapısı

Tire, Aydın vilayetinin İzmir Sancağına bağlı bir kazadır. Küçük Menderes Nehri’nin suladığı verimli topraklarında buğday, arpa, çavdar gibi hububat ürünleri, pamuk, kendir, tütün, susam gibi endüstri bitkileri yetişmektedir. Bunun yanında kara üzüm başta olmak üzere çeşitli üzüm türleri üretilmiştir. Ayrıca zeytin, incir gibi ürünler de yetiştirilmiştir. Halk, tarımın yanında hayvancılıkla da iştigal etmektedir.

153 M. Doğan; S. Vardar, “Tire’nin Jeomorfolojisi ve Arazi Kullanımına Etkisi”, **I. Ulusal Tire Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Tire Belediyesi Kültür Yay., Tire, 2012, s. 19-23.

154 A. Temel Karadağ, “Kentsel Göstergeler Işığında Tire (İzmir) İçin Değerlendirmeler”, **I. Ulusal Tire Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Tire Belediyesi Kültür Yay., Tire, 2012, s. 63.

155 M. Eskiörük, “Tire’de Süt Üretimi ve Türkiye’deki Yeri”, **I. Ulusal Tire Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Tire Belediyesi Kültür Yay., Tire, 2012, s. 134.

Tire, tarım üretimi için son derece elverişli topraklara sahip bir ova olması ve bu ovayı çevreleyen kısmen dağlık alanların da hayvancılığa müsait olması sebebiyle, ilk çağlardan itibaren önemli bir iskân sahası olmuştur. Küçük Menderes Havzası'nda bulunması hasebiyle önemini her zaman korumuştur. Yağmurun çok yağmadığı bölgelerde suya yakınlık tarımı kolaylaştır, dolayısıyla da o bölgede yerleşim yoğunluğunu artırır.¹⁵⁶ Tire, her ne kadar yağışın çok az olduğu bir kent olmasa da, konum itibarıyla diğer pek çok Anadolu şehri gibi o da verimli bir ırmak havzası olan Küçük Menderes Havzası'nda konumlanmıştır. Bölge coğrafyasında önemli bir yere sahip olan Küçük Menderes Nehri taşıdığı alüvyonlar dolayısıyla tarımsal verimliliğin artmasını sağlar. Bu bağlamda Tire'nin sosyo-ekonomik hayatında tarımsal aktiviteler önemli bir yer tutar. Nitekim XV. ve XVI. yüzyıllarda Tire kazasında yaşayan halkın büyük bir kısmı da ziraatla uğraşıyordu. İbn-i Batuta Tire için “bağlık, bahçelik, sulak bir şehir” şeklinde bahseder.¹⁵⁷ Evliya Çelebi de kentin bu tarihsel konumunu verirken “Taht-ı Kadim ve Şehr-i Muazzam Tire” ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁸ Evliya Çelebi Tire'yi, Bursa'ya benzeterak “şehrin Kestane Dağı eteklerinde doğu batı yönünde uzandığını ve işlek bir şehir olduğunu söylemektedir”.¹⁵⁹ Öyle ki, Evliya Çelebi'ye göre Tire şehrinin “camileri, mescitleri, mahalleleri, çarşı pazarı, haneleri, diğer yapıları, kısacası her şeyi Manisa şehrinden çoktur ve büyüktür.”¹⁶⁰

“Tire, coğrafi konumu ve tarıma elverişli toprağı ile ilk çağlardan itibaren bölgenin en önemli iktisadi merkezlerinden biri olmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda, Ti-re kazasında iktisadî hayatın ağırlık noktasını kır iskânının bir parçası olan köyler teşkil etmekteydi. Hal-kın geçimini genellikle tarım ve hayvancılık yoluyla temin etmesi, nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde toplanmasına sebep olmuştur.”¹⁶¹

156 Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, çev. Neyyir Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 14.

157 Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn-i Battuta Seyahatnamesi I**, (çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul, 2004, s. 424.

158 Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Seyit Ali Kahraman), 9. Kitap - C. 1, YKY, İstanbul, 2011, s. 178; A. Munis Armağan, **Ege Tarihi Coğrafyası**, Özden Ofset, İzmir, 2009, s. 215.

159 Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 179.

160 **A.g.e.**, s. 183.

161 Tire kazasının nüfusu ile ilgili bkz. Gülay Belen, **Osmanlı Dönemi'nde Tire (1478-1530)**, Tire Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2017, s. 156-175.

Tire kırsalının ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ege çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştği bir bölgedir. İzmir tarafından gölgede bırakılmadan önce bölgenin önemli kentsel ve ticari merkezlerinden biri olan Tire'nin ekonomisini büyük oranda tekstil ve besin maddeleri üretimi oluşturmaktaydı. Tire önemli bir pamuklu dokuma üretim merkeziydi.¹⁶² Nitekim kaynaklardaki pamuk, keten, yün kumaş, bez, iplik, kumaş boyası imalatı gibi faaliyetler hep dokumacılıkla ilgilidir.¹⁶³ Tire'nin klasik Osmanlı Çağı'nda, Anadolu'nun önemli şehirlerinden birisi olarak görülmesi büyük oranda pamuklu dokuma üretiminden kaynaklanmakla beraber, şehirde çok sayıda han ve çok sayıdaki çarşı ve pazarlar buranın aynı zamanda ticari aktivitesi yüksek bir şehir olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu yoğun ticaret ve dokumacılık merkezli sanayi kollarının da tesiriyle Tire bölgenin en önemli kentlerinden birisi olarak gelişmiştir.¹⁶⁴ Tire kaza merkezinde kendisine bağlı olan köylerden farklı olarak sanayi ve hizmet sektörü tarım sektörünün daha ilerisinde bir durumdadır. Bununla birlikte kaza merkezinde de tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğünü ve şehirli reayanın da bağ, bahçe sahibi olduklarını kaynaklardan anlıyoruz.¹⁶⁵

Ticari faaliyetlerden alınan vergilerin en önemlisi bac-ı pazar vergisidir.¹⁶⁶ Tire'de bac-ı pazar vergisi ile birlikte sınai faaliyetlerden alınan bozahane, başhane, boyahane, tahunhane, kantar, şemhane ya da mumhane vergileri ve dokumacılıktan alınan vergiler şehrin önemli bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte tahrir defterlerinde kaydedilen çeşitli esnaf zümreleri de bölgenin ekonomisini tahlil etmemizde büyük fayda sağlamaktadır. Taradığımız tahrir defterlerinde kaydedilmiş olan yaşmakçı, pabuççu, bahçıvan, çıracı, urgancı, hasırcı, kuşakçı, bezzazlar, peynirci, kazancı, hattat, tarakçı, pazarcı, yorgancı, bıçakçı, dükkandar, debbağ, boyacı gibi çeşitli esnaf ve sanatkâr örgütleri kazanın ekonomik canlılığının önemli bir göstergesidir. Fakat bunlar Tire esnafının asıl durumunu yansıtmamaktadır. 1478 yılı tahririnde bu esnaf ve sanatkârlar ayrı ayrı yazılmış olmasına rağmen sonraki

162 Suraiya Faroqhi, **a.g.e.**, s.35-36.

163 Huricihan İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 307.

164 Cahit Telci, "XV-XVI. Yüzyıllarda Tire Şehri", **Türk Kültüründe Tire II Sempozyum Bildirileri**, Tire Belediyesi Yay., Tire, 2008, s. 21.

165 **BOA., TD**, nr. 87, s. 120-121; **BOA., TD**, nr. 148, s. 283-284.

166 İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 130-131.

tahrirde çok nadiren kaydedildiği görülmektedir. Esnaf örgütlerinin kaydedilmemiş olması bunların ortadan kalktığını göstermez. Bununla birlikte Osmanlı esnaf örgütlerinde birbirine çok yakın işler yapan sanatkârların ayrı guruplar halinde örgütlendiği de bilinmektedir.¹⁶⁷ Örneğin Tire’de de önemli bir faaliyet alanı oluşturan ipeğin dokumacılar, boyacılar, hamcılar gibi farklı gurupları bulunmaktadır. Bu nedenle Tire çarşısı, yalnızca yukarıdaki esnaf guruplarından oluşmamakta muhtemelen bundan daha fazla esnafın olduğu bir çarşı düzeni bulunmaktadır.

Pazar yerleri genelde o yörenin tarımsal üretim tarzını yansıttırdı. Çünkü kurulan pazarlarda yukarıda da bahsedildiği gibi o bölgede yetiştirilen ürünler satılırdı. Nitekim Tire’de kurulan pirinç, pekmez, kestane, elma ve üzüm gibi meyve ve ürünlerin pazarları da o bölgenin zirai yapısını göstermektedir. Kurulan pazarlar bazen yalnızca tek bir ürünü dahi kapsamaktadır. Tire’de kurulan pirinç pazarları, meyve pazarları ve çarşının ayrı yerlerinde kestane, elma üzüm için ayrılmış özel yerler bu duruma örnek teşkil etmektedir.¹⁶⁸ Hatta bazı yerler o bölgede gerçekleştirilen ticari faaliyetlerden ötürü zamanla hangi faaliyet yürütülüyorsa onun adıyla anılmaya başlanmıştır. Tire’nin önemli mahallelerinden olan Debbağlar, Urgancılar, Mescid-i Tarakçı, Turunç ve Taş Pazarı mahalleleri adını burada yapılan aynı adlı iktisadi faaliyetlerden almış olmalıdır.¹⁶⁹ Taş Pazarı mahallesinin diğer adının Ahiler olması da bunu destekler niteliktedir.¹⁷⁰ Yine Tire’de kayıtlardan bilindiği üzere bir Kılıççılar Sokağı bulunmaktadır.¹⁷¹ Söz konusu pazarlar yüzyıllarca varlığını sürdürmüş, hatta Cumhuriyet dönemine dek varlığını koruyabilmişti.

Tire’nin Küçük Menderes Nehri’nin suladığı arazisinde çeşitli hububat ürünleri ile endüstri bitkileri ve muhtelif meyve yetiştirilmiştir. 1879 yılında Tire’nin en önemli mahsulü siyah üzümdü. Bunun yanında buğday, arpa, susam, darı, pamuk gibi çeşit ürünler yetiştirilmiştir.¹⁷² 1885 yılında Tire’de buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır

167 Özer Ergenç, **XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa**, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 214-215.

168 Faroqhi, **a.g.e.**, s. 39-40.

169 Tire Mahalleleri için tablo 8 bkz. Gülay Belen, **a.g.e.**, s. 208-209.

170 1478 yılı tahririnde yalnızca Taş Pazarı olarak kayıtlı mahalle sonraki tahrirlerde “Taş bazarı nam-ı diğer Ahiler” olarak kaydedilmiştir. **BOA.**, **TD**, nr. 8, s. 725-726; **BOA.**, **TD**, nr. 87, s. 116; **BOA.**, **TD**, nr. 148, s. 279.

171 Faroqhi, **a.g.e.**, s. 40.

172 **Aydın Vilayeti Salnamesi**, Aydın, 1296, s.84.

darısı, burçak, ak darı susam, pamuk, üzüm, bakla, nohut, börülce, soğan, kendir tohumu yetiştiriliyordu. Başlıca ürünleri ise, buğday, arpa, pamuk ve üzümdü.¹⁷³

1895 yılında Tire kazasında yoğun bir şekilde siyah kuru üzüm elde edilmişti. Ayrıca buğday, arpa ve darı gibi her nevi hububat yetiştirilmişti.¹⁷⁴ Tire’de, XX. yüzyılın başında tarım ürünleri olarak buğday, arpa, darı, susam, tütün, bakla, pamuk, börülce, kendir, çavdar, yulaf ve burçak yetiştiriliyordu. Bunun yanında incir, siyah üzüm, rezaki ve beylerce üzümü, zeytin ve meyan kökü de yetiştirilen ürünler arasında bulunuyordu. Bu mahsullerden ihracatı yapılanlar da arpa, bakla, pamuk, buğday, üzüm ve incirdir.¹⁷⁵

Tire kazasında 1907 yılında 222.336 şinik¹⁷⁶ buğday, 650.000 şinik arpa, 6.589 şinik yulaf, 41.280 şinik çavdar, 71.368 şinik mısır, 22.320 şinik burçak, 66.712 şinik ak darı, 20.960 şinik susam, 178.456 şinik bakla, 2.208 şinik nohut, 8.975 şinik börülce, 12.752 şinik kendir tohumu, 13.024 şinik kum darı, 913.704 kıyye¹⁷⁷ pamuk kozası, 45.624 kıyye çekirdeksiz üzüm, 400.424 siyah üzüm, 4.200 kıyye sultaniye üzümü, 140.672 kıyye beylerce üzümü, 1.344 kıyye rezaki üzümü üretilmiştir.¹⁷⁸ 1925 yılında da 2,160.000 kilo tütün, 904.212. Şinik hububat, 565.184 kıyye pamuk, 3.276.322 kıyye zeytin ve 200.000 kıyye kendir elyafı üretilmiştir.¹⁷⁹

1928 yılında Tire kazasında 2.356.884 kilo buğday, 2.234.026 kilo arpa, 19.915 kilo yulaf, 481.728 kilo mısır, 137.353 kilo çavdar, 121.388 kilo burçak, 724.750 kilo kendir, 484.684 kilo pamuk, 2.200.000 kilo tütün, 4.500 kilo bezelye, 40.309 kilo nohut, 120 kilo mercimek, 15.273 kilo börülce, 45 kilo afyon, 300.000 kilo üzüm, 600.000 kilo incir, 3.000.000 kilo zeytin, 500.000 kilo zeytinyağı ve 1.000.000 kilo portakal üretilmiştir.¹⁸⁰

173 Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1300, s. 126.

174 Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1313, s. 241.

175 Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1319, s. 147.

176 Şinik; Tahıl için kullanılan, sekiz kiloluk ölçektir. Bkz. **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2005, s. 1869.

177 Kıyye; Yaklaşık 1,3kg’lık ağırlık ölçüsü birimidir. Bkz. **Türkçe Sözlük**, s. 1175.

178 Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1326, s. 350.

179 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1926, s. 423.

180 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929), İstanbul 1929, s. 284.

Tire’de tarım ürünleri yetiştirmenin yanında hayvancılık da yapılıyordu. Tire’nin dağ ve tepe ovaları, çok çeşitli otlar barınması nedeniyle hayvan yetiştirmeye çok elverişlidir. Dolayısıyla bu durum da bölgede hayvancılığın gelişimine ve yaygın bir üretim aracı olmasına imkân vermiştir. Ayrıca Tire’de kış mevsiminin ılık geçmesi, otlaklarda her zaman ot bulunması gibi unsurlar da, bölgede hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır.¹⁸¹

Tablo 1 Osmanlı Devleti’nde 1909–1910 yıllarında Tire’de yetiştirilen hayvan türleri ve bunların sayıları şöyleydi¹⁸²:

Hayvan Türleri	Hayvan Sayısı
Dana	8.495
İnek	14.677
Öküz	4.719
Koyun	33.709
Keçi	23.659
Manda	847
Merkep	4.990
Tay	2.705
Deve	1.260
Katır	268
Kısrak	4.961
Toplam	100290

Mütareke döneminde; Çeşme, Bergama ve Menemen ile birlikte Tire, İzmir’in hayvan sayısı en yüksek sancaklarından biriydi.¹⁸³ Tire’de, bu dönemde, 359 adeti Türklere, 11 adeti ise Rumlara ait olmak üzere toplamda 370 adet hayvan damı bulunmaktaydı.¹⁸⁴ İlçede Yenihan çevresinde at pazarı, Gökçen Efe meydanında ise hayvan pazarı kurulurdu.¹⁸⁵

181 Faik Tokluoğlu, **Tire Çevre İncelemeleri**, Karınca Matbacılık, İzmir 1973, s. 70.

182 Başaran, **a.g.e.**, s. 183-184.

183 Engin Berber, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak İzmir (30 Ekim 1918–19 Mayıs 1919)**, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1999, s. 97.

184 Berber, **a.g.e.**, s. 97.

185 A. Munis Armağan, **Tire Ekonomi Tarihi**, Kültür Yay., İzmir, 2010, s. 82.

1928 yılında Tire’de bulunan hayvan sayısı şu şekildedir: Burada 5.008 adet öküz, 403 adet manda, 693 adet at, 1.118 adet kısırak, 101 adet ester, 4.197 adet merkep, 41.098 adet koyun, 23.181 adet keçi, 6 adet tiftik keçisi, 8.933 adet inek, 393 adet manda ineği ve 792 adet deve bulunuyordu.¹⁸⁶

Tarımın ve hayvancılığın dışında Osmanlı Devleti’nin son yıllarında Tire kazasındaki dokumacılık da önemli işkollarından birisi idi. Burada 1879 yılında boyalı pamuk ipliğinden alaca ve peştamal ile ipekli beledi denilen yastık ve yatak kılıfları ile döşemelik dokunuyordu.¹⁸⁷ 1885 yılında da adi ve ipekli peştamallar, pamuk bezleri, iplik alacası, beledi olarak tanınan döşek ve yastık yüzleri, esbap çulu dokunur, ayrıca urgan ve keçe imal ediliyordu.¹⁸⁸ 1895 yılında da Tire’de urgan ve beledi ismi ile anılan döşemelik ve perdelik kumaşlar ile alaca dokunmasına devam edilmiştir.¹⁸⁹ 1907 yılında Tire kasabasında mevcut olan destgâhlar vasıtasıyla beledi ipekli ismiyle bilinen iki çeşit olarak minder, perde ve yorgan imal ediliyordu. Bu ürünler civar şehirlere ihracı yapılmıştır.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında Tire kazasında iki adet keşfedilmiş, beş adet ruhsatlı, üç adet fermanlı zımpara ve cıva madeni vardır.¹⁹¹ Cumhuriyetin ilk yıllarında Dağ Yeni köyde zımpara, Yeniköy Çiftliği’nde zımpara, Kara Kilise’de cıva, Hasan Çavuşlar’da manganez, Topalak ve Dede Musalar’da demir ve cıva, Beyler Bahçesi’nde arsenik bulunuyordu. Ayrıca bu madenlerden bir kısmı işletiliyordu.¹⁹² 1928 yılında da zımpara, cıva, manganez, demir ve arsenik madeninin bulunduğu bilinmektedir.¹⁹³

Osmanlı Devleti’nin son döneminde Tire’de, burada üretimi yapılan tarım ürünlerini işlemeye yarayan sanayi tesisleri kurulmuştur. Mesela, 1907 yılında Tire kasabası içinde beş adet susam yağhanesi ile altı adet zeytin yağhanesi vardır. Bu tesislerden elde edilen susam ve zeytin yağları dahilde ve hariçte sarf edilmişti. Zeytin

186 A.g.e, s. 276.

187 Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1296, s. 84.

188 Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1300, s. 126.

189 Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1313, s. 241.

190 Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1326, s. 349-350.

191 A.g.e, s. 352.

192 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul, 1928, s. 542.

193 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929), İstanbul Devlet Matbaası, 1929, s. 285.

yağhanelerinde yıllık 25.000 kıyyeye yakın yağ çıkarılmıştı. İki adet de sabunhane vardı. Bu tesislerde imal edilen sabunlar dahilde sarf olunduğu gibi, civardaki şehirlere de ihraç edilmiştir. Ayrıca kasaba içinde yetiştirilen gülistanlardan yıllık 150 miskal¹⁹⁴ civarında gül yağı üretimi yapılmıştır. Bu arada birkaç yıldan beri kasaba içinde dutluklar yetiştirilerek ipekçilik sanatı da uyanmaya başlamıştır. Yıllık 12.000 kiloya yakın baş koza üretilmiştir. 1907 yılında kaza dâhilinde 29.263 kuruş kıymetinde 36.437 kilo şarap ile 7.786 kuruş kıymetinde 3.664 kilo rakı imal edilmiştir.¹⁹⁵ Bu tesislerin büyük bir bölümü, Cumhuriyet dönemine de intikal etmişti.

4.Tire'nin Demografik Yapısı

Tire, bulunduğu konumunun da etkisiyle her zaman önemli bir nüfus potansiyeline sahip olmuştur. Şehir nüfusuna ait en eski tarihli mufassal defter 1475 civarında tanzim edilmiş tahrir defteridir. Bu defterde Tire, bir tanesi küffar mahallesi olmak üzere 26 mahalleden oluşmaktaydı. Defterde şehrin vergiye tabi nüfusu hane+mücerret= Nefer şeklinde verilmiştir. Buna göre Tire'nin nüfusu, 989 hane 183 mücerret olmak üzere 1.172 neferden oluşmaktaydı. Şehir nüfusu içinde gayrimüslimlerin nüfusa oranı % 5,31'dir. Yavuz Sultan Selim döneminde Tire, nüfus ve iskân bakımından genişlemiştir. Bu dönemde Tire'de mahalle sayısı 36'ya yükselirken, şehrin nüfusu hane bazında % 50,05; mücerret, sagir ve masumlar açısından ise % 22,40 oranında artmıştır.¹⁹⁶

Tire, 1475-76 tarihli tahrir kaydına göre 26 mahalleye sahipti. 989 hanesi vardı. Toplam nüfus 5.100 kişi kadarmış. En kalabalık mahalleler Taşpazar (104 hane), Sofular (96 hane), Veled-i Çanakçı, Tahtelkale, Cami-i Atik ve Mekabir idi. Bir tane gayrimüslim mahallesi mevcuttu. 1512 tahririnde hem fiziksel, hem de demografik gelişme gösteren Tire'de mahalle sayısı 36'ya ulaşmıştı. Bu tarihlerde 42 haneden oluşan bir Yahudi Cemaati de ortaya çıkmıştı. Toplamda hane sayısı 1.494, yaklaşık nüfus 8.500 kadardı. En kalabalık mahalleler Sofular (94 hane), Taşpazar (64 hane), Cami-i Atik (85 hane) ve Urgancılar idi. Evliya Çelebi'nin şehri ziyaret ettiği 1671 tarihinde mahalle sayısı altmış sekize yükselmiştir. Evliya Çelebi, "sokakların satranç

194 Miskal; 4, 5 gr değerinde eski bir ağırlık ölçü birimi. **Türkçe Sözlük**, s. 1402.

195 **Aydın Vilayeti Salnamesi**, Aydın, 1326, s. 349-350.

196 Telci, **a.g.m.**, s. 22-24.

taşı gibi düzenli olduğunu” belirtmişti. 1700 tarihli avâriz tahririne göre Tire’nin merkezinde kayıtlı altmış dört mahallede yaklaşık 5.000 kişi yaşıyordu. En kalabalık mahalleler Şeyhköy, Hacı Abdi/Ketenci/Alı Hoca, Abdolvahhab ve Paşa mahalleleriydi. İki gayrimüslim mahallesinden Rumların yaşadığı Zımmiyân Mahallesi’nde yirmi beş, Yahudiyân Mahallesi’nde on dört hane vardı. Bu tarihte muhtemelen asayiş sebebiyle on sekiz köy ve çiftlik terkedilmiş durumdaydı. 1478 yılı verilerine göre yaklaşık 5.500 kişilik nüfus, 1512 civarında yaklaşık 9.000, 1528 yılında ise 11.750 kişiye yükselmiştir. Kaza olarak ele alındığında, 98 köyüyle beraber 7.808 (muaflar dâhil) hane ve 2341 (muaflar dâhil) mücerret dâhil olmak üzere yaklaşık 41. 500 kişilik nüfus barındırmaktadır. Bu nüfusa yaya ve müsellemler ile mıntıkada yaşayan göçer teşekküller de eklenirse, nüfus büyük oranda artmaktadır.¹⁹⁷

Tire kaza dairesinde avarız vergisinin tespiti için yapılan tahrir sonucunu yansıtan 1700 tarihli deftere göre, 64 mahalleden ibaret olan şehir merkezinde toplam 905 nefer kaydedilmiştir. 888’i hane, 17’si mücerret olan rakamlardan hareketle toplam nüfusu tespit etmek mümkün değilse de nüfusun en az 5.000 civarına olduğu tahmin edilmektedir¹⁹⁸. Bu dönemde 64 mahallenin 62’sinde meskûn Müslüman Türk nüfusa karşılık yalnızca ikisinde gayrimüslimler yaşamaktadır. Deftere kayıtlı nefer itibariyle toplam nüfusun % 95.69’unu Müslüman Türkler, %4.30’unu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Hristiyan Rumların toplam şehir nüfusuna oranı %2.76 iken, Yahudilerin oranı ise % 1.54 olarak tespit edilmiştir.¹⁹⁹

1713 yıllarında Batı Anadolu’yu etkisi altına alan veba salgınında zarar gören Tire kentinin nüfusu buna rağmen 1718 tarihli avâriz tahririne göre yaklaşık 8.000’e ulaşmıştı, altmış bir mahallesi bulunan şehrin %10’unu dul kadınların oluşturduğu tespit edilmişti. Böylece veba yüzünden şehir nüfusunun %24’ünün hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. Kır kesiminde de kayıplar fazla idi. II. Mahmud Dönemi nüfus

197 Telci, **a.g.m.**, s. 30.

198 1700 yılında Tire şehir nüfusu ve nüfusun mahallelere göre dağılımı için Bkz. Turan Gökçe, “XVIII. Yüzyıl Başlarında (1700–1718) Tire’nin Demografik Yapısı”, **Türk Kültüründe Tire II**, Tire Belediyesi Kültür Yay., s. 45–46.

199 Turan Gökçe, “XVIII. Yüzyıl Başlarında (1700–1718) Tire’nin Demografik Yapısı”, **Türk Kültüründe Tire II**, s. 46.

sayımında (1831) ise şehrin nüfusu 8.000 civarında idi. Şehrin nüfusu giderek artıyordu.²⁰⁰

Tire, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Aydın vilayetinin İzmir sancağının kazalarından birisidir. Tire kazası 1879 yılında 64 köye sahipti.²⁰¹ 1895 yılında da Tire kazasının 87 köyü bulunuyordu.²⁰²

1831 tarihli ilk Osmanlı nüfus sayımında, Tire’de İslâm, Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere toplam 12.142 kişi yaşamıştır.²⁰³ XIX. yüzyılın ortalarında yapılan temettü sayımında ise 40 mahallede 11.776 hane kaydedilmiştir. İçerisinde Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerin de yer aldığı nüfusun önemli bir kısmını Müslüman halkın oluşturduğu görülmüştür.²⁰⁴ 1834-1835 tarihli ruus defterinde Aydın Livası’nın Tire kazasında yer alan mahalle ve köylere tayin edilen imam, muhtar, hanlar kethüdası, papaz, haham ve müdürlerin isimleri yer almaktadır. Bu belgeden hareketle Tire’de yer alan mahalleler ile köylerin ve buradaki görevlilerin isimlerini öğrenmek mümkün olmaktadır. Bu verilere bakıldığı zaman Tire merkezde 46 mahallenin varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu mahallerden 44 tanesi Müslümanlara, bir tanesi Rumlara ve bir diğeri de Yahudilere aittir. Müslüman-ların mahalleleri farklı farklı isimler taşımaktadır. İki gayrimüslim mahallesi ise Zımmiyân ve Yahudiyân Mahallesi şeklinde geçmektedir. 1840-1841 tarihli temettuat defterine göre, 1834 senesinden bu yana, aradan yedi yıl geçtikten sonra, Müslüman mahallerinin sayısında bir azalma olduğu ve bu mahalleler arasında iki yeni mahalle adının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tarihteki Müslüman mahallesi sayısı 39’dur. Geçen yıllara nazaran beş mahallenin azaldığı anlaşılmaktadır. Bunlar muhtemelen diğer mahallelerle birleştirilmiş olunmalıdır. Toplamda yedi mahalle adı temettuat kaydında geçmemektedir. Bunlar; Kömürcüler, Küçükburun, Canbazlı, Büyükkemer, Küçükkemer, İbni Kadı ve Derebaşı mahalleleridir. 1840-41 tarihinde karşılaşılan iki yeni mahalle adı ise İbni

200 Mete-Karakaya, **a.g.m.**, s. 195-196.

201 **Aydın Vilayeti Salnamesi**, Aydın, 1296, s. 84.

202 **Aydın Vilayeti Salnamesi**, Aydın, 1313, s. 240.

203 Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara, 1997, s. 128.

204 **Değişim Sürecinde Aydın**, s. 174.

Gazi ve Değirmenderesi'dir. Bunların İbni Kadı ve Derebaşı Mahalleri ile ilgisi bulunabilir.

1840-41 tarihli temettuat defterinde Tire kazası mahalle ve köylerinin nüfusu, bilcümle emlak, arazi ve hayvanları kıymetleri ile yazılmıştır. Her bir hanenin temettuat (kazançlar) ve vergileri de kayıtlıdır. Böylece Tire merkezdeki mahalleler ile Tire'deki köylerin adını, nüfusunu, hane sayısını, kazanç ve vergi durumlarını öğrenmek mümkün olmaktadır.

Tablo 2 1840-1841 Tarihli Temettuat Defteri'ne Göre Tire'deki Nüfus, Temettuat ve Vergi Durumu

Sıra No	Mahalle Adı	Nüfus Miktarı	Hane Sayısı	Tekalif	Temettuat	Emlak Kıymeti
1	Cami-i Kebir	223	132	20705	150302	293097
2	Takyeci	156	118	6530	41619	41840
3	Hasan Çelebi	61	38	2770	22112	57184
4	Alacamescid mea Darbhane	111	73	10930	69698	197993
5	Molla Çelebi mea Ağacıyan	91	61	5845	38296	64837
6	İplikci mea Seyyidi	110	78	4547	39219	94248
7	Yunus Emre	192	146	18658	69022	120946
8	Ahi İmam	122	74	7650	34565	97148
9	Yadlılar	101	181	11320	39210	65099
10	Hacı Fakihler	168	112	15525	58853	110231
11	Ekinhisarı	139	82	11640	42406	27763
12	Ketenci	76	61	6570	39825	41771
13	Abdolvahhab	113	73	6935	35353	39342
14	Şeyhkulu	171	127	10570	52207	87178
15	Değirmenderesi	39	24	5700	22676	62496
16	Zaviye	40	31	1740	10016	10759
17	Debbağ Sinan	113	70	10010	72645	122064

Sıra No	Mahalle Adı	Nüfus Miktarı	Hane Sayısı	Tekalif	Temettuat	Emlak Kıymeti
18	İbni Gazi	36	26	2690	11408	25503
19	Yayla Fakihler	86	56	5860	34144	102291
20	İbni Hatib mea Hacı Müderris	160	97	9035	61308	362581
21	Tarakciyan	173	44	6350	23399	23240
22	Şehirderesi	135	80	7425	30282	35596
23	Turunç	62	47	3680	19020	28424
24	İbni Kayyım	98	67	4020	18916	41541
25	Mehmed Paşa	193	131	11670	66008	193924
26	Arappınarı	12	9	1335	4746	12588
27	Küb (?)	63	39	6060	22690	26667
28	Aşıklı	44	27	2278	9336	27778
29	Karacaali	142	97	15090	64935	154039
30	Sofu	113	72	8280	34859	79592
31	Hoca Behşayış	87	83	2050	23113	52551
32	Uşşakî	100	70	6001	30015	79345
33	Murtaza mea Alihan	220	147	15712	108504	321834
34	Debbağhane mea Hakim Çelebi	131	95	8105	45025	87552
35	Kalamus mea Börekci	205	160	13150	76208	152843
36	Yahşi Bey	123	82	7795	64354	116006
37	Sene (?) mea İbni Miskin (?)	84	64	6220	32378	46103
38	Mısırlı mea Küçük Hafız	142	106	12260	62187	172742
39	Mart Ağacı	55	46	3075	14360	23904
40	Rumiyan	696	249	35139	357908	406385
41	Yahudiyan	262	47	6015	73032	57262
Toplam	41 mahalle	5.348 kişi	3.319 adet	357.340 guruş	2.126.159 guruş	4.164.277 guruş

Müslüman Mahalleleri Toplam

Nüfus Miktarı	Hane Sayısı	Tekalif	Temettuat	Emlak Kıymeti
4390 kişi	3023 adet	316.186 guruş	1.695.219 guruş	3.700.630 guruş

Gayrimüslim Mahalleri Toplam

Mahalle	Nüfus Miktarı	Hane Sayısı	Tekalif	Temettuat	Emlak Kıymeti
Rumiyân	696 kişi	249 adet	35.139 guruş	357.908 guruş	406.385 guruş
Yahudiyân	262 kişi	47 adet	6015 guruş	73.032 guruş	57.262 guruş
Toplam	958 kişi	296 adet	41.154 guruş	430.940 guruş	463.647 guruş

Bu verilere bakıldığı zaman Tire kazasının merkez tahmini nüfusu 16.595 kişi, mahalle sayısı 41 ve hane adedi 3319'dur. Müslümanlar toplam nüfusun % 91'ini, gayrimüslimler ise % 9'unu oluşturmaktadır. Müslüman hane sayısı % 91 iken gayrimüslimlerinki % 9'dur. Alınan toplam vergi miktarının % 88'i Müslümanlar, % 12'si gayrimüslimlere aittir. Tire merkezdeki toplam gelirin % 80'i Müslümanlara, % 20'si gayrimüslimlere; emlak değerinin ise % 89'u Müslümanlara, % 11'i gayrimüslimlere aittir. Bir Müslüman Türk şehri olan Tire'de doğal olarak nüfus, hane sayısı, gelir durumu, emlak sahipliği ve vergi miktarında Müslümanlar ön sırada yer almaktadır. Gayrimüslimler içerisinde her durum açısından Yahudilere göre Rumlar ilk sırada yer almaktadırlar. Nüfusları, hane sayıları, vergileri ve gelirleri daha fazladır.²⁰⁵

Tire'nin merkeziyle karşılaştırıldığı zaman köylerin toplam nüfus ve hane sayısının merkezden daha az; ancak vergi, kazanç ve emlak değerlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum köylerde yaşayanların maddi açıdan daha kazançlı

205 "Nüfus hesaplanırken Ömer Lütfi Barkan tarafından öne sürülen, her vergi hanesinin ortalama beş kişiden meydana geldiği görüşünden hareket edilmiş, hane sayısının beş rakamı ile çarpılması sonucu nüfus ile ilgili tahmini bir sonuca ulaşılmıştır." Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul, 1953, s. 12. Temettuat defterleriyle ve nüfus hesaplamalarıyla ilgili bir çalışma için bkz. Mehmet Kaya - Derya Gecili, "19. Yüzyıl Karamürsel Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu: Temettuat Defterleri Örneği", **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaali Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı**, Kocaali Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaali, 2015, s. 606.

olduklarının göstergesidir. Arazi ve hayvan sayısının burada daha fazla olduğu da aşıkardır.

1891’de 33.000 nüfusa sahip kazada 29.694 Müslüman, 2.265 Yunan (Rum), 12 Ermeni ve 1.029 Yahudi yer almıştır.²⁰⁶ H. 1317/M. 1899 yılında; 30.785 Müslüman, 2.265 Rum, 1.133 Yahudi ve 917 yabancı olmak üzere toplam 35.000 kişi,²⁰⁷ H. 1319/M. 1901 yılında 32.946 Müslüman, 2.655 Rum, 1.192 Yahudi ve 117 yabancı olmak üzere toplam 37.910 kişi yaşamıştır.²⁰⁸

1908 yılında Tire merkez kazasının İslam 6.597 erkek ve 6.224 kadın, Rum 1.373 erkek ve 1.319 kadın, Musevi 842 erkek ve 836 kadın, Ermeni 16 erkek ve 9 kadındır. Tire merkez kaza-sının toplam nüfusu 8.828 erkek ve 8.388 kadın olmak üzere 12.106’dır.²⁰⁹ Aynı yıl Tire’nin toplam nüfusu ise İslam 16.838 erkek ve 16.438 kadın, Rum 1.378 erkek ve 1.319 kadın, Musevi 842 erkek ve 842 kadın, Ermeni 16 erkek ve 9 kadın, Bulgar 46 erkek ve 44 kadın ve toplam nüfus 19.120 erkek ve 18.646 kadındır. Tire kazasının toplam nüfusu da 37.766’dur.²¹⁰ Cumhuriyetin ilk yıllarında Tire’nin nüfusu önemli miktarda bir artış göstermiştir: 1928 yılında kazanın nüfusu 19.014 erkek ve 20.115 kadın olmak üzere toplam 39.129 kişiye ulaşmıştır. Aynı yıl 391 erkek, 401 kadın ve toplam 992 kişi doğmuştur. Yine 228 erkek, 172 kadın ve toplam 400 kişi ölmüştür. Aynı yıl 340 kişi evlenmiş ve 43 kişi boşanmıştır.²¹¹

Kazanın nüfusu 1915 yılı başında 44.000’e yükselmiştir. Bu tarihte Müslümanlar 38.750, Rumlar 3.350, Museviler 1.900 kişiden ibarettir. I. Dünya Savaşı’ndan sonra (1919) 42.000’e düşen²¹² Tire kazasında, 1923 yılında 18.435 erkek, 20.735 kadın olmak üzere toplam 39.170 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 1892’si gayrimüslimdir ve Tire’de kaza merkezinde yaşamaktadır. Merkez nahiyesinin toplam nüfusu 33.752’dir. Fata nahiyesinin toplam nüfusu ise 5.418’dir. Cumhuriyet dönemi Tire’nin nüfusunu ele alacak olursak, 1925 yılında 44 mahallesi, 84 köyü ve

206 Mete, **a.g.m.**, s. 196.

207 **Aydın Vilayet Salnamesi**, 20. Def’a, Vilayet Matbaası, Hicri 1317/ Miladi 1899, s. 192.

208 **Aydın Vilayet Salnamesi**, 21. Def’a, Vilayet Matbaası, Hicri 1319/ Miladi 1901, s. 146.

209 **Aydın Vilayeti Salnamesi**, 25. Def’a, Vilayet Matbaası, Hicri 1326/ Miladi 1908, s. 346.

210 **A.g.e.**, s.347.

211 **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929)**, İstanbul Devlet Matbaası, 1929, s. 277.

212 Mete, **a.g.m.**, s. 196.

bir nahiyesi ile bu nahiyeye bağı 15 köyü vardı.²¹³ Tire kazasının 1927 yılında Gökçen isminde bir nahiyesi ve 83 köyü bulunuyordu.²¹⁴

Tablo 3 Tablo 1927 yılında Tire kazası nüfus miktarı

Tire Kazası ve Köyleri	Hane Adedi	Erkek	Kadın	Toplam
Tire	4323	9352	9323	18.675
Akyurt	68	149	190	339
Arpacılar	92	117	156	273
Akçaşehir	49	170	191	361
Uzgir	59	81	110	191
Orta köy	23	39	41	80
Alaylı	13	18	22	40
Akkoyunlu	68	144	141	285
Alacalı	64	129	127	256
Ayaklıkırı	68	136	141	277
Orhalı	12	28	19	47
Bozköy	72	146	178	324
Arpadere	33	63	70	133
Bülbüldere	46	74	86	160
Atalanı	74	166	138	304
Boynu yuğan	125	178	185	363
Büyük kemerdere	359	371	472	843
Büyük kömürcü	49	68	93	161
Palamut	29	43	47	90
Teke	97	190	207	397
Çiniyeri	156	78	61	139

213 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1925-1926), İstanbul, 1926, s. 423.

214 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928), İstanbul, 1928, s. 542.

Tire Kazası ve Köyleri	Hane Adedi	Erkek	Kadın	Toplam
Tekfur	59	88	97	185
Canbazlı	90	148	149	297
Çamköy	77	266	317	583
Çepmi	25	78	61	139
Çerikozu	43	85	85	170
Hisarlık	144	197	210	377
Habipler	33	55	60	115
Hacı Mehmet	36	91	62	153
Hacı nebi	28	41	40	81
Halkapınar	26	42	50	2
Hasan Çavuşlar	37	87	70	166
Mecidiye	39	68	51	119
Dede köy	12	30	55	85
Eski oba	143	282	297	579
Yeni oba	87	209	212	421
Dündarlı	39	56	85	141
Dibekçi	27	102	120	222
Rahmanlar	10	3	5	8
Subaşı	81	151	165	316
Somak	41	69	91	160
Dağ cedit	130	209	244	453
Selâtin	28	72	80	152
Dam pınarı	49	110	143	253
Dağ dere	56	77	122	199
Toplak	44	66	80	145
Tulum	62	86	80	166
Toparlar	30	46	55	101

Tire Kazası ve Köyleri	Hane Adedi	Erkek	Kadın	Toplam
Işıklar	41	47	46	93
Araplı	16	13	25	38
Karaağaç	81	99	158	257
Kızılca gedik	27	27	36	63
Büyükkale	128	203	258	461
Küçük kale	37	92	98	190
Kırbaş	40	66	67	133
Kurşak	68	110	121	231
Güllüce	44	86	93	170
Küçük kemerdere	45	135	192	327
Küçük kömürcü	24	29	44	70
Küçük burun	24	18	35	53
Musalar	50	71	92	163
Mahmutlar	71	153	151	304
Naime	30	67	52	119
Yemişler	16	46	46	92
Yeniçiftlik	85	127	132	259
Kürdellü	82	89	130	219
Yekûn	8265	15.996	16.871	32.867

Tablo 4 1927 yılında Gökçen Nahiyesinde nüfus miktarı

Gökçen Nahiyesi ve Köyleri	Hane Adedi	Erkek	Kadın	Toplam
Gökçen	124	229	225	454
Gireli	193	319	359	678
Dereli	57	108	113	221
Peşrefli	159	261	297	558
Kırtepe	94	164	212	376

Gökçen Nahiyesi ve Köyleri	Hane Adedi	Erkek	Kadın	Toplam
Kara uhat	256	518	465	983
Kızılcaavlu	199	289	274	563
Yenişehir	67	100	111	211
Yeğenli	170	187	210	397
Çoban köy	68	88	115	203
Sarılar	78	98	141	239
Saruhanlı	35	55	79	134
Osmancık	54	108	133	241
Koca aliler	29	39	41	80
Eğridere	157	233	288	521
Yekûn	1740	2796	3063	5859

1927–1928 İzmir Vilayeti Salnamesi’ne göre; 1927 yılında Tire’nin toplam nüfusu 38.726’dır. 1927 yılı nüfus sayımına göre ise ilçenin nüfusu 39.228’dir²¹⁵. 1923 yılından sonra ilçe nüfusunda azalma değil aksine nüfus artışı olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda, 1927 yılında Tire’nin nüfus miktarının 39.228 olduğunu söyleyebiliriz.

215 T.C Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Hüsniyat Matbaası, Ankara, 1929, s. 10.

III. BÖLÜM: MÜBADELE ÖNCESİ TİRE’DE İSKÂN VE LOZAN MÜBADİLLERİNİN TİRE’YE İSKÂNI

1.Tire’de Muhacir İskânının Tarihsel Geçmişi

“Osmanlı topraklarına deniz, kara ve demiryolu ile gelmiş olan muhacirler önce geçici olarak iskân bölgelerine daha sonra da sürekli olarak kalacakları yerlere nakledilmişlerdir. İskân edilirken de belirli bir programa uyulmaya çalışılmıştır. Birbirinden farklı bölgelerden gelen muhacirlerin iskân yerlerini tespit etmede gelenek ve kültürleri önemli rol oynamış ve muhacirlerden çoğunun coğrafi bakımdan genellikle asli vatanlarına benzerlik gösteren yerlerde yerleştirilmesine çalışılmıştır.²¹⁶ İskânlarda öncelikle devlete ait boş araziler ile vakıf arazileri kullanılmıştır. Bu amaçla belirlenen arazilerde ne kadar insanın iskân edilebileceğinin kararlaştırılması ve sonrasında muhacirlerin de bölgeyi beğenmeleri üzerine iskân işlemi gerçekleştirilmiştir. İskan konusunda gözde yerleşimlerden biri olan Tire’de de farklı başlıklar altında inceleyebileceğimiz gruplar, bölgeye iskân yoluyla yerleştirilmiştir.

1.2. Aşiretlerin Tire’ye İskânı

“Tarih boyunca bir Türk şehri özelliği gösteren Tire, bulunduğu coğrafi konumu, çarşıları, pazarları, pamuklu dokumaları, hanları ve medreseleriyle gelişme göstermiş ve her dönemde önemli bir nüfus potansiyeline sahip olmuştur. 1831 tarihli ilk nüfus sayımında İslam, Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere toplamda 12.142 kişinin yaşadığı²¹⁷ Tire’de XIX. yüzyılın ortalarına ait temettuat defterlerine göre 40 mahallede 11.776 hanede yaklaşık olarak 59.100 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir.²¹⁸ Ayrıca bu dönemde Tire çoğunluğunu “Nazilli, Ödemiş, Beydağ, Bayındır” gibi yakın yerleşim yerlerinden gelen insanların oluşturduğu

216 Mehmet Başaran, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tire**, Tire Belediyesi Kültür Yay., Tire, 2000, s. 79.

217 Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, 2. Baskı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 125-128.

218 Başaran, **a.g.e.**, s. 79.

görülmektedir.²¹⁹ Küçük Menderes Havzası'nın önemli yerleşim yerlerinden Tire'nin nüfusunun önemli bileşenlerinden olan Yörük-Türkmen gruplarının hangi tarihlerde coğrafyaya girdiklerini belirlemek güç olsa da eldeki verilere göre aşiret hareketleri Beylikler Dönemi öncesinden XIX. yüzyıla değin devam etmektedir.”²²⁰ 1530 tarihli 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu defterinde 60'a yakın aşiretin Tire ve çevresinde varlığı görülmekte iken²²¹ bu aşiret sirkülasyonunun XIX. yüzyılda da devam ettiğini Tire Şer'iyye Sicillerindeki veriler kanıtlamaktadır. Munis Armağan'ın Tire Şer'iyye Sicilleri'nden elde ettiği verilere göre, Tire ve köylerinden Çiniyeri (Cabar), Halkapınar (Harzem), Hasançavuşlar (Harzem), Çayırılı Çiftliği (Burhan), Hisarlık (Sarıkçeçili), Rahmanlar Çiftliği (Kirekizli), Göllüce (Kirekizli), Meşhed/Maşat (Kirekizli), Manda (Cerit), Dağyeniköy (Köşkülü), Mahmutlar (Kaçar), Mandıralık (Hacıkırlı), Yeğenli (Saçıkırlı), Bozköy (Kızılışıklı), Bozköy (Şeyhli), Yeniköy (Kızılışıklı), Çıplak (Kıbrıs) Çavuş (Mucana), Topalak (Kızılışıklı), Akçaşehir (Sendel), Maşat (Sendel), Kürdüllü (Sinekçi), Bozköy (Şeyhli), Tekke (Cabar), Tekke (Avşar), Tekke (Sarıtekeli), Kemerdere (Şeyhli), Keçiköy (Vakıf), Akarca (Araplı), Uladı (Tahtacı), Kayaköy/Birgi (Zeamet), Akyurt (Zeamet), Dampınar (Zeamet), Uzgur (Zeamet), Meşhed (Kıptiyan), Akkoyunlu (Elçi), Eskioba (Eskiyörük), Yeniköy (Bulacalı), Eskioba (Kızılışıklı), Rahmanlar (Kıbrıs), Göllüce (Cabar), Çavuş (Hacı Karalı), Mahmutlar (Çarıklı), Hasançavuşlar (Saçıkırlı), Hasançavuşlar (Kirekizli), Urfalı Çiftliği (Burhan), Kahrat (Harzem), Karagöl civarında (Kızılışıklı), Yeğenli (Cabar), Eskioba (Erkekli) gibi farklı Yörük yerleşimlerinin olduğu görülmektedir.²²²

Aşiret, oymak ve cemaatler üzerine çalışmalarıyla tanınan Cevdet Türkay'ın eseri incelendiğinde, Tire mahalle ve köylerinin büyük çoğunluğunun isimlerini aşiret ve Yörük teşekküllerinden aldığı anlaşılmaktadır. Gündüslü, Dünderli, Boynuyoğun,

219 Aysun Sarıbey Haykıran - Mehmet Başaran, “H. 1246/M. 1831 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tire Mahalle ve Köylerinin Değerlendirilmesi”, **Tire Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler (12-13 Mart 2015)**, C. 2, Tire Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, 2016, s. 247-248.

220 A. Munis Armağan, **Devlet Arşivlerinde Tire**, Bilkar Bilge Karınca Matbaacılık, Tire, 2003, s. 72.

221 Ayrıntılı bilgi için bkz. **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937-1530)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.

222 A. Munis Armağan, **Ege Tarihi Coğrafyası Boylar, Aşiretler, Obalar, Kentler, Köyler, Tarihi Semtler**, Özden Ofset, İzmir, 2009, s. 154-155.

Cebe, İbn-i Hatab, İngazi, İpekci, Manda, Mısırlı, Mûsâlar, Palamut, Rahmanlar, Yeğimli, Abdülvehab, Ağarlı, Ahi İmam, Alihan, Badılı, Bayındırlı, Boynuyoğun, Burhan, Cambaz, Çanak, Çavuş, Çaylak, Çepni Yeri, Dernekli, Güller, Habibler, Hacıfakihler, Hacımüderriş, Hasan, Hasançavuşlar, Hasan Çelebi, Hayreddin, İbn-i Kayyum, Karacalar, Karahaliller, Keçi Köyü, Ketenci, Kocaasiler, Koyunlu, Kömürcüler, Küçük Hafız, Mahmudlar, Melaşlı, Peşrevli, Sarı, Saruhanlı, Sofu, Suretli, Süleymanlı, Şeyhler, Takyeci, Toparlar, Ulusallı, Yahşibeğ, Yavaşlı, Yeniobası ve Yusufar gibi pek çok aşirete ev sahipliği yapan Tire'nin konar-göçer teşekkülleri açısından önemli bir yerleşim birimi olduğu ortaya çıkmaktadır.²²³

“1841-1842 yılları arasında aşiretler yoğun bir şekilde perakende olarak başta Aydın Sancağı dâhil olmak üzere imparatorluğun muhtelif bölgelerine iskân edilmişlerdir. Yapılan iskân faaliyetlerinde kısmi olarak başarılı olunmuş ve konar-göçer sayısında önemli ölçüde düşüş yaşanırken kimi yerlerde nüfusun artmasıyla üretimde artmıştı. Fakat iskândan sonra gerekli denetimin yapılamaması ve lokal bir seyir izlenmesi nedeniyle kalıcı sonuç alınamamıştı.”²²⁴ 1842 tarihli aşiretlere yönelik iskân uygulamalarının Aydın Sancağındaki uygulamalarını 1844-1845 tarihli nüfus sayımlarından görmek ve takip etmek mümkündür. Aydın Sancağı'nın genelinde aşiretlere ilişkin nüfus sayımları yapıldığı gibi kaza bazında da sayımların gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu tür sayımlara en güzel örneklerden bir tanesi de Tire kazasına ilişkin olanıdır. 1844-1845 tarihli nüfus defterinde²²⁵ Tire kazasındaki köylere, özellikle de çiftlik arazisi özelliği gösteren yerleşim birimlerine iskân edilen aşiretlerin isim, lakap, meslek ve yaş bilgilerinin kaydı bulunmaktadır. Kızılışıklı, Bürhan, Kaçar, Şeyhlü, Horzum-u Kebir, Gülmez, Saçıkaralı, Zeametli, Çakal, Pencevişli, Karatekeli, Sarıkeçili, Eski, Caber, Sancaklı, Karakeçili, Böceli, Karamanlı, Çoban, Elçi, Ecirli, Arablı, Tahtacıyan, Abdal, Kirenizli ve Sarılar Aşiretlerinin isimlerinin geçtiği defterdeki veriler bir bildirinin sınırlarını aşacağından bu çalışmada adı geçen 1844-45 tarihli nüfus defterine göre Tire kazasında aşiretlerin

223 Ayrıntılı bilgi için bkz: Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar**, İşaret Yay., İstanbul, 2001.

224 Aysun Sarıbey Haykıran, “Tanzimat ve İskân: 1844 Nüfus Sayımında Aydın Sancağı'nda Aşiretler”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. XXXII, C.10, Aralık 2017, s. 269.

225 BOA., NFS.d. 03061, s. 1.

toplam nüfusları 1.800 olarak verilse de, defterdeki veriler kontrol edildiğinde işlem hatası yapıldığı anlaşılmakta ve gerçek sayının 1.836 olduğu görülmektedir. Bu aşiretler arasında 110 erkek nüfusa sahip Sarılar Aşireti ile 336 nüfusa havi Kirenizli Aşireti başta gelmektedir.

1.3. Kafkas Muhacirlerin Tire'ye İskânı

Aşiretlerin dışında, özellikle İmparatorluğun son iki yüzyılında yerleşiklerin de iskânı önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu'ya göç eden muhacirler için belirlenen iskân mahallerinden biri de Tire kazası olmuştur. Bölgede Rumeli ve Kafkas muhacirlerinin iskân edildikleri tespit edilmiştir. Özellikle Çerkes muhacirlerin barınma ve iâşe ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştır. 10 Temmuz 1860 tarihli arşiv kaydında, Tire kazasında iskân edilmek üzere gönderilen Çerkes muhacirlerin mahalline gönderilerek iskân edildikleri²²⁶ haber verilmiştir. 24 Haziran 1861 tarihli arşiv kaydında ise, Tire kazasına gönderilen Çerkes muhacirlerinden fakir olanlarına nân-ı aziz (ekmek) verilmesi²²⁷ bildirilmiştir. Yine, Tire kazasında bulunan arazide iskân edilen Çerkes muhacirlerinin yevmiyeleri ile bunların iskân mahallerine azimetlerinde yanlarında bulunan memurlara verilen beygir ücretinin Hazine tarafından karşılanacağı²²⁸ ifade edilmiştir.

1877-1890 yılları arasında yürütülen iskân çalışmaları neticesinde muhacirlerin yerleşimi sağlanmış ve köyler teşkil edilmiştir. Nitekim İpek'e göre, Tire'de teşkil edilen Fethiye köyünde 96 hane Çerkes muhaciri, İhsaniye köyünde 48 hane muhacir ve Feyziye köyünde 80 hane Tatar muhaciri yerleştirilmiştir.²²⁹ Emgili ise Tire'de 25 Boşnak muhacirin yerleştirildiğini²³⁰ tespit etmiştir.

8 Mart 1887 tarihli arşiv kaydına göre ise, Tire'nin Karakadı mahallesi civarında 40 haneden fazla Dobruca muhaciri iskân edilmiştir.²³¹ Daha sonra Dobruca

226 BOA., A.MKT.UM., Dosya No: 413, Gömlek No: 96, 21 Zilhicce 1276/10 Temmuz 1860.

227 BOA., A.MKT.MVL., Dosya No: 128, Gömlek No: 96, 15 Zilhicce 1277/24 Haziran 1861.

228 BOA., MVL., Dosya No: 611, Gömlek No: 6, 20 Zilkade 1277/30 Mayıs 1861.

229 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 183.

230 Fahriye Emgili, *Yeniden Kurulan Hayatlar: Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2012, s. 372.

231 BOA., İ.DH., Dosya No: 1032, Gömlek No: 81278, 24 Şubat 1302/8 Mart 1887.

muhacirlerinin talebi üzerine teşkil ettikleri mahalleye padişahın adına izafeten "Hamidiye" adı verilmesine irade-i seniyye ile izin verildiği belirtilmiş ve imam ve muhtar mühürlerinin yaptırılıp gönderilmesi talep edilmiştir.²³²

Çiftçi muhacirlerin çift öküzü, tarım araç-gereci, tohumluk gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştır. Nitekim Tire kazasının Aziziye köyünde iskân edilen Çerkes muhacirlerine çift öküzleri verildiği tespit edilmiştir.²³³

“Devlet gelen muhacirler için cami, mescit gibi ibadet merkezleri yaptırmıştır. Tire kentinde Çerkes muhacirleri için Havuzbaşı’nda bir cami yaptırılmıştır. Yaptırılan bu camiye de imam ve hatib olarak Hacı Ali Efendi tayin edilmiş, kendisine bu konuda bir berat verilmesi hususu muhacir komisyonunun tezkiresiyle “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”ne bildirilmiştir.²³⁴

1890 yılında Aydın valisi; vilayetteki muhacirlerin arasında “yetim, dul, kimsesiz, sakat ve fakir birçok kişinin” olduğundan bahsederek merkezden yardım talep etmeyerek, kendisi harekete geçmiştir. Manastır’da daha önce gördüğü gibi muhacir evleri yapılabileceğini ifade ederek, Alaşehir’de 18, Tire’de 44 kişinin barındığı muhacirhaneler inşa ettirmiştir. Tire’deki muhacirhaneler, şehrin kenarında olup İhsaniye adıyla bir mahalle teşkil edilmiş, imamı ve muhtarı atanmıştı.”²³⁵

“H. 1261/M. 1845 tarihli nüfus defterinden hareketle, Tire’nin mahallelerine İstanbul, Aydın, Konya ve Muğla gibi yerleşim yerlerinden iş amacıyla “rençber, kahveci ve bezzaz” gibi meslek sahiplerinin geldiğini ve bu gelenler için Tire’nin geçim kaynağı alanı oluşturduğunu tespit edilmiştir. Nüfus defterinde başta Isparta olmak üzere, birçok yerleşim yerlerinden gelenler, başta çizmecilik olmak üzere rençber ve oduncu olarak meslekleri yapmak üzere hanlara veya çiftliklere yerleşmişlerdir. Toprağın bol, lakin emeğin az olduğu bu dönemde tarımsal üretim

232 **BOA., DH. MKT.**, Dosya No: 1409, Gömlek No: 52, 10 Receb 1304/4 Nisan 1887.

233 Çift öküzlerinin ücretlerine dair senetler düzenlenmiş ve kaza meclisine teslim edilmiştir. Kayıtlar için bkz. **BOA., C. DH.**, Dosya No: 173, Gömlek No: 8610, 21 Cemaziyelahir 1278/24 Aralık 1861.

234 Jülide Akyüz, “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri”, **Bilig**, Yaz, S. 46, s.43.

235 Ferhat Berber, “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2011, S. 31, s. 39.

yoğun olarak yapılmış, bu çiftliklere gelenler, önemli ölçüde işgücü açığını gidermişlerdir.”²³⁶

Hicri 21 Zilhicce 1276 (10 Temmuz 1860) tarihiyle İzmir Valisi tarafından gönderilen tahriratta "Aydın Sancağı'na bağlı Tire kazasında iskân edilmek üzere gönderilen Çerkes muhacirlerinin Taşkesiği ve Harıkbaşı Derbendi arasında, Çıplak ve Kızılca köyleri civarında dört bin dönümlük boş arazide iskân edildikleri"²³⁷ bildirilmekte, 20 Zilkade 1277 (30 Mayıs 1861) tarihli diğer bir belgede, "Aydın sancağı kazalarından Tire kazasında bulunan arazide iskân edilen Çerkes muhacirlerine verilmiş olan yevmiyeler ile bunların iskân mahallerine gidişlerinde yanlarında bulunacak memurlara verilen bargir ücretinin Hazine tarafından tesviye edileceği"²³⁸ malumatı yer almakta; 15 Z 1277 (24 Haziran 1861) tarihli Meclis-i Vâlâ kararında ise "Tire kazasına yerleştirilecek Çerkez muhacirlerine verilmesi istenen yevmiye, tohumluk hinta, şair, araba, öküz gibi şeylerden vazgeçilip yalnızca fakir olanlara yevmiye yarımşar kıyye nan-ı aziz (ekmek) verileceği"²³⁹ bildirilmektedir.

1.4. Girit Muhacirlerinin Tire'ye İskânı

1896-1898 yılları arasında Girit'te Rum asilerce gerçekleştirilen yağma ve katliam olayları, 1898'de adada muhtariyet yönetiminin uygulamaya konulması ve akabinde Osmanlı ordusunun büyük oranda adadan çekilmesiyle birlikte can güvenlikleri kalmayan Müslüman halk, Doğu Akdeniz'i çevreleyen Osmanlı limanlarına göç etmek zorunda kalmışlardır. En fazla muhacir akınına uğrayan yer ise Aydın vilayeti olmuştur. Vilayet merkezi İzmir, sahip olduğu uluslararası limanı dolayısıyla çok sayıda muhacirin uğrak yeri olmuştur. Fakat muhacir sayısının her geçen gün artarak vilayet idaresini zorlamasıyla birlikte yeni iskân yerleri arayışına girilmiştir. Bu anlamda Aydın vilayeti dâhilinde düşünülen iskân mahallerinden biri de Tire kazası olmuştur.

236 M. Başaran-A. Sarıbey Haykıran, **a.g.m.**, s. 170.

237 **BOA., A.MKT_UM**, 413_96.

238 **BOA., MVL_611_6**.

239 **BOA., A.MKT_MVL_128_96**.

Girit muhacirlerinin Tire kazasına 1898 yılında geldikleri tespit edilmiştir. Nitekim 1898’de 35 erkek, 34 kadın ve 41 çocuk olmak üzere toplam 27 hanede 110 muhacir Tire’ye gelmiştir. 1899 yılı Mart ayından 10 Eylül 1906 tarihine kadar gelen muhacir sayısı ise 238 hanede 1.013 nüfustur. Dolayısıyla 1898-1906 yılları arasında Tire’ye gelen Girit muhaciri sayısı 265 hanede 1.123 kişidir.²⁴⁰

2. Lozan Mübadilleri’nin Tire’ye İskânı

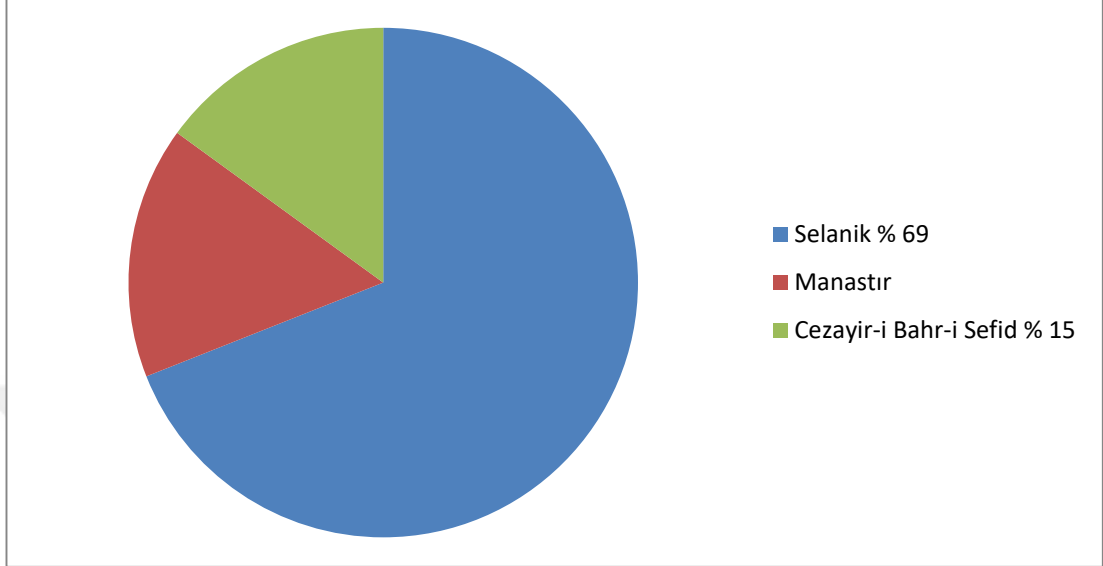
2.1.Tire’ye İskân Edilen Lozan Mübadilleri

İskân sırasında mübadillerin geldikleri vilayet, kaza, nahiyeler ve iskân oldukları yerleşimler kayıt altına alınmış, bu da Tire mübadilleri hakkındaki çalışmamızın temel dayanaklarından birisi olmuştur. İzmir’e gelen mübadillerin sahip oldukları menkul ve gayrimenkullerin kayıtlı olduğu tasfiye talepnamelelerinden öğrendiğimiz üzere de İzmir ve çevresine, “Selanik, Manastır, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Kosova ve Edirne” vilayetlerinden iskânlar gerçekleşmiştir.

240 BOA., DH. MHC., Dosya No: 70, Gömlek No: 8, Lef: 11-1, 2 Eylül 1322/15 Eylül 1906.

2.2. Mübadillerin Tire'ye Geldiği Bölgeler

Grafik 1 Tire'ye İskân edilen mübadillerin geldikleri vilayetlere göre yüzdelik dağılımı

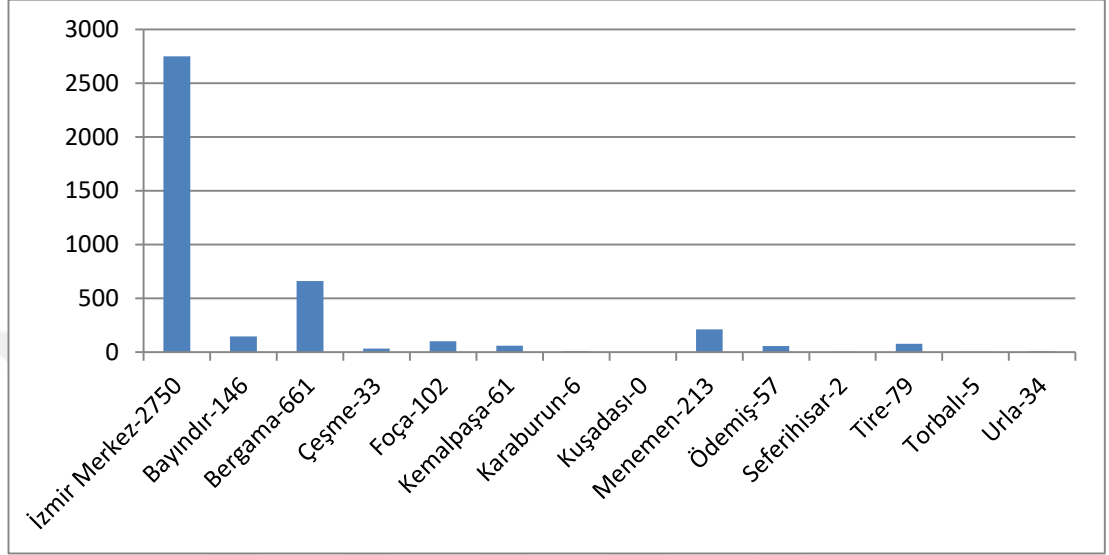
2.3. Selanik Vilayetinden Gelen Mübadiller

Balkan Savaşları sonrasında, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda hakimiyetini kaybetmesiyle birlikte hızlanan göç dalgası, Lozan sonrasında da devam etmişti. Nitekim büyük sayıda Türk nüfusuna sahip olan Selanik vilayeti gerek İzmir şehri gerekse ona bağlı kazalara iskânın yapıldığı önemli bölgelerden biri olmuştur.

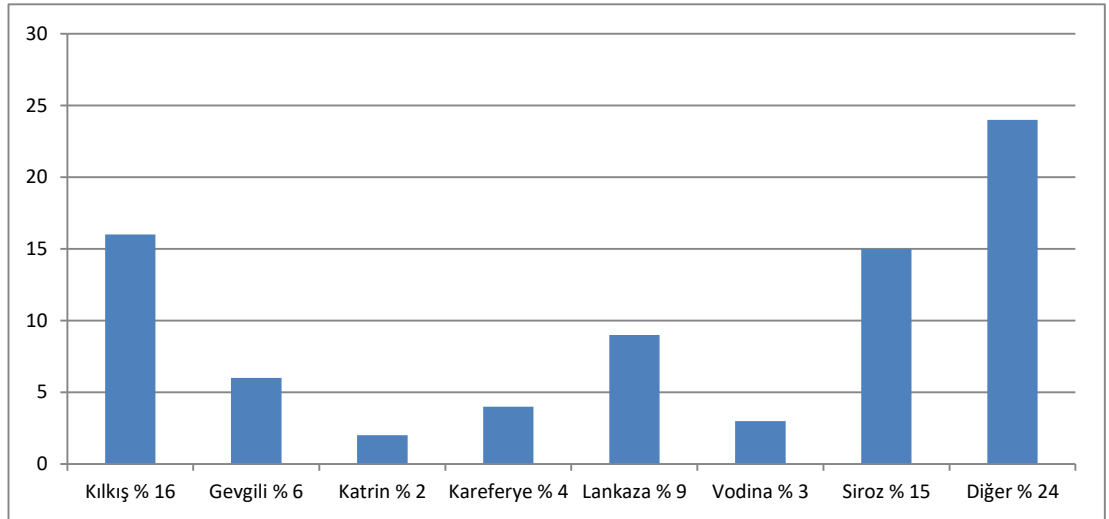
Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Tire'ye en fazla mübadil Selanik vilayetinden gelmiş ve bu vilayetlerin kendi aralarındaki yüzdelik değerleri incelendiğinde Selanik, % 69'luk bir paya sahip olmuştur. Tire'ye Selanik vilayetinin çeşitli kazalarından iskân gerçekleştirilmiştir. Tasfiye taleplerine göre; Kılıkış'tan 16, Gevgili'den 6, Katrin'den 2, Karaferye'den 4, Lankaza'dan 9, Vodina'dan 3 ve Siroz'dan 15 ve belgelerde ismi yer almayan kazalardan da 24 mübadil Tire'ye gelmiştir. Kılıkış ve Siroz, Tire'ye önemli sayıda mübadilin geldiği kazalardan iken, Katrin ve Vodina'dan az sayıda yer almaktadır. Belgelerde ismi verilmeyen Selanik kazalarının oranı % 30 iken bunu % 20 ile Kılıkış, % 19 ile Siroz ve % 11 ile Lankaza kazaları takip etmektedir. Belirtilen kazaların toplamı Selanik vilayetinden Tire'ye

yapılan iskânın % 80'ini oluşturmaktadır. Buna karşın en az mübadil, % 3 ile Katrin kazasından gelmiştir.

Grafik 2 Selanik vilayetinden Tire'ye iskân edilen mübadillerin sayısal durumu

Grafik 3 Selanik vilayetinden Tire'ye iskân edilen mübadillerin geldikleri kazaların istatistik durumu

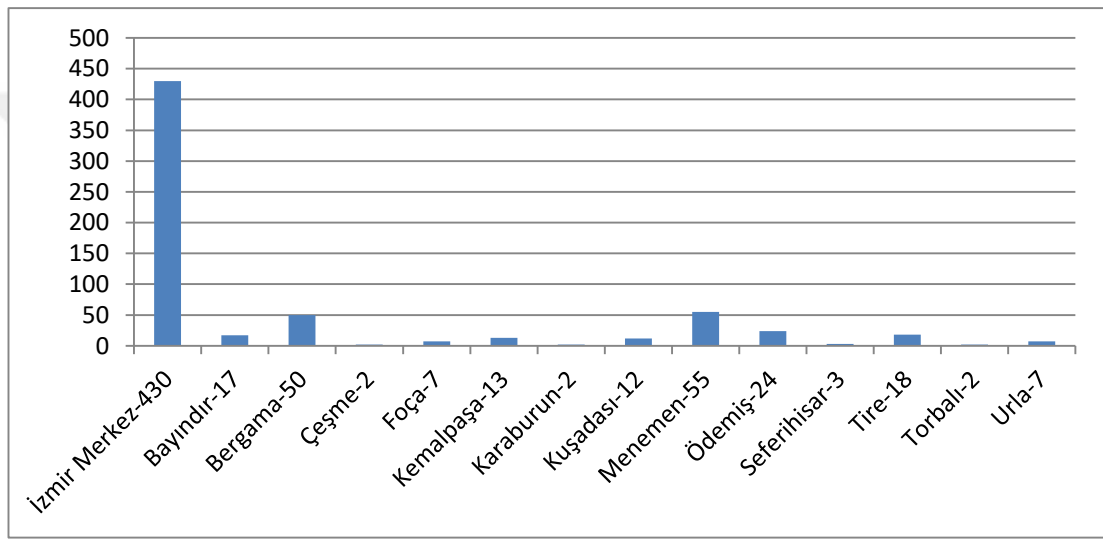

Mübadillerin büyük bir kısmının, Tire'nin hangi mahallelerine iskân edildiği hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak iki mübadil kaydında Yahşibey ve İhsaniye mahallerine rastlamaktayız. Mübadillerin meslekleri bağlamında fırıncı, çiftçi, tütüncü, memur ve bağcı kayıtları düşülmüştür.

2.4. Manastır'dan Tire'ye İskân Edilen Mübadiller

Manastır vilayeti, Balkanlardan Tire'ye yapılan önemli göçlerin merkezlerinden birisidir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmiş olmasıyla birlikte Anadolu'ya doğru önemli bir göç hareketliliği yaşanmış ve Selanik vilayetinden sonra da en önemli iskânlar Manastır'dan yapılmıştır. Manastır'dan İzmir şehri ve kazalarına 642 mübadil iskân edilmiş, bunların 18'i ise Tire'ye gerçekleştirilmiştir.

Grafik 4 Manastır'dan İzmir'e iskân edilen mübadillerin sayısal durumu

Manastır'ın Filorina ve Kozana sancaklarından 9'ar kişi Tire'ye iskân edilmiştir. Tire'ye Manastır'dan gelen mübadillerin geldikleri idari birimlere bakıldığında; Manastır vilayetinin Kozana sancağında Hasanköy, Köselers ve Hisar; Filorina sancağında Paleşvice, Nevgrad nahiyeleri iken, iskân alanları kasabadaki Kurtuluş ve İhsaniye mahalleleridir. Manastır münadillerinin meslekleri kunduracı, çiftçi ve tütüncü olarak ifade edilmektedir.²⁴¹

2.5. Cezayir-i Bahr-i Sefid'den Tire'ye İskân Edilen Mübadiller

“Osmanlılar; Ege Denizi'ne, çeşitli yüz ölçümlere sahip irili ufaklı binlerce adayı barındırmasından dolayı “Adalar Denizi” adını vermiş ve bahsi geçtiği üzere

²⁴¹ Tire kitabı, s. 81

henüz kuruluş yıllarından itibaren bu adaların bazılarında askeri bir hâkimiyet sağlamışlardır.²⁴²

Osmanlı egemenliğine ilk giren adalar olan “Taşoz, Limni, Semadirek, Bozcaada ve Gökçeada” 1456 yılında haraç karşılığı Cenevizli Gattilusio ailesinin yönetimine verilmesi nedeniyle bu durumun sona erdiği 1478 yılına kadar adı geçen adaların idari yapısı ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁴³ Bu tarih sonrasında söz konusu adaların Rumeli Beylerbeyliği’ne bağlı ancak çoğu zaman “müstakil bir yapı” gösteren Gelibolu Sancağı’na kademeli olarak dâhil edildiği görülmektedir. Gelibolu Sancağı, Osmanlı donanmasının kumandanı ve en yüksek rütbeli âmiri konumunda bulunan Kaptan-ı Derya tarafından idare edilmiştir.²⁴⁴ 1462 yılında Osmanlı topraklarına katılan Midilli Adası da merkez kaza dışında Molivo ve Kalonya kazalarından müteşekkil müstakil bir sancak olma özelliğini taşıyan ilk ada olmuştur.²⁴⁵ 1522 yılında fethedilen Rodos Adası ise sancak haline getirilerek Midilli sancak beyinin idaresine verilmişti; Rodos’la hemen hemen eşzamanlı fethedilen civar adalar “İstanköy, Kelemez, Leryoz, Batnoz, İstanbulya ve Yamurgi, kaza yapılan İstanköy’e; Herki, İleki, Sömbeki, İncirli, Kerpe, Meis ve Anafiye adaları da doğrudan Rodos’a

242 Yaşar Aksoy, **Ege Kültürü**, İnkılâp Kitapevi Yay., İstanbul, 1999, s. 72. “Ege Denizi’ne serpilmiş irili ufaklı adalar tarih boyunca birçok devletin ve imparatorluğun egemenliğine girmiştir. Bunlar, Atina Prenslığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti”dir. Türklerin Ege Adaları ile ilgilenmeleri 1071 yılında Malazgirt Meydan Muharebesi zaferinin hemen sonrasına rastlar. Türkler kısa sürede Ege ve Akdeniz sahillerine ulaşmayı başardılar ve denizlerle alakalı politikalar takip etmeye başladılar. Osmanlılar ise, Anadolu’nun tamamında siyasi birliklerini kurmalarından önce Ege Adalarıyla ilgilenecek Anadolu kıyılarına yakın olan adaların fethini gerçekleştirmişlerdir. Sistemli bir fetih hareketine girişen Osmanlılar, XVI. yüzyılda hemen hemen tüm Ege Adaları’nın fethini tamamlamışlardır.” Bkz: Fatih Özçelik, “19 yy. ve 20 yy. Başlarında Ege Adaları’nın İdari Yapısı ve M. 1903 (H. 1321) Tarihli Sâlnâme’ye Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti’nin Genel İdari Birimleri”, **Düzce Üniversitesi Yönetim ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, 2012, s. 3.

243 1478 yılında Limni Adası Gelibolu Sancağı’na bağlanan ilk ada olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ed. Cevdet Küçük), **Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları’nın Yönetimi**, Ankara, 2002.

244 Devletin diğer sancaklarından farklı olarak Gelibolu sancağının Kaptan-ı Derya tarafından yönetilmesinin nedeni, Osmanlı Devleti’nin büyük çaplı ilk tersanesinin burada kurulması ve deniz seferlerinin ana üssü konumunda bulunmasıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara, 1984, s. 413.

245 Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, 1978, s. 16.

bağlanmışlardı. Böylece, bir yanda Gelibolu Sancağı'na bağlı Boğazönü Adaları", diğer yanda da 'Liva-yı Rodos ve Cezair' oluşturmuştu."²⁴⁶

Osmanlıların, Ege Denizi'ne açılmasıyla, adaları bu surette ele geçirmeye başlamışlar, idarî bazı meseleleri de beraberinde getirmişti. Zira Limni, Midilli, Egriboz gibi yüzölçümü büyük adaların alınmasından sonra Rodos ve İstanköy'ün de ilhakı ile hâkimiyet sahası oldukça genişlemiş ve doğal olarak daha gelişmiş bir teşkilat ihtiyacı duyulmuştu. Bu nedenle de fetihleri peyderpey gerçekleşen Ege adalarının idari taksimatı ile ilgili sık sık düzenlemeler yapılmış ve nihai halini alması oldukça geniş bir zamana yayılmıştı. 1534 yılında ilk Deniz Eyaleti'nin oluşturulmasına kadar geçen sürede adalar birkaçı dışında, genellikle yakın bulundukları ana karalara idarî bakımdan bağlı bir sistem çerçevesinde düşünülmüştü. Coğrafi özellik de bu idarî tasarrufun ortaya çıkışında belirleyici olmuştu. Ayrıca Ege'deki savaş ortamı ve dış tehdit de yine bu ilk dönemlerde adaların muhafazasının ana karalarla sıkı bir irtibat sayesinde sağlanabileceği fikrini pekiştirmişti. Söz konusu idari düzenleme de 1534 yılının Şubat ayında Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyliğe getirilmesi sonrasında mümkün olmuştu. Bu tarihte dek Osmanlı hâkimiyetindeki Ege adaları, idari açıdan başlarda adaların muhafazasının daha rahat sağlanabilmesi amacıyla Gelibolu gibi yakın bulundukları ana karalara bağlı iken 1534 yılında adaların bütününe içine alan 'Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti' kurulmuştu."²⁴⁷ Bu idarî ünite ilerleyen süreçte de Doğu Akdeniz ve Yunan ana karasının batı sularını Adriyatik Denizi'ne doğru içine alacak şekilde bir genişlik kazanmıştı.

246 "1528 tarihli olduğu tahmin edilen bir defterde Midilli Adası'na rastlanmadığından hareketle Rodos merkezli "Rodos ve Cezair" Livası'na Midilli de dahil olmak üzere Rodos civarındaki diğer adaların da tek bir idari birim altında toplanmış olabileceği ve bu durumun Cezair-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği'nin kuruluşuna kadar devam etmiş olabileceği belirtilmektedir." Bkz. Elif Yeneroğlu Kutbay, **Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayeti'ne Etkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2005, s. 44.

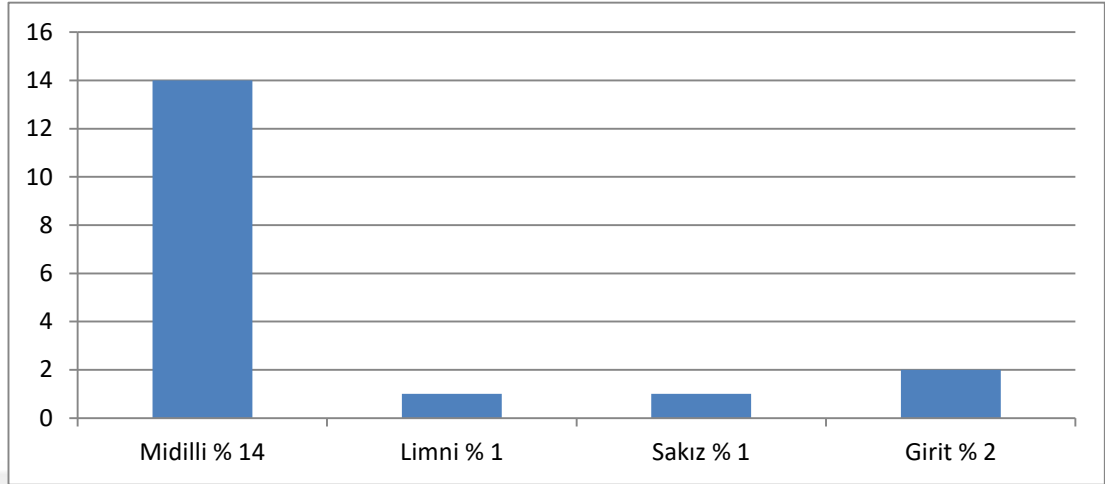
247 "Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa kıtasındaki eyaletleri Budin, Temeşvar ve Rumeli'dir. Asya kıtasındaki eyaletleri ise Anadolu, Karaman (Konya), Eyâlet-i Rum (merkezi Sivas), Erzurum, Zülkadriye (Maraş), Van, Diyarbakır, Bağdat, Yemen, Şam ve Halep'tir. Afrika kıtasında ise Mısır, Habeş, Trablusgarb, Cezâyir eyaletleri olup ayrıca bahsi geçtiği üzere Kaptan Paşa ya da sonra kullanılan ismi ile Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyâleti vardı." Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Ankara 1988, s.579-580. Söz konusu eyalet teşkilatlanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara, 1998, s. 83; M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. III., s.143.

Selanik ve Manastır vilayetlerinin dışında, Adalar Deniz'ndeki adalardan da önemli miktarda mübadil Anadolu'ya iskân ettirilmişti. Midilli, Sakız, Limni gibi adalarda yaşayan bir çok Türk unsur, XX. yüzyılın başlarında yaşanan siyasi ve askeri gelişmelet neticesinde topraklarını terk etmişlerdi. Geriye kalan adalılardan yanı sıra, Girit adası da söz konusu mübadil gruplarına dahil olmuşlardı.

Cezayir-i Bahr-i Sefid'ten Tire'ye yapılan iskânlar Midilli, Limni, Sakız ve Girit adalarından gerçekleştirilmiştir. Mübadilllerin geldikleri yerler ve sayıları şöyledir:

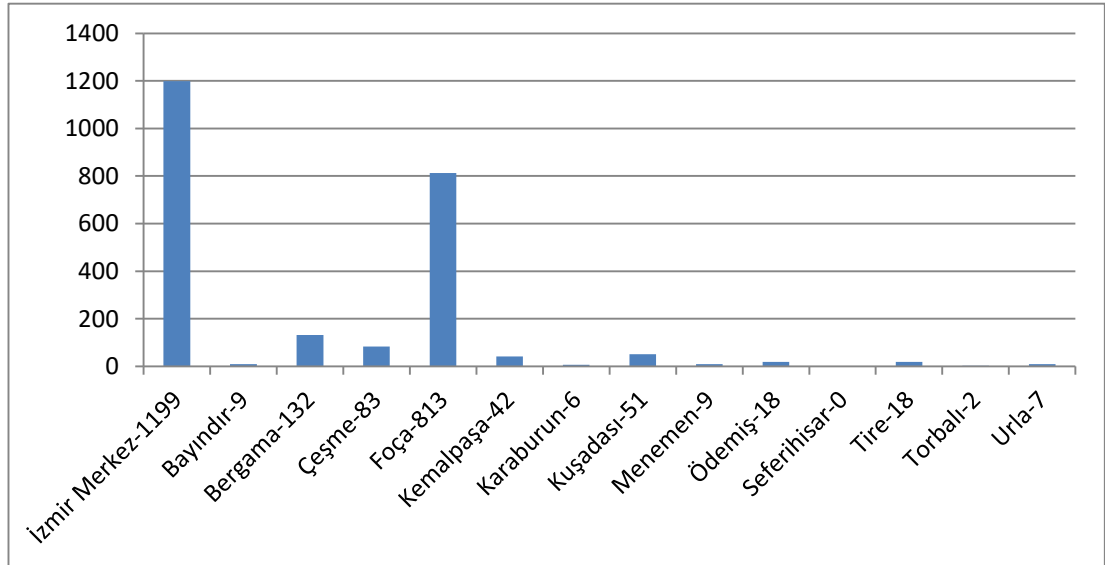
Grafik 5 Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinden Tire'ye iskân edilen mübadillerin geldikleri yerler ve sayıları

Midilli'den 14, Limni ve Sakız'dan 1'er Girit'ten 2 olmak üzere Tire'ye adalardan 18 mübadil iskân ettirilmiştir. Bu bağlamda Tire'ye adalar içerisinde en fazla iskân Midilli'den, en az iskân ise Limni ve Sakız adalarından gerçekleştirilmiştir.

2.6. Cezayir-i Bahr-i Sefid'den İzmir'e İskân Edilen Mübadillerin Sayısal Durumu

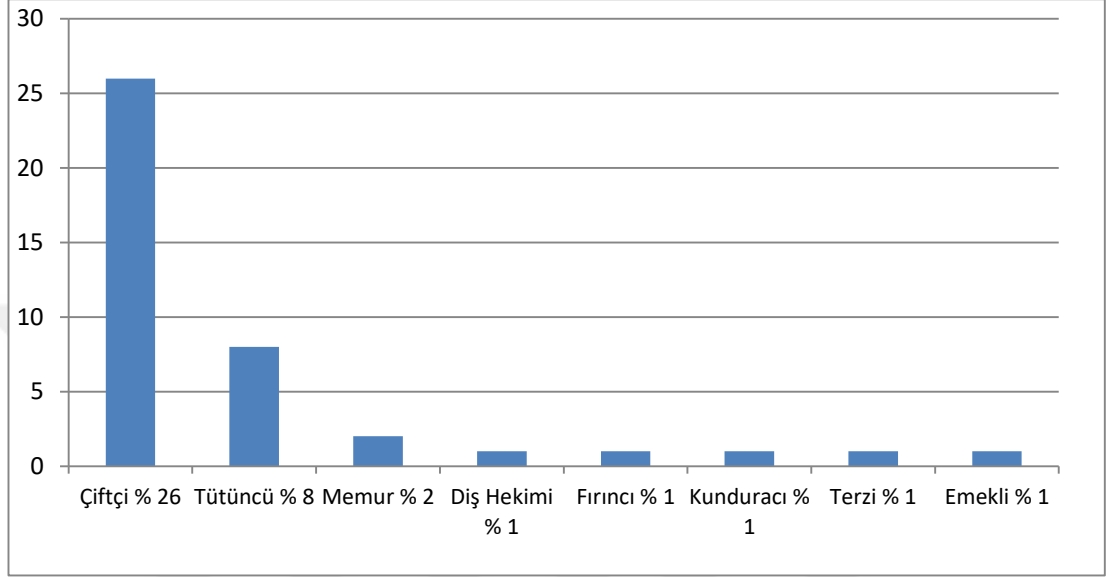
Grafik 6 Cezayir-i Bahr-i Sefid'den İzmir'e İskân Edilen Mübadillerin Sayıları

2.7. Tire'ye İskân Edilen Mübadillerin Mesleki Dağılımları

Tire'ye iskân edilen mübadillerin bölgelerdeki mesleki dağılımları ele alındığı zaman karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Grafik 7 Tire'ye İskân Edilen Mübadillerin Yüzdelik Dağılımı

Tabloda göç eden 41 mübadilin meslekleri verilmiştir. Mübadillerin meslekleri incelendiğinde çiftçilik % 63, tütüncülük % 20 ve memur % 3 oranlarına sahiptir. Bunun yanında diğer meslekler ise % 3'er ve % 2'şer nispetindedir.

Tasfiye taleplerine göre, Tire'ye iskân edilen mübadiller hakkındaki genel görünüm ise şöyleydi:

Tablo 5 Tasfiye Talepname Kayıtlarına Göre Lozan Mübadillerinin Tire'ye İskânı²⁴⁸

Kişi Adı	Geldiği Vilayet	Geldiği Sancak	Geldiği Kaza- Mahalle	Nahiye-Köy	Yerleştiği İlçe	Nahiye - köy	Mahalle	Talepname Tarihi	Mesleği
Esat Kızı Nigar	Midilli				Tire			1927	
Esat Kızı Latife	Midilli				Tire			1927	
Şahan Kızı Firdevs	Midilli				Tire			1927	
Şerif Oğlu Osman	Midilli			Polyotepe - İrine	Tire	Birgi		1925	Çiftçi
Yunus Oğlu Mustafa	Midilli			Polihnet	Tire	Birgi		1925	
Hacı İsmail Oğlu Ali	Midilli			Kanlıdere	Tire			1925	
Hacı İsmail Oğlu Hasan				Kanlıdere				1925	
Hacı İsmail Oğlu Yusuf	Midilli			Kanlıdere	Tire			1925	
Kız Kardeşi	Midilli			Kanlıdere	Tire			1925	
Annesi	Midilli			Kanlıdere	Tire			1925	
Mustafa Kızı Emine	Midilli		Molova	Ağra	Tire			1929	
Osman Rıza Oğlu Kazım	Midilli		Molova	Ağra	Tire			1929	Diş Hekimi
Mustafa Kızı Emine	Midilli		Molova	Ağra	Tire			1925	

248 Mehmet Kaya – Abdullah Özdağ – Nejat Çetin, **Lozan Mübadillerinin İzmir Vilayetine İskanları (Tasfiye Talepnelerine Göre)**, Tire Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2016, s. 398-402.

Kişi Adı	Geldiği Vilayet	Geldiği Sancak	Geldiği Kaza- Mahalle	Nahiye-Köy	Yerleştiği İlçe	Nahiye - köy	Mahalle	Talepname Tarihi	Mesleği
Osman Rıza Oğlu Kazım	Midilli		Molova	Ağra	Tire			1925	
Hacı Mehmet Oğlu Ali	Cezayir -i Bahr-i Sefid	Limni	Camii-yi Cedit		Tire			1925	Tütüncü
Ali Zülfikar Oğlu Hakkı	Cezayir -i Bahr-i Sefid	Sakız			Tire			1925	Memur
Dilaverak i Salih Oğlu Hasan	Cezayir -i Bahr-i Sefid	Girit	Kandiye		Tire			1925	
Selim Oğlu Mehmet	Cezayir -i Bahr-i Sefid	Girit	Kandiye		Tire			1925	Terzi
Yusuf Kızı Şefika	Manastır	Filorina		Nevgrad	Tire	İhsa niye		1927	
Hüseyin Kızı Hanife	Manastır	Filorina		Paleşvice	Tire			1927	
Celil Oğlu Şakir	Manastır	Filorina			Tire			1924	
Celil Oğlu İsmail	Manastır	Filorina			Tire			1924	
Ali Oğlu Cafer	Manastır	Filorina			Tire			1929	
İbrahim Oğlu Şükrü	Manastır	Filorina		Peleşvice	Tire			1924	Kunduracı
İbrahim Oğlu Aziz	Manastır	Filorina		Peleşvice	Tire			1924	
Ali Oğlu Hacı İsmail	Manastır	Filorina		Nevgrad	Tire		Kurtuluş	1925	Çiftçi
Ali Kızı Güllüşah	Manastır	Filorina		Nevgrad	Tire			1925	
Osman Oğlu Hüseyin	Manastır	Kozana	Grebene	Hisar	Tire			1924	
İbrahim Oğlu Hidayet	Manastır	Kozana	Kayalar	Köseler	Tire			1924	

Kişi Adı	Geldiği Vilayet	Geldiği Sancak	Geldiği Kaza- Mahalle	Nahiye-Köy	Yerleştiği İlçe	Nahiye - köy	Mahalle	Talepname Tarihi	Mesleği
İbrahim Kızı Zülale	Manastır	Kozana	Kayalar	Köseler	Tire			1924	Rençber
İbrahim Oğlu Hüseyin Avni	Manastır	Kozana	Kayalar		Tire			1927	Tütüncü
Zekeriya Oğlu Rahmi	Manastır	Kozana	Kayalar		Tire			1927	
İbrahim Oğlu Hidayet	Manastır	Kozana	Kayalar	Köseler	Tire		İhsaniye	1924	Çiftçi
İbrahim Kızı Zülale	Manastır	Kozana	Kayalar	Köseler	Tire		İhsaniye	1924	
İsmail Oğlu Ali	Manastır	Kozana	Kayalar		Tire			1925	Çiftçi
İsmail Oğlu İbrahim	Manastır	Kozana	Kayalar	Hasanköy	Tire			1925	Çiftçi
Çiftçi Durmuş Oğlu Ramazan Eşi Fatma	Selanik				Tire	İpek çiler		1927	
Oğlu Ahmet	Selanik				Tire	İpek çiler		1927	
Kızı Hacer	Selanik				Tire	İpek çiler		1927	
Kızı Remziye	Selanik				Tire			1927	
Bekir Oğlu Ahmet Fethi	Selanik				Tire			1926	
Süleyman Kızı Ayşe	Selanik			Uzun Ali	Tire			1924	
Eczacı Hüseyin Oğlu Nihat	Selanik				Tire			1924	
Eczası Hüseyin Oğlu Kemal	Selanik				Tire			1924	
Eczacı Hüseyin	Selanik				Tire			1924	

Kişi Adı	Geldiği Vilayet	Geldiği Sancak	Geldiği Kaza- Mahalle	Nahiye-Köy	Yerleştiği İlçe	Nahiye - köy	Mahalle	Talepname Tarihi	Mesleği
Oğlu Haluk									
Eczacı Hüseyin Oğlu Servet	Selanik				Tire			1924	
Hacı Yaşar Kızı Emir	Selanik				Tire			1925	
Abdullah Oğlu Osman	Selanik				Tire			1925	Çiftçi
Abdullah Oğlu Hakkı	Selanik				Tire			1925	
Annesi Hacı Yaşar Kızı Naile	Selanik				Tire			1925	
Durmuş Oğlu Ramazan Eşi Fatma	Selanik				Tire			1925	
Oğlu Ahmet	Selanik				Tire			1925	
Kızı Remziye	Selanik				Tire			1925	
Kızı Hacer	Selanik				Tire			1925	
Hasan Oğlu Mehmet	Selanik				Tire			1925	
Hasan Oğlu Ahmet	Selanik				Tire			1929	Emekli
Hacı Yaşar Kızı Emine	Selanik				Tire				
Abdullah Oğlu Osman	Selanik				Tire			1925	Çiftçi

Kişi Adı	Geldiği Vilayet	Geldiği Sancak	Geldiği Kaza- Mahalle	Nahiye-Köy	Yerleştiği İlçe	Nahiye - köy	Mahalle	Talepname Tarihi	Mesleği
Abdullah Oğlu Hakkı	Selanik				Tire			1925	Çiftçi
Anneleri Hacı Yaşar Kızı Naile	Selanik				Tire			1925	
Salih Oğlu Ömer	Selanik		Kılıkış	Paprat	Tire			1925	
Salih Oğlu Ali	Selanik		Kılıkış	Çermeli	Tire			1926	Çiftçi
Arif Oğlu Hasa	Selanik		Kılıkış	Çidemli	Tire			1924	Çiftçi
Rıza Oğlu Mehmet Rıza Oğlu Mustafa	Selanik		Kılıkış	Çidemli				1925	Çiftçi
Rıza Oğlu Hamdi	Selanik		Kılıkış	Çidemli	Tire			1925	Çiftçi
Rıza Kızı Hediye	Selanik		Kılıkış	Çidemli	Tire			1925	
Mustafa Oğlu Hazım	Selanik		Kılıkış	Çidemli	Tire			1924	Çiftçi
Mustafa Oğlu Ömer	Selanik		Kılıkış	Çidemli	Tire			1924	Çiftçi
Mustafa Kızı Hediye	Selanik		Kılıkış	Çidemli	Tire			1924	
Davut Oğlu Mustafa	Selanik		Kılıkış	Çidemli	Tire			1924	Çiftçi
İbrahim Oğlu Süleyma n	Selanik		Kılıkış	Bekirli	Tire			1924	Çiftçi, Tütüncü

Kişi Adı	Geldiği Vilayet	Geldiği Sancak	Geldiği Kaza- Mahalle	Nahiye-Köy	Yerleştiği İlçe	Nahiye - köy	Mahalle	Talepname Tarihi	Mesleği
Oğlu Nazmi	Selanik		Kılıkış	Bekirli	Tire			1924	Çiftçi, Tütüncü
Oğlu Abdullah	Selanik		Kılıkış	Bekirli	Tire			1924	Çiftçi, Tütüncü
Kızı Necibe	Selanik		Kılıkış	Bekirli	Tire			1924	
Kızı Ayşe	Selanik		Kılıkış	Bekirli	Tire			1924	
Hacı Hasan Kızı Dudu	Selanik		Gevgili	Mayadağ	Tire			1925	
Numan Oğlu Hüseyin	Selanik		Gevgili	Mayadağ	Tire			1924	Tütüncü , Bağcı
Galeş Hasan Varisi Ali	Selanik		Gevgili	Mayadağ	Tire			1924	Çiftçi
Numan Oğlu Hüseyin	Selanik		Gevgili	Mayadağ	Tire			1924	
şaban Oğlu Halil	Selanik		Gevgili	Mayadağ	Tire			1926	Çiftçi
Hüseyin Oğlu Ali	Selanik		Gevgili	Mayadağ	Tire			1926	Çiftçi
Süleyman Oğlu Muharrem	Selanik		Katrin		Tire			1924	Memur
Bekir Kızı Necibe	Selanik		Katrin		Tire		Yahşi Bey	1926	
Mahmut Kızı Naile	Selanik		Karaferye		Tire			1928	
Mahmut Eşi Rukiye	Selanik		Karaferye		Tire			1926	

Kişi Adı	Geldiği Vilayet	Geldiği Sancak	Geldiği Kaza- Mahalle	Nahiye-Köy	Yerleştiği İlçe	Nahiye - köy	Mahalle	Talepname Tarihi	Mesleği
Mehmet Eşi Asiye	Selanik		Karaferye		Tire			1927	
Kızı Adalet	Selanik		Karaferye		Tire			1927	
Yüzbaşı Mehmet Oğlu İsmail	Selanik		Lankaza		Tire			1926	
İbrahim Kızı Ayşe	Selanik		Lankaza		Tire			1925	
Mustafa Ağa Kızı Hafize	Selanik		Lankaza		Tire		İhsaniye	1924	
Musa Oğlu Ali	Selanik		Lankaza		Tire			1924	Tütüncü
Musa Oğlu Hasan	Selanik		Lankaza		Tire			1924	Tütüncü
Musa Oğlu Mustafa	Selanik		Lankaza		Tire			1924	Tütüncü
Musa Oğlu Hüseyin	Selanik		Lankaza		Tire			1924	Tütüncü
Musa Oğlu Mehmet	Selanik		Lankaza		Tire			1924	Tütüncü
Cambaz Mustafa Oğlu Süleyman	Selanik		Lankaza		Tire			1924	
Ali Oğlu Bekir	Selanik		Vodina		Tire			1926	Rençber
Müslim Oğlu Ragıp	Selanik		Vodina		Tire			1925	
Osman Kızı Zekiye	Selanik	Siroz	Siroz-Bedrettin		Tire			1925	

Kişi Adı	Geldiği Vilayet	Geldiği Sancak	Geldiği Kaza- Mahalle	Nahiye-Köy	Yerleştiği İlçe	Nahiye - köy	Mahalle	Talepname Tarihi	Mesleği
Hasan Oğlu Mehmet Hilmi	Selanik	Siroz	Siroz		Tire			1924	Çiftçi
Şeyh Yusuf Oğlu Refik	Selanik	Siroz	Siroz		Tire			1925	Çiftçi
Mustafa Kızı Ayşe	Selanik	Siroz	Siroz		Tire			1925	
Ali Oğlu Ahmet Niyazi	Selanik	Siroz	Siroz- Halil Paşa		Tire			19.0 1.19 25	
Ali kızı Ulviye	Selanik	Siroz	Siroz- Halil Paşa		Tire			19.0 1.19 25	
Abdi oğlu ibrahim	Selanik	Siroz	Siroz- Tatar		Tire			1925	Fırıncı
Kızkarde ři sídika	Selanik	Siroz	Siroz- Tatar		Tire			1925	
İlyas hoca oğlu recep	Selanik	Siroz	Siroz- Tatar		Tire			1927	
İlyas hoca oğlu ibrahim	Selanik	Siroz	Siroz		Tire			1927	
İbrahim eşi ayşe	Selanik	Siroz	Siroz		Tire			1927	
Oğlu ismail	Selanik	Siroz	Siroz		Tire			1927	
Oğlu mustafa	Selanik	Siroz	Siroz		Tire			1927	
Oğlu ilyas	Selanik	Siroz	Siroz		Tire			1927	

SONUÇ

Hudut üzerindeki halkın mübadele edilmesi ilk defa Balkan Harbi'nden sonra Bulgaristan'la İstanbul'da yapılan anlaşmada dile getirilmiştir. Bu sırada I. Dünya Savaşı'nın ilan edilmesi üzerine komisyon çalışmalarına ara vererek, on iki sene mübadele fikrine ilgisiz kalınmıştır. Buna göre anlaşma protokolünün 5. Maddesinin C bendine göre, iki taraflı olarak Bulgar ve Müslüman ahali, iki hükümet tarafından belirlenecek komisyon tarafından mübadeleye tabii tutulacaklardır. Bu hüküm ile hem halk hem de bu halkın eşyalarının mübadelesi düşünülmüş, iki hükümet bu konuda ittifak sağlamışlardır. 29 Eylül 1913 tarihli bu anlaşmanın iptali sebebiyle ilk mübadele anlaşması uygulanamamıştır. Milli Mücadelenin ilk zamanlarından itibaren azınlıkların Türk milletinin egemenlik haklarını sınırlayıcı faaliyetlerine izin verilmeyeceği, bununla birlikte eskiden olduğu gibi azınlık statüsündeki Türk vatandaşlarının her türlü hakkının yeni oluşum sürecine giren Ankara Hükümetinin garantisi altında olduğu beyan edilmiştir. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesine aykırı olarak İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanistan tarafından işgali ile Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin bu işgali desteklemeleri, Türk ulusçuluğunu daha da körükleyen bir etki yapmıştır. Anadolu'nun her yerinde yerel kongreler düzenlenmiş, vatanın kurtarılması için milli mücadelenin örgütlenmesi yoluna gidilmiştir. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz sonucu Yunan Ordusu Anadolu'dan tümüyle çıkarılmış ve 3 Ekim'de Mudanya Mütarekesi görüşmeleri başlamıştır. 11 Ekim 1922'de hazırlanan Mudanya Mütarekesi ile Türk-Yunan çatışması sona ermekle kalmamış, aynı zamanda İtilaf devletlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin varlığını kabul etmek zorunda bırakmıştır.

Mütareke sonrası başlayan yoğun tartışmaların ardından da İtilaf Devletleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında bir barış antlaşmasının yapılmasına karar verilmiştir. Sonuçta tarih olarak 13 Kasım'da, yer olarak ise Lozan'da karar kılınmıştır. Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Ahali mübadelesi, azınlıkların korunması, azınlıklar meselesi de konferansı uzun süre uğraştıran ihtilaflı konulardan biri olmuştur. Türkler, büyük devletlerin kendi içişlerine karışmalarına vesile saydıkları azınlıklar konusunda hassasiyet göstermekteydi. Uzun ve sert geçen müzakerelerden sonra, yalnızca Yunanistan ile Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi ve

sivil tutuklular ile savaş tutsaklarının karşılıklı olarak iadesi konularından uzlaşa sağlanabilmiştir. Türkiye ve Yunanistan ahalisinden Rumlar ve Müslümanlar, mübadele edilecek, azınlıklara ait haklar Milletler Cemiyeti gözetimine verilecek

Lozan görüşmeleri öncesinde, Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında karşılıklı mübadele konusu gündeme gelmiştir. Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin Atina Elçilik Müsteşarı olan Galip Kemali Bey, Yunan Hükümeti nezdinde protestolarda bulunarak, Selanik civarında yaptığı geziler sonucu etnik ve dinî çatışmaların ancak nüfus mübadelesi yoluyla çözülebileceğini beyan etmiştir. Mübadele konusunda görevlendirilen Dr. Nansen raporunda; mübadelenin her iki ülke açısından zorunlu olduğunu söyleyerek, özellikle ekonomik faktörlerin altını çizmiştir. Raporunda, her iki ülkenin ekonomilerinin ne kadar kötü olduğunu belirttikten sonra mübadelenin hem göçmenler hem de iki ülke açısından en iyi karar çözüm olduğunu belirtmiştir. Aksi takdirde ekonomik sonuçların her iki ülke için felaket olacağına dikkat çekmekteydi. Azınlıkların çabuk ve etkili mübadelesi, bu felaketi her türlü önlemden daha kolay önleyebilirdi. Türkiye için mübadele, Rumlardan kalan verimli arazilerin işlenmesinde gerekli emek gücünü sağlarken, Yunanistan için ise hem daha önce gelen göçmenlerin barınma sorunlarının çözümün hem de tarımda gerekli iş gücünün bir an önce karşılanmasına ve göçmenlerin kendilerini besleyebilecekleri ürünleri almasına önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu yüzden Venizelos ekim mevsiminden önce mübadelenin başlatılması konusunda ısrar etmiştir.

Antlaşma ile bütün azınlıkların Türk vatandaşı olduğu kabul edilmişti. Doğu Trakya ve Anadolu'daki Rumlarla, Yunanistan'daki Türkler karşılıklı olarak yer değiştireceklerdi. İstanbul'un yerlisi Rumlarla, Batı Trakya'daki Türkler bu değişimin dışında kalacaklardır. Böylece Batı Trakya'daki Türk azınlığı ile İstanbul'daki Rum azınlığı dışında, ne Türkiye'de Yunanlı, nede Yunanistan'da Türk kalmaktaydı. Etnik bakımdan, Osmanlı Devleti'nin başta gelen özelliklerinden olan çok ulusçuluk Türkiye'de sona ermiştir. Türkiye azınlıklar konusunu yasal yollarla çözüme kavuşturarak büyük bir başarı elde etmiştir. Her ne kadar Yunanistan ve Türkiye mübadele konusunda uzlaşmış görümler de görüşmeler ilerledikçe bazı konularda görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştı. İlk sorun mübadelenin kapsayacağı Rum ve Türkler konusunda çıkmıştır. Türk üyeler Batı Trakya Türklerinin mübadelesini istemediği için onlarda İstanbul Rumlarının mübadeleden muaf tutulması teklifinde

bulunmuşlardı. Diğer bir sorun ise, mübadelenin gönüllümü yoksa zorunlumu olacağı üzerinde yoğunlaşmıştı. Yunanlılar mübadelenin gönüllü olmasını önermişler, Türkler ise zorunlu göçün soruna en iyi çözüm olacağını belirtmişlerdi.

Lozan Konferansında imzalanan Türk-Rum nüfus mübadelesine ilişkin sözleşmenin her iki ülke tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesinin ardından 19. Maddesi gereğince, göçmenlerin mübadelesine başlanmıştır. Ancak savaştan henüz çıkmış olan Türkiye, Türk mübadillerin iskânında olağanüstü çaba sarf etmek zorunda kalmıştır. Mübadillerin Türkiye'ye yerleştirilmesi hususunda Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin Kurulmuştur. Mübadillerin iskân sürecinde, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından ne tür işlerle uğraştıkları ne tür iklime alışkın oldukları ve nasıl nakledilecekleri gibi sebeplerle mübadiller için Türkiye'de on iskân bölgesi belirlenmiştir. Bu alanlardan biri de İzmir merkezli Aydın, Manisa, Menteşe, Afyon mıntıkasıdır. Eylül 1923 tarihinde her vekâletten birer uzmanın katıldığı kurul toplantısında, İzmir ve çevresindeki kentlerde, Doğu Trakya üzerinde durulduğu görülmektedir. İyi tütüncü olarak bilinen Drama, Kavala ve Girit'ten geleceklerin, Kıyı Ege'ye ve Tekirdağ ile çevresine yerleştirilmesi; Selanik göçmenleri içinde, Karadeniz'in kıyı şeridinin özellikle de Samsun'un uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Türk-Rum nüfus mübadelesi kapsamında İzmir mıntıkası dâhilinde İzmir'in bir ilçesi olan Tire, önceleri Aydın sancağına bağlı iken, 1850'lerde Aydın vilayeti sınırları içinde yapılan yeni bir düzenleme ile İzmir sancağına bağlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Yunan işgaline uğrayan Tire, 4 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtarılmış, günümüzde ise İzmir ilinin büyük ilçelerinden biri haline gelmiştir. Tire, coğrafi konumu ve tarıma elverişli toprağı ile ilk çağlardan itibaren bölgenin en önemli iktisadi merkezlerinden biri olmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda, Tire kazasında iktisadî hayatın ağırlık noktasını kır iskânının bir parçası olan köyler teşkil etmektedir. Halkın geçimini genellikle tarım ve hayvancılık yoluyla temin etmesi, nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde toplanmasına sebep olmuştur.

Tire, tarih boyunca bulunduğu konumunun da etkisiyle önemli bir nüfus potansiyeline sahip olmuştur. 1831 tarihli ilk Osmanlı nüfus sayımına göre Tire'de İslâm, Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere toplam 12.142 kişi yaşamıştır. XIX.

yüzyılın ortalarında yapılan temettü sayımında ise 40 mahallede 11.776 hane kaydedilmiştir. İçerisinde Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerin de yer aldığı nüfusun önemli bir kısmını Müslüman halkın oluşturduğu görülmüş. Tarih boyunca bir Türk şehri özelliği gösteren Tire, bulunduğu coğrafi konumu, çarşıları, pazarları, pamuklu dokumaları, hanları ve medreseleriyle ününe layık bir gelişme göstermiş ve her dönemde önemli bir nüfus potansiyeline sahip olmuştur. Tire'ye gelen mübadillerin iskân sırasında, mübadillerin geldikleri vilayet, kaza, nahiyeler ve iskân oldukları yerleşimler kayıt altına alınmıştır. İzmir'e gelen mübadillerin sahip oldukları menkul ve gayrimenkullerin kayıtlı olduğu tasfiye taleplerinden bahisle İzmir ve çevresine, Selanik, Manastır, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Kosova ve Edirne vilayetlerinden iskânlar gerçekleşmiştir.

İzmir'in Tire kazasına Cezayir-i Bahr-i Sefid, Manastır ve Selanik vilayetlerinden 115 mübadil iskân edilmiş ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'ten 18, Manastır'dan 18 ve Selanik vilayetinden de 79 mübadil Tire kazasına yerleştirilmiştir. Balkan Savaşları sonrasında, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda hakimiyetini kaybetmesiyle birlikte hızlanan göç dalgası, Lozan sonrasında da devam etmişti. Nitekim büyük sayıda Türk nüfusuna sahip olan Selanik vilayeti, gerek İzmir şehri gerekse ona bağlı kazalara iskânın yapıldığı önemli bölgelerden biri olmuştur. Tire'ye en fazla mübadil Selanik vilayetinden gelmiş ve bu vilayetlerin kendi aralarındaki yüzdelik değerleri incelendiğinde Selanik, % 69'luk bir paya sahip olmuştur. Tire'ye Selanik vilayetinin çeşitli kazalarından iskân gerçekleştirilmiştir. Tasfiye taleplerine göre; Kılıkış'tan 16, Gevgili'den 6, Katrin'den 2, Karaferye'den 4, Lankaza'dan 9, Vodina'dan 3 ve Siroz'dan 15 ve belgelerde ismi yer almayan kazalardan da 24 mübadil Tire'ye gelmiştir. Mübadillerin büyük bir kısmının, iki mübadil kaydında Yahşibey ve İhsaniye mahallerine yerleştirildiği görülmektedir. Mübadillerin meslekleri bağlamında fırıncı, çiftçi, tütüncü, memur ve bağcı kayıtları düşülmüştür.

Manastır vilayeti, Balkanlardan Tire'ye yapılan önemli göçlerin merkezlerinden birisidir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmeye başlamasıyla birlikte Anadolu'ya doğru önemli bir göç hareketliliği yaşanmış ve Selanik vilayetinden sonra da en önemli iskânlar Manastır'dan yapılmıştır. Manastır'dan İzmir şehri ve kazalarına 642 mübadil iskân edilmiş, bunların 18'i ise Tire'ye

gerçekleştirilmiştir. Manastır'ın Filorina ve Kozana sancaklarından 9'ar kişi Tire'ye iskân edilmiştir. Tire'ye Manastır'dan gelen mübadillerin geldikleri idari birimlere bakıldığında; Manastır vilayetinin Kozana sancağında Hasanköy, Köseler ve Hisar; Filorina sancağında Paleşvice, Nevgrad nahiyeleri iken, iskân alanları kasabadaki Kurtuluş ve İhsaniye mahalleleridir. Manastır mübadillerinin meslekleri kunduracı, çiftçi ve tütüncü olarak ifade edilmektedir. Selanik ve Manastır vilayetlerinin dışında, Adalar Deniz'ndeki adalardan da önemli miktarda mübadil Anadolu'ya iskân ettirilmiştir. Midilli, Sakız, Limni gibi adalarda yaşayan bir çok Türk unsur, XX. yüzyılın başlarında yaşanan siyasi ve askeri gelişmelet neticesinde topraklarını terk etmişlerdi. Geriye kalan adalıların yanı sıra, Girit adası da söz konusu mübadil gruplarına dahil olmuşlardı. Tire'ye adalar içerisinde en fazla iskân Midilli'den, en az iskân ise Limni ve Sakız adalarından gerçekleştirilmiştir.

Neticede hem mübadiller için iskân alanı seçilen hem de Yunanistan'dan gelen mübadillerin taşınması sırasında iskele görevi yapan İzmir ve çevresine yoğun bir göçmen iskân politikası uygulanmıştır. Bunda gelen mübadillerin ziraatla uğraşanların bu bölgelere yerleştirilerek hem tarım yapması hem de tütün üretimi gerçekleştirme isteği etkili olmuştur. Coğrafi konumu ve tarıma elverişli topraklarıyla İzmir'in önemli bir iktisadi merkezi olan Tire, Türkiye'ye gelen mübadilleri için uygun bir yer olarak buraya da mübadillerin iskânı sağlanmıştır. Türk-Rum Nüfus Mübadelesi kapsamında Tire'ye iskân edilen mübadiller kayıt altına alınarak çeşitli defterlere kaydedilmiş, böylece araştırmamız için önemli bir kaynak oluşturarak, çalışma konumuzu aydınlığa kavuşturmuş ve sonraki bölgesel çalışmalara ışık tutacak bu çalışmamızı hazırlama ve araştırmacılara sunma fırsatı vermiştir.

KAYNAKLAR

1 – Arşiv Kaynakları

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA., A.MKT_MVL._128_96.

BOA., A.MKT_NZD_362_34.

BOA., A.MKT_UM_413_96.

BOA., A.MKT_UM_470_16.

BOA., MVL_611_6.

BOA., NFS.d.03061, s. 1.

BOA., TD, nr. 87, s. 120-121; **BOA.**, TD, nr. 148, s. 283-284.

BOA., A. MKT. MVL., Dosya No: 128, Gömlek No: 96, 15 Zilhicce 1277/24 Haziran 1861.

BOA., A. MKT. UM., Dosya No: 413, Gömlek No: 96, 21 Zilhicce 1276/10 Temmuz 1860.

BOA., DH. MHC., Dosya No: 70, Gömlek No: 8, Lef: 11-1, 2 Eylül 1322/15 Eylül 1906.

BOA., DH. MKT., Dosya No: 1409, Gömlek No: 52, 10 Receb 1304/4 Nisan 1887.

BOA., İ. DH., Dosya No: 1032, Gömlek No: 81278, 24 Şubat 1302/8 Mart 1887.

BOA., MVL., Dosya No: 611, Gömlek No: 6, 20 Zilkade 1277/30 Mayıs 1861.

BOA., C. DH., Dosya No: 173, Gömlek No: 8610, 21 Cemaziyelahir 1278/24 Aralık 1861.

2 – Resmi Yayınlar

Aydın Vilayet Salnamesi, 20. Def'a, Vilayet Matbaası, Hicri 1317/ Miladi 1899

Aydın Vilayet Salnamesi, 21. Def'a, Vilayet Matbaası, Hicri. 1319/ Miladi 1901

Aydın Vilayet Salnamesi, 25. Def'a, Vilayet Matbaası, Hicri. 1326/ Miladi 1908

Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1296.

Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1300.

Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1313.

Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın, 1319.

İzmir Vilayeti Salnamesi 1927–1928, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım II, Cilt II, çev. Seha L. Meray, Ankara, 1973.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Takım I, Cilt I, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1969.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Takım I, Cilt III, çev. Seha L. Meray, Ankara, 1972.

Lozan Telgrafları I (1922-1923), Haz. Bilal Şimşir, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

Lozan Telgrafları II (1922-1923), Haz. Bilal Şimşir, TTK Yayınları, Ankara, 1923.

T.C Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2005.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1925-1926), İstanbul, 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928), İstanbul, 1928.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul, 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929), İstanbul Devlet Matbaası, 1929.

3 – Araştırma Eserler ve Anılar

AKIN, Veysi, “Lozan Barış Antlaşması”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. s.s. 306-318.

AKSOY, Yaşar, **Ege Kültürü**, İnkılâp Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1999.

AKYÜZ, Jülide, “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri”, **Bilig**, Yaz, S. 46, s.s. 37-56.

ALİ CEVAT, **Memalik-i Osmaniye Coğrafya ve Tarih Lügatı**, C.2, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1313.

ALİ SAİB, **Coğrafya-yı Mufasssal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye**, Matbaa-yı Ebüzziya, Kostantiniye [İstanbul], 1304 [1887].

- ALTUĞ, Yılmaz, “Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçlerin Mahiyeti” **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXXII, S. 1, İstanbul, 1966, s.s. 846-857.
- ARI, Kemal, **Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç, 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- ARMAĞAN, A. Munis Armağan, **Tire Ekonomi Tarihi**, Kültür Yayınları, İzmir, 2010.
- ARMAĞAN, A.Munis, **Devlet Arşivlerinde Tire**, Bilkar Bilge Karınca Matbaacılık, Tire, 2003
- ARMAĞAN, A.Munis, **Ege Tarihi Coğrafyası Boylar, Aşiretler, Obalar, Kentler, Köyler, Tarihi Semtler**, Özden Ofset, İzmir 2009.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C. I, İstanbul, 1983
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, Alper Matbacılık, İstanbul, 1969.
- BAŞARAN, Mehmet, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tire**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2000.
- BAŞARAN, Mehmet-HAYKIRAN, Aysun Sarıbey, “H.1261/M.1845 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Tire’ye Gelen Müslim ve Gayrimüslimlerin Nitelik ve Nicelikleri”, **Turkish Studies**, 10/1, Kış 2015, s. 152. ss. 149-174.
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-1-, Anadolu’nun İdari Taksimatı**, İstanbul 2015.
- BELLEN, Gülay, **Osmanlı Dönemi’nde Tire (1478-1530)**, Tire Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2017.
- BERBER, Engin, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak İzmir (30 Ekim 1918–19 Mayıs 1919)**, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1999.
- BERBER, Ferhat, “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2011, S. 31.
- BİLSEL, M. Cemil, **Lozan**, C. II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1933.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, **TSA/Özel Sayı**, S. 3, Ocak 2014, s. 16. ss. 9-32.
- BOZKURT, Gülnihal, **Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- BUDAK, Ömer, “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü”, **Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2010, S. 26, ss. 129-142.
- CEBESÖY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, C. I, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957.

- ÇAPA, Mesut, “Cumhuriyetin İlk Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey” **Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu**, Ankara, 1991, s.s. 58-70.
- ÇAPA, Mesut, “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları”, **Atatürk Yolu**, A.Ü. İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl 1, S.2, Ankara 1988, s.s. 241-256.
- ÇAPA, Mesut, “Yunanistan’da Gelen Göçmenlerin İskanı”, **Atatürk Yolu**, C. 2, S. 5, Mayıs 1990, s.s. 49-69.
- Değişim Sürecinde Aydın**, (Ed. Sabri Sürgevil, Olcay P. Yapucu, Cihan Özgün), Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları, Aydın, 2010.
- DOĞAN M. - VARDAR S., “Tire’nin Jeomorfolojisi ve Arazi Kullanımına Etkisi”, **I. Ulusal Tire Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2012, ss. 19-23.
- EBU ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTUTA TANCİ, **İbn-i Battuta Seyahatnamesi I**, (Çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul, 2004.
- EMEGİLİ, Fahriye, **Yeniden Kurulan Hayatlar: Boşnakların Türkiye’ye Göçleri (1878-1934)**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- ERDAL, İbrahim, **Mübadele (Ulaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- ERGENÇ, Özer, **XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri I**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.
- ESKİYÖRÜK, M., “Tire’de Süt Üretimi ve Türkiye’deki Yeri”, **I. Ulusal Tire Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2012.
- EVLIYA ÇELEBİ, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Seyit Ali Kahraman), 9. Kitap-1. Cilt, YKY, İstanbul, 2011.
- FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, (Çev. Neyyir Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÜLER, Ali, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Azınlıklar**, Tamga Yayıncılık, 2000.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yayınları, Ankara, 1998.

Halit Nafiz Edg er, “Tire’ye Coğrafi Bir Bakış”, **K     Menderes Tire Halkevi Dergisi**, Yıl 2, S. 8.

HAYKIRAN, Aysun Sarıbey, “Tanzimat ve İskân: 1844 Nüfus Sayımında Aydın Sancağı’nda A iretler”, **Tarih Okulu Dergisi**, XXXII/(10) (Aralık 2017).

HAYKIRAN, Aysun Sarıbey-BAŞARAN, Mehmet, “H. 1246/M. 1831 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tire Mahalle ve Köylerinin Değerlendirilmesi”, **Tire Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler** (12-13 Mart 2015), C. 2, Tire Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

İNÖNÜ, İsmet, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

İPEK, Nedim, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk G  leri (1877-1890)**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

İSLAMOĞLU, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KARA, Nilgün Nurhan, “Türk-Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı XXXVIII, Şubat 2019, s.s. 491-511.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

KARADAĞ, A. Temel, “Kentsel Göstergeler Işığında Tire (İzmir) İçin Değerlendirmeler”, **I. Ulusal Tire Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2012.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

KARAM, H. Cevahir, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de G r   lmesi”, **Atatürk Araştırması Merkezi Dergisi**, C. IX, S. 27, 1993, s.s. 581-608.

KAYA,  nder, **Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004.

KUNT, Metin, **Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı  merası ve İl İdaresi**, İstanbul, 1978.

KURUBA , Erol, **Asimilasyondan Tanınmaya**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

METE, Zek i, “Tire”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt XXXXI, ss. 195-197.

OKYAR, Fethi, **   Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

- ORAN, Baskın, **Türkiye’de Azınlıklar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- ORAN, Baskın, **Yunanistan’ın Lozan İhlalleri**, SAEMK, Ankara, 1999.
- ORBAY, Rauf, **Rauf Orbay’ın Hatıraları**, Yakın Tarihimiz, C. VII, İstanbul, 1962.
- ORTAYLI, İlber, “Mübadele”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, s.s. 424-425.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Meselesi**, Fatih Yayınları, İstanbul, 1986.
- ÖZCAN, Halil, “Arnavutluk’un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Türk-Yunan Mübadelesinde Müslüman Arnavutların Durumu”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)**, C.I, (Haz. Duygu Türker- Murat Saygın), Ankara, 2015, ss. 149-181.
- SEPETÇİOĞLU, Tuncay Ercan, “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyo-Kültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, **TSA/YIL 18 Özel Sayı**, S. 3, Ocak 2014, ss. 49-83.
- SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- ŞEKER, Mehmet – TAŞCAN, Arzu “XV- XVI. Yüzyıllarda Tire Şehri”, **Türk Kültüründe Tire II**.
- ŞENİŞİK, Pınar, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler”, **Studies Of The Ottoman Domain**, Cilt 6, S. 10, Şubat 2016, S. 88.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- TELCİ, Cahit, “XV-XVI. Yüzyıllarda Tire Şehri”, **Türk Kültüründe Tire II Sempozyum Bildirileri**, Tire Bel. Yay., Tire, 2008.
- TOKLUOĞLU, Faik, **Tire Çevre İncelemeleri**, Karınca Matbacılık, İzmir, 1973.
- TURAN, Şerafettin, “Lozan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, s.s. 217.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- TÜRKAY, Cevdet, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Etnik Sosyoloji**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2003.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1948.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara, 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Ankara, 1988.
- ÜRER, Levent, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- VARLIK, M. Çetin, “Anadolu Eyaleti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. III. s.s. 143-144.
- YILDIZ, Ahmet, **Ne Mutlu Türk’üm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, Çizgi Kitabevi, Bursa, 2004.
- YORULMAZ, Esra, **Tire’de Nüfusun Coğrafi Dağılışı ve Yapısal Özellikleri**,
- YÜKSEL, Çağla Caner, “Aydınoğulları’ndan Osmanlı’ya Tire Külliyesi (14. – 16. Yüzyıllar)”, **Hacettepe University Journal of Turkish Studies**, 2014, s.s. 7-39.

4 – Tezler

- ÇAKMAK, Gülhan Barış, **Lozan Konferansı’nda Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Sonrasında Türkiye’deki Gayri Mübadillerin Durumu**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2015.
- KAVAF, Selma Aliye, **Sosyal ve Kültürel Değişimler Açısından Doğurduğu Sonuçlar İtibariyle Lozan Mübadelesi: Nevşehir Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.
- KİRACI, Mehmet, **Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk Yunan Nüfus Mübadelesi**, Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2006.
- KODAMAN Ömer, **Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008.
- KUTBAY, Elif Yeneroğlu, **Doğu Ege Adaları’nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayeti’ne Etkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk

İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2005.

ÖZCAN, Eda, **Yunanistan’da Göç Eden Mübadillere Yapılan Yardımlar (1923-1925)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

SEVEN, Özlem, **Lozan’da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

ŞAHİN, Bülent, **Lozan Barış Antlaşması ve Avrupa Birliği Çerçevesinde Azınlıklar ve Ulusal Güvenliğe Etkileri**, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

ŞİMŞEK, Halil, **Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923-1974)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

EKLER

Ek 1. Türk ve Rum Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol²⁴⁹

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümeti aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.

Madde – 1

“Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir”.

“Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye’ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşemeyecektir”.

Madde – 2

“Birinci Maddede öngörülen mübadele”:

a) İstanbul’da oturan Rumları,

b) Batı Trakya’da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.

“1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye [Şehremaneti] sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (etablis) bulunan tüm Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar sayılacaklardır”.

“1913 Bükreş Antlaşmasının saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya’da oturan Müslümanlar sayılacaklardır”.

249 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, Takım II, C. I, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No 348, Ankara, 1969.

Madde – 3

“Karşılıklı olarak, üzerindeki Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar 1. inci Maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır”.

“İşbu Sözleşmede kullanılan “göçmen” terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır”.

Madde – 4

“Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye’de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan’a gönderilecek ilk kabileyi oluşturacaktır”.

Madde – 5

“İşbu Sözleşmenin 9. ve 10. Maddelerindeki çekinceler saklı kalmak üzere, bu Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiç bir zarar verilmeyecektir”.

Madde – 6

“Mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin, hangi nedenle olursa olsun, gidişine hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza kovuşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir”.

Madde – 7

“Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır”.

“İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyruklu edinememiş bulunan göçmenler, bu yeni uyruklu, işbu Sözleşmenin imzası gününde edinmiş olacaklardır”.

Madde – 8

“Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtmakta serbest olacaklardır. Bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş resmi ya da herhangi başka bir resim alınmayacaktır”.

“Bunun gibi, işbu Sözleşme uyarınca bağıtlı Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, dernekler, birlikler ve tüzel kişiler, ya da, ne çeşit olursa olsun, başkaca tesisler personeli de kapsamak üzere) kendi topluluklarının taşınır mallarını yanlarında serbestçe götürmeğe ya da taşıtmaya haklı olacaktır”.

“11. Maddede öngörülen Karma Komisyonunun tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır”.

“Taşınır mallarının tümünü ya da bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi 9. Maddede öngörülen arıtım işlemine temel alınmak üzere, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonuna sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir”.

Madde – 9

“8. Maddede söz konusu olan göçmenlerin ve toplulukların, kent ya da köylerdeki taşınmaz malları ile bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca arıtılacaktır”:

“Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunup mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da yardım kurumlarının malları da, özdeş koşullar içinde, arıtılacaktır”.

Madde – 10

“Bağıtlı Yüksek Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu Sözleşmenin 3. Maddesi uyarınca nüfus mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselerin taşınır ya da taşınmaz mallarının arıtımı, 9. madde uyarınca ve Türkiye ile Yunanistan’da, 18 Ekim 1912 gününden bu yana yürürlüğe konulmuş yasalara ve her çeşit yönetmeliklere göre, ya da başka herhangi bir zorlama [müsadere], zorla satın alım v.b. gibi, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiç bir önleme konu olmaksızın, yürütülecektir. İşbu Maddede ve 9. Maddede söz konusu mallar, bu çeşit bir önleme konu olursa, bu mallara, 11. Maddede öngörülen Komisyonca, bu önlemler uygulanmamışçasına, değer biçilecektir”.

“Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselerin olup da mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912’den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçecektir. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bunun onarılması için, mal sahiplerinin yararına bir zarar - giderim saptayacaktır. Bu zarar - giderimin tutarı, mal sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştırılan taşınmaz malın bulunduğu ülke Hükümetinin borcuna geçirilecektir”.

“8. ve 9. Maddelerde söz konusu kimseler, şu ya da bu yoldan yararlanmaktan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarının kendilerine geri verilmesi, Savaş öncesi ortalama gelir temel alınarak ve Karma Komisyonunca saptanacak yöntemler uyarınca, sağlanacaktır”.

“Yunanistan’daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların ve Türkiye’de Rumların benzer tesislerinin arıtımına girişirken, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarını ve çıkarlarını bütünüyle korumak amacıyla, daha önce yapılmış Antlaşmalarda kabul edilen ilkelerden esinlenecektir. 11. Maddede öngörülen Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır”.

Madde – 11

“İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, Bağlı Yüksek Taraflardan her birinden dört ve 1914-1913 Savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyinin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye’de ya da Yunanistan’da toplanacak olan, bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunanlı üye ile Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı kalarak çalışacak Alt - Komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, Alt - Komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır”.

Madde – 12

“Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek, kolaylaştırmak ve 9. Madde ile 10. Maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır”.

“Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen arıtım işinin yöntemlerini saptayacaktır”.

“Karma Komisyon, genel olarak, İşbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği önlemleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek tüm sorunları karara bağlamağa tam yetkili olacaktır”.

“Karma Komisyonun kararları oy çoğunluğu ile alınacaktır.

Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar Karma Komisyonunca kesin olarak karara bağlanacaktır”.

Madde – 13

“Karma Komisyon, ilgileri dinlendikten ya da dinlemeğe yöntemi uyarınca çağırdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca artırılması gereken taşınmaz mallara değer biçirme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır”.

“Arıtılacak mallara değer biçilmesinde, bu malların altın para ile olan değeri temel sayılacaktır”.

Madde – 14

“Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallar için borçlu kalınan para tutarını belirten bir açıklama belgesi verecektir”.

“Bu açıklama belgeleri temel sayılarak borçlu kalman para tutarları, arıtımın yapılacağı ülke ile Hükümetinin, göçmenin bağlı olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla eşdeğerde ve nitelikte, mal alması gerekecektir”.

“Her altı ayda bir, yukarıda belirtilen biçimde açıklama belgeleri temeli üzerinden, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkartılacaktır”.

“Arıtım işlemi bütünlendiği zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesaplar denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme için süre tanınmasını isterse, Komisyon, yıllık en çok üç taksitle ödenmesi koşulu ile bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır”.

“Ödenecek para oldukça önemli ve daha uzun sürelerin tanınmasını gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine dek, Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde ödenmesi gereken borç senetleri çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağlancalar gösterecektir. Bu sağlancalar, Yunanistan’da Uluslararası Komisyonca, İstanbul’da Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye] Meclisince işletilecek ve bunların gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Konseyi bunların neler olacağını saptamaya yetkili olacaktır”.

Madde – 15

“Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı koşullarla, Komisyona öndelik olarak ödemede bulunulacaktır”.

Madde – 16

“Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimseler ile bu kimselerin gidecekleri ülkelere götürülmek üzere varacakları limanlara yapılacak bildirilere ilişkin tüm sorunlar üzerinde, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon ile anlaşacaklardır”.

“Bağıtlı Yüksek Taraflara, mübadele edilecek halklara, gidişleri için saptanmış günden önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere, doğrudan ya da dolaylı hiç bir baskıda bulunmamağı, karşılıklı olarak yükümlenirler. Bağıtlı Yüksek Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiç bir vergiye ya da olağanüstü bir resme bağlamamağı da yükümlenirler”.

“2. Madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları ile Türkiye ve Yunanistan’da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına serbestçe geçirmelerini ve bu kimselerden Türkiye’yi ya da Yunanistan’ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyenlerin gidişini engelleme nedeni olarak öne sürülemeyecektir”.

Madde – 17

“Karma Komisyonun ve kollarının çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyona saptanacak oranlara göre, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır”.

Madde – 18

“Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmağı yükümlenirler”.

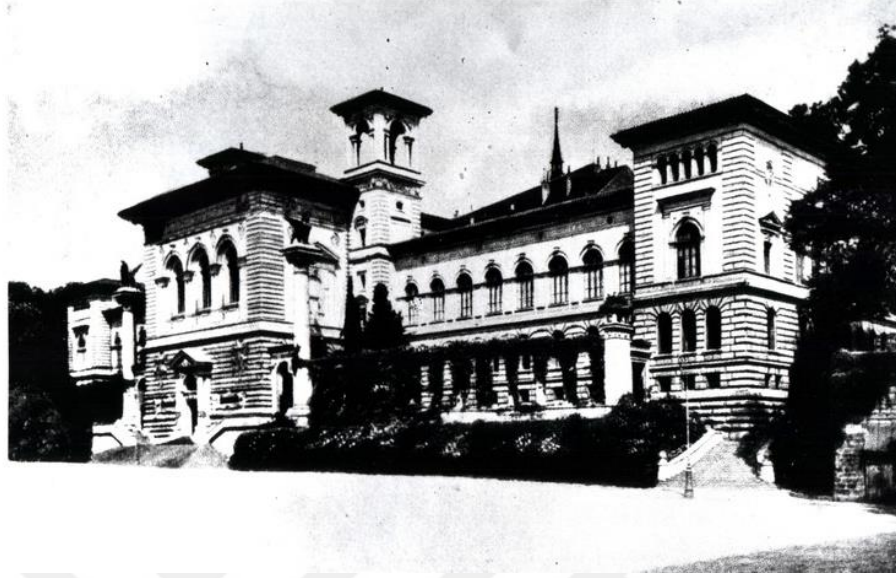
Madde – 19

“İşbu Sözleşme, Bağitlı Yüksek taraflar bakımından, Türkiye ile yapılacak Barış Antlaşmasının bir parçasıymış gibi özdeş güçte ve değerde sayılacaktır. İşbu Sözleşme, söz konusu Antlaşma Bağitlı Yüksek Tarafların her ikisinde onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecektir”.

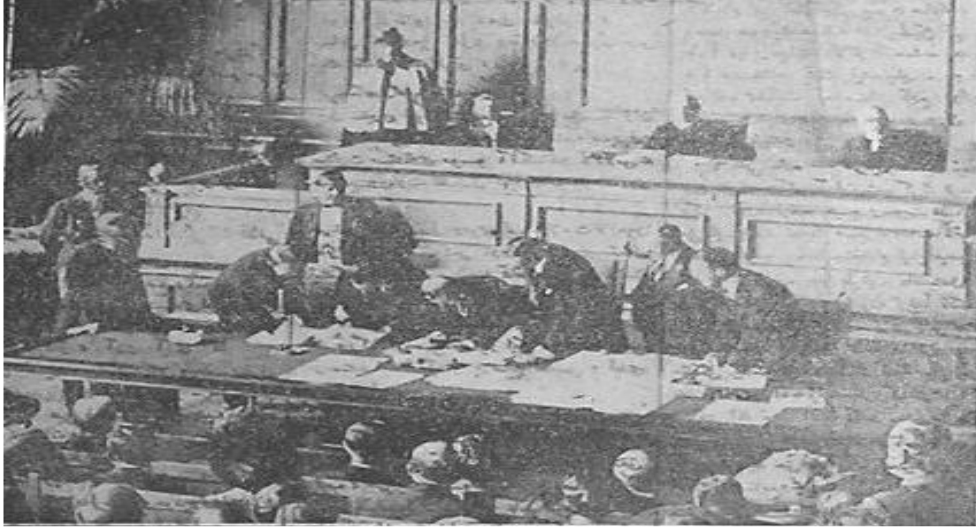
“Bu hükümetlere olan inançla, her birinin yetki belgelerinin yöntemine uygun olduğu görülen aşağıdaki imzaların sahipleri yetkili Temsilciler işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır”.

“Lozan’da, 30 Ocak 1923 günü üç örnek olarak düzenlenmiştir. Bu örneklerden biri Yunanistan Hükümetine, biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilecek, üçüncüsü de, aslına uygun olan birer örneğini Türkiye ile yapılmış Barış Antlaşmasını imzalayan Devletlere yollayacak olan Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, bu Devletin arşivlerine konulmak üzere, sunulacaktır”.

Ek. 2. Görseller

Görsel 1 Muahedenin imzalandığı Lozan Konferansı Binası ²⁵⁰

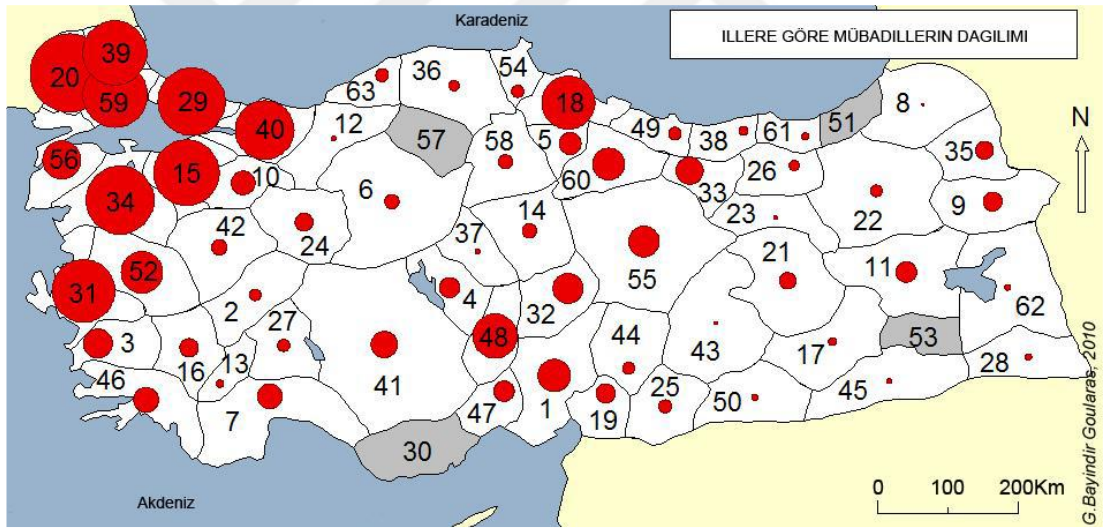
Görsel 2 “Lozan Muahedesini heyetimiz imza ederken” ²⁵¹

250 <https://lozanantlasmasi.com/lozan-baris-antlasmasinin-imzalandigi-universite-binasi/> (Erişim Tarihi 23 Ocak 2023)

251 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/lozan-antlasmasinin-imzalanmasinin-uzerinden-98-yil-gecti/2311888> (Erişim Tarihi 23 Ocak 2023)

Görsel 3 Lozan Heyet-i Murahhaslarımız²⁵²

Görsel 4 “Mübadillerin Türkiye’de Dağılımı 1923-1925”²⁵³

252 <https://www.istdergi.com/tarih-belge/sekiz-ay-suren-diplomatik-muharebe-ve-zafer-lozan-baris-antlasmasi> (Erişim Tarihi 23 Ocak 2023)

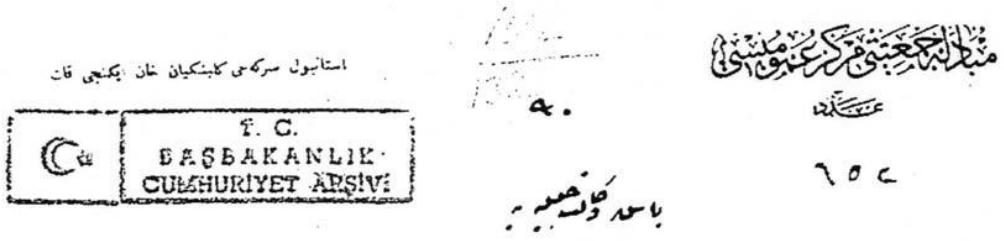
253 Gökçe BAYINDIR GOULARAS, Alternatif Politika, C. 4, S. 2, s.129-146,

Görsel 5 Selanik'ten yola çıkan mübadiller²⁵⁴

254 <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/turk-yunan-nufus-mubadelesi-ekseninde-nevsehir-mustafapasa-koyu-ndeki-mubadillere-bakis> (Erişim Tarihi 12 Mart 2023)

Ek. 3. Belgeler

محرم اقدم حضرتی
 بویون مقدس اردوون مظهرشایسته کورسب امفادانان لوزان معاهده سن مبارک اهدی
 استقامت برسد بکری معادیه بنامه طرفه کورسب در بهر و کورسب بنامه غیا بر دوی در است
 دهم اول قطعه ای برسدی . بویون دهم مبارک و کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب
 معادیه و کورسب بنامه کورسب . آنگاه کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب
 بویون استانبول کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب
 یا شایان بویون کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب بنامه کورسب
 ۴۰ - کافه اود - ۴۰
 اقدم حضرتی

اداره - سنه ۱۲۸۱ - ۱۲۸۲

Belge 1 "Mübadele Cemiyeti'nin Teşekkür Yazısı"²⁵⁵

C. M. E. P. G. T.
Enregistré le 14 SEP 1921
No. 31599
Classement sub Demandes en Liquidation

تصفیه طلبنامه سی

زیرده واضع الامضاء بن ۳۰ کانون مالی شکایتی تاریخی مبادله مقاوله نامری موصیجه آید و اراة اولسان
اموال منقول و غیر منقول ذک مختلط مبادله قریب سی و معرفت قبله منافع و اوقاف و جوسه تصفیه المری جایدیم

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

مذعنیک لهریتی

آهنگ مطبوعی - انبر

اسم و پدرینک اسمی	مهم سید کریم طاهر و طاهر
مملکتی	لوراسی قضاسی شهری قریسی
ایوم سالن بولندیمین محل	لوراسی قضاسی شهری قریسی

Belge 2 Midilli Livasından gelip Tire'ye yerleşen mübadillerle alakalı belge²⁵⁶

فید تاریخی
فید نومبر ۵۰

اخطار

اصحاب مراعاتك يا مبالغه بانه اعطا اتماسى و علس مالک كندى ضرورى موجب اخطار اراتر

تصفیه طابنامہ سی

زیرده واضع الامضا بن ۳۰ کانون ثانی ۱۹۲۳ تاریخى مبادله معاوضه نامہ سی موجب آئیده ارانہ اولتان اموال منقولہ و غیر منقولہ ملک مختلط مبادله قومیسونی معرفتہ منافعه موافق صورتہ تصفیہ ایدلسنی رجا ایدرم .

مستدعینک هویتی

(۱)

اسم و پدرینک اسمی		صہ زخمی و دلدورای	
مملکتی	لواسی	قصر	
	قضاسی		
	شہری		
	قریہ سی		
الہوم بنا کن بولوندینی محل	لواسی	اندر	
	قضاسی	تیرہ	
	شہری		
	قریہ سی		
صنعتی		تجار	

C. M. E. P. G. T.
Enregistré le 29 AVR. 1925
20810
Client sub l'na de liquidation
Expédié le 8 JUIN 1926

METEORIEON

Belge 3 Girit vilayeti Kandiye livasından gelip Tire'ye yerleşen mübadillerle alakalı belge.²⁵⁷

²⁵⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon Numarası 130-16-13-02